

ОЦЕНКА НА ЗАПЛАХИТЕ ОТ ОРГАНИЗИРАНА ПРЕСТЪПНОСТ В БЪЛГАРИЯ

2020

CSD

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

ОЦЕНКА НА ЗАПЛАХИТЕ ОТ ОРГАНИЗИРАНА ПРЕСТЪПНОСТ В БЪЛГАРИЯ

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

Оценката на заплахите от организираната престъпност е ключов инструмент за проследяване на състоянието и динамиката на редица криминални пазари и на тенденциите в развитието на организираната престъпност в страната. Тя се основава на три основни типа източници: 1) национални представителни социологически изследвания сред населението и бизнеса, които оценяват степента на виктимизация и дават представа за тенденциите в развитието на различните престъпни пазари; 2) криминологични (дълбочинни) интервюта с представители на институциите, които имат ключова роля за противодействието на организираната престъпност, както и с представители на частния сектор и независими експерти; и 3) публично достъпни данни, доклади и изследвания на общото състояние на престъпността и на конкретните престъпни пазари.

Центърът за изследване на демокрацията изказва своята благодарност на ръководството и служителите на следните институции, които бяха интервюирани за целите на настоящия доклад: Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“, Главна дирекция „Национална полиция“, Главна дирекция „Гранична полиция“, Областните дирекции на МВР в Бургас, Русе, Хасково и Столична дирекция на МВР, Прокуратурата на Република България, Агенция „Митници“, Националната агенция по приходите, Изпълнителна агенция по горите, Изпълнителна агенция по лекарствата.

Автори:

Д-р Атанас Русев, Старши анализатор, Център за изследване на демокрацията
Тихомир Безлов, Старши анализатор, Център за изследване на демокрацията
Д-р Моис Файон, Главен експерт, Център за изследване на демокрацията
Мариян Събев, Анализатор, Център за изследване на демокрацията
Стефан Ралчев, Научен сътрудник, Център за изследване на демокрацията
Горан Георгиев, Анализатор, Център за изследване на демокрацията

Редакционен съвет:

Д-р Атанас Русев
Росица Джекова
Д-р Моис Файон

Европейски съюз, Фонд „Вътрешна сигурност“

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Фонд „Вътрешна сигурност“, съфинансиран от Европейския съюз. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Центъра за изследване на демокрацията и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Европейския съюз и Отговорния орган.

ISBN: 978-954-477-401-1

© 2020, Център за изследване на демокрацията
Всички права запазени.

ул. „Александър Жендов“ 5, 1113 София
тел.: (+359 2) 971 3000, факс: (+359 2) 971 2233
www.csd.bg, csd@online.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	9
1. ТРАФИК НА ХОРА И ПАЗАР НА СЕКС УСЛУГИ.....	19
2. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ТРАФИК НА НАРКОТИЦИ.....	27
3. КАНАЛДЖИЙСТВО.....	37
4. КРАЖБИ НА МОТОРНИ ПРЕВОЗНИ СРЕДСТВА.....	43
5. НЕЛЕГАЛНА ФИНАНСОВА ДЕЙНОСТ И РЕКЕТ.....	49
6. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ТЮТЮНЕВИ ИЗДЕЛИЯ.....	57
7. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ГОРИВА.....	63
8. ОРГАНИЗИРАНИ ДДС ИЗМАМИ.....	71
9. ИЗМАМИ СЪС СРЕДСТВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ.....	79
10. ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ.....	87
11. КИБЕРПРЕСТЪПЛЕНИЯ.....	93
12. ИЗМАМИ С ЕЛЕКТРОННИ ПЛАТЕЖНИ СРЕДСТВА.....	101
13. НЕЛЕГАЛЕН ДЪРВОДОБИВ.....	107
14. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ЛЕКАРСТВА.....	115
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	121

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

Фигура 1.	Организирана престъпност и насилие (1989 – 2019)	12
Фигура 2.	Оценка на ключови нелегални пазари в България (2019)	13
Фигура 3.	Регистрирани жертви на трафик в България по тип експлоатация (2008 – 2019)	20
Фигура 4.	Сегменти на пазара на секс услуги	22
Фигура 5.	Обем на вътрешния пазар на секс услуги (млн. лв.)	23
Фигура 6.	Количества разкрити наркотици от Агенция „Митници“ (2013 – 2019)	28
Фигура 7.	Брой случаи на разкрити пратки наркотици от Агенция „Митници“ (2013 – 2019)	28
Фигура 8.	Трафикът на наркотици през България	29
Фигура 9.	Употреба на канабис, кокаин, амфетамин и метамфетамин в България	30
Фигура 10.	Употреба на наркотици в България от лица между 20 и 34 г.	34
Фигура 11.	Брой незаконно преминали границата, задържани на вход и изход (2015 – 2019)	38
Фигура 12.	Задържани на границата по страна на произход (2019)	38
Фигура 13.	Основни роли в каналджийските групи	40
Фигура 14.	Оценка на приходите, генерирани от каналджийство – в млн. лв. (2013 – 2019)	41
Фигура 15.	Противозаконни отнемания на МПС (1987 – 2019)	44
Фигура 16.	Кражби на МПС на 100 хил. население (2018)	44
Фигура 17.	Кражби на МПС по области (2019)	46
Фигура 18.	Продажби на откраднати МПС	47
Фигура 19.	Годишни щети от откраднати МПС за периода 2016 – 2019 г.	47
Фигура 20.	Заеми на домакинства според кредитодателя (2017 – 2019)	50
Фигура 21.	Просрочени задължения на домакинствата – брой и средна сума (2014 – 2019)	51
Фигура 22.	Регистрирани случаи на изнудване (1999 – 2019)	51
Фигура 23.	Фирми – обект на изнудване и заплахи	52
Фигура 24.	Брой пушачи в България (млн.)	58
Фигура 25.	Заловени и продавани незаконни тютюневи изделия (2008 – 2019)	58

Фигура 26.	Еволюция на пазара на незаконните тютюневи изделия в България	60
Фигура 27.	Приходи от акциз на горивата – млн. лв. (2009 – 2019)	64
Фигура 28.	Основни форми за продажба на дребно на незаконно гориво	65
Фигура 29.	Процент отговорили, че знаят бензиностанции, където се продава гориво без ДДС или акциз.....	67
Фигура 30.	Дял на нерегистрираните горива спрямо общото потребление (2018 – 2019)	68
Фигура 31.	Щети от ДДС и акцизи от нерегистрирани горива – в млн. лв. (2019).....	68
Фигура 32.	Оценка на финансовите щети от организирани ДДС измами (2005 – 2019).....	72
Фигура 33.	Схематично представяне на участниците в ДДС измами при вътреобщностните доставки	74
Фигура 34.	ДДС липси (млн. лв.) и като % от очакваното ДДС (2009 – 2018).....	75
Фигура 35.	ДДС липси в страните – членки на ЕС (2017).....	76
Фигура 36.	Дял на фирмите, кандидатствали за финансиране по европейските фондове (2018 – 2019)	80
Фигура 37.	Дял на кандидатствалите фирми според региона за планиране (2019)	80
Фигура 38.	Корупционна среда при кандидатстване по европрограми (2018 – 2019)	81
Фигура 39.	Брой и финансово изражение (хил. евро) на установените нередности при европейските фондове за програмния период 2014 – 2020 г. (2018 – 2019)	85
Фигура 40.	Европейски фонд за развитие на селските райони – брой и финансово изражение (хил. евро) на установените нередности (2018 – 2019)	86
Фигура 41.	Опити за телефонни измами според виктимизационни изследвания (% население)	88
Фигура 42.	Опити за телефонни измами и регистрирани измами (2019)	88
Фигура 43.	Регистрирани телефонни измами по области (2012 – 2019).....	89
Фигура 44.	Участници при телефонните измами.....	90
Фигура 45.	Щети от телефонни измами – в хил. лв. (2012 – 2019).....	91
Фигура 46.	Тенденции в използването на интернет в България (2013 – 2019)	94
Фигура 47.	Видове регистрирани киберинциденти (2014 – 2019)	95
Фигура 48.	Кибератаки към облачните услуги на Microsoft от български IP адреси.....	96

Фигура 49.	Структура на киберпрестъпността	97
Фигура 50.	Най-чести мишени на кибератаки.....	99
Фигура 51.	Дял от населението, жертви на измами с банкови карти	102
Фигура 52.	Дял на основните 3 типа измами с банкови карти в България	102
Фигура 53.	Картово-безналични измами	104
Фигура 54.	Места с концентрация на нарушения в дърводобива.....	108
Фигура 55.	Структура на незаконния дърводобив.....	109
Фигура 56.	Схеми при незаконния дърводобив.....	111
Фигура 57.	Реализация на незаконна дървесина	111
Фигура 58.	Модел за пренасочване на лекарства от и в законни канали от ОПГ	118
Фигура 59.	Щети от контрабандни лекарства в България	120

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

Таблица 1.	Оценка на вътрешния пазар на секс услуги (2019)	24
Таблица 2.	Загуби от незаконния пазар на тютюневи изделия и приходи от ДДС и акциз (2009 – 2019)	61
Таблица 3.	Сравнение на ДДС липсите с ръста на ДДС приходи и ръста на БВП	72
Таблица 4.	Средства по оперативните програми (2014 – 2020)	85
Таблица 5.	Киберпрестъпления: основни термини	100
Таблица 6.	Основни понятия в нелегалната търговия с лекарства.....	116
Таблица 7.	Социологически изследвания (2018 – 2020)	121

УВОД

Изследването *Оценка на заплахите от организирана престъпност в България 2020* за трета поредна година разглежда актуалното състояние, обема и структурата на основните престъпни пазари, както и тенденциите в развитието на организираната престъпност в периода 2017 – 2019 г.

През 2011 г. Центърът за изследване на демокрацията за първи път изготвя подобен анализ в резултат на публично-частно партньорство с правоприлагащите институции¹. Оценени са приходите на организираните престъпни групи и щетите, нанесени на обществото, в осем ключови криминални пазара: проституция и трафик на хора, разпространение на наркотици, ДДС измами, нелегална търговия с цигари, нелегална търговия с горива, рекет, престъпления с електронни платежни средства и кражби на МПС. За периода 2017 – 2019 г. към тези пазари са добавени нововъзникващи или придобиващи обществена значимост престъпни дейности: каналджийство, телефонни измами, киберпрестъпления, нелегален дърводобив, измами със средства на Европейския съюз, нелегална търговия с лекарства.

Настоящата оценка на заплахите от организираната престъпност в България използва данни за 2019 г. и обхваща четиринадесет престъпни пазара, които могат да се обособят в три големи групи:

- 1) Традиционни пазари на организираната престъпност** – трафик на хора и пазар на секс услуги, разпространение и трафик на наркотици, каналджийство, кражби на МПС, рекет и лихварство.
- 2) Акцизни и данъчни престъпления** – нелегална търговия с тютюневи изделия, нелегална търговия с горива и ДДС измами².
- 3) Нововъзникващи пазари** – измами със средства на Европейския съюз, нелегална търговия с лекарства, киберпрестъпления, измами с електронни платежни средства, телефонни измами и нелегален дърводобив³.

За всеки от тези пазари е направен преглед на определящите тенденции в последните години, описани са основните схеми, използвани от организираните престъпни групи (ОПГ), както и структурата на съответния пазар. Направен е опит да се оценят щетите, които ОПГ нанасят (на директните си жертви или на обществото като цяло) и да се изчисли размерът на приходите. Въз основа на анализирани

¹ Център за изследване на демокрацията. *Оценка на заплахите от тежката и организираната престъпност – 2010 – 2011*. София, 2012 г.

² Към тази група принадлежи и нелегалната търговия с алкохол (която досега не е била обект на оценка).

³ Към тази група спадат и злоупотребите с отпадъци и екологичните престъпления, които не са обект на настоящата оценка.

данни и мнения на експерти са очертани перспективите за развитие на криминалните пазари и начините за противодействието им. Посочени са и някои препоръки за ограничаване на щетите.

ДИНАМИКА НА ПАЗАРИТЕ НА ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ

През последните три години, в които се правят ежегодни оценки на заплахите от организираната престъпност, се очертават значителни разлики във вътрешната динамика на изследваните пазари. При **традиционните пазари** се наблюдава свиване на кражбите на коли и каналджийството, докато трафикът на хора и разпространението на наркотици остават непроменени или се разширяват. При пазарите, свързани с **акцизни и данъчни престъпления**, се наблюдава постепенно свиване, особено видимо при организираните ДДС измами, но обхващащо и други престъпни дейности като нелегалната търговия с цигари и нерегистрираните горива. При **нововъзникващите пазари** все още е рано да се говори за ясно очертани тенденции. При най-големия от тях, измамите с финансови средства на ЕС, предстои да се установи както точният обем на щетите, така и броят на злоупотребите. Съществуват подозрения, че само една малка част от осъществените измами се разкриват и разследват.

Трябва да се отбележи **положителната промяна** в един сравнително малък пазар, който поради непосредственото негативно влияние върху големи уязвими социални групи привлича висок обществен интерес – **телефонните измами**. През 2019 г. беше отбелязан пробив в борбата с тази престъпна дейност, като опитите за измами, осъществените измами и регистрираните щети бяха сведени до минимум през втората половина на годината.

ОСНОВНИ ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ НИВОТО НА ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ

Позитивните макроикономическите показатели на страната през 2019 г. оказват по-скоро благоприятен ефект върху нивото както на организираната, така и на конвенционалната престъпност:

- ✓ Брутният вътрешен продукт (БВП) на страната нарасна с 3,4%.
- ✓ Увеличи се ръстът на средната работна заплата – с почти 12% спрямо 2018 г.
- ✓ Продължи спадът на безработицата, като от 6,3% през 2017 г. тя достигна 4,1% през 2019 г.

Негативните демографски процеси, свързани с отрицателния естествен прираст и емиграцията, също оказват възпиращо влияние върху

тежката и организираната престъпност в България. Нетният механичен спад на броя български граждани (разликата между заселени и изселени български граждани) се движи между 13 и 16 хил. за всяка от последните 5 години⁴. Този спад в известна степен се компенсира от заселващите се в страната чужди граждани, предимно от страни извън ЕС, но към настоящия момент имиграцията не оказва влияние върху криминалната обстановка в страната.

През 2019 г. броят на незаконно преминали през страната бежанци и икономически мигранти от Близкия изток и Северна Африка към Западна и Северна Европа е около 2 000, почти непроменен спрямо 2018 г. Въпреки това, поради политическата нестабилност в регионите, източници на мигранти, рискът от незаконно преминаващи през страната остава висок. Увеличаването на мигрантския поток би дало нов тласък на каналджийството и на други форми на трансгранична организирана престъпност.

ИНДИКАТОРИ НА ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ

Важен индикатор при оценката на тежката и организираната престъпност е нивото на насилие в страната. За целта се използват три променливи, за които се приема, че са регистрирани достатъчно надеждно от началото на 90-те години – брой на умишлените убийства (чл. 115-116, 118 НК), повреждане чрез взрив (чл. 333 НК) и убийства на известни публични лица. Данните за периода 2017 – 2019 г. сочат, че нивата на насилие продължават да намаляват в сравнение с 90-те години, когато насилието беше масово и показно, както и спрямо началото на столетието, когато бяха извършени голям брой убийства на лица, свързвани с подземния свят.

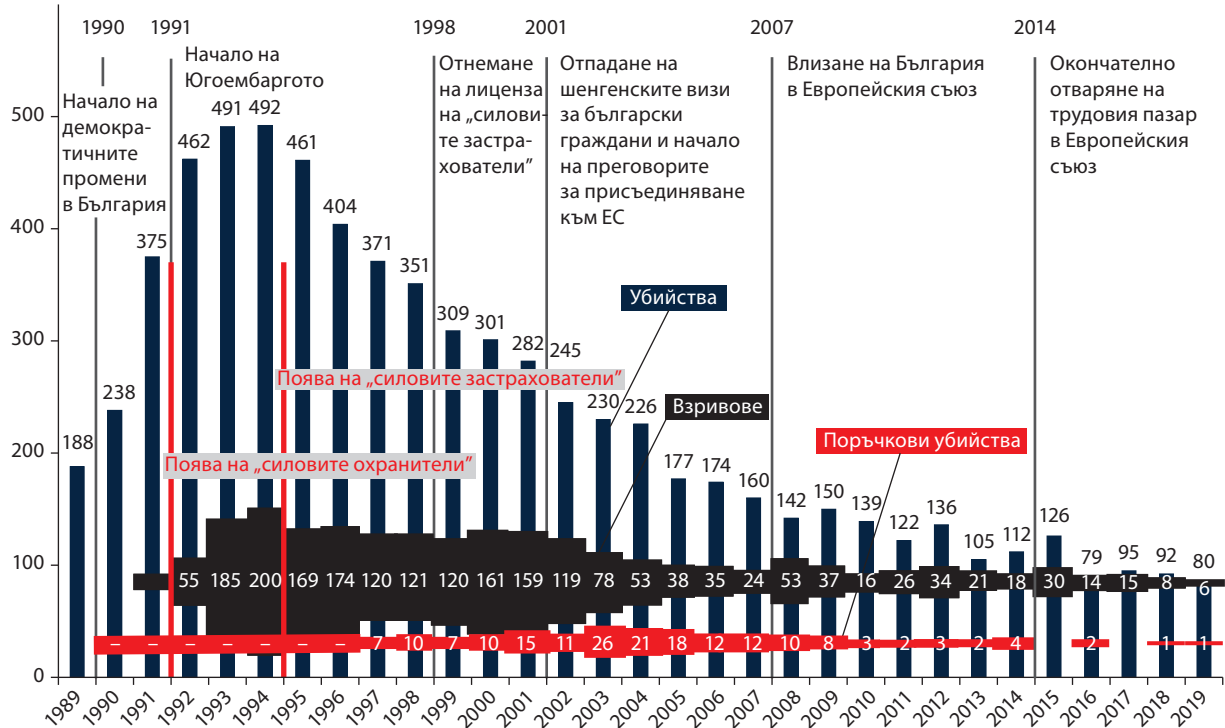
Основен индикатор, който се използва при годишния анализ на състоянието на тежката и организираната престъпност, е оценката на размерите на престъпните пазари и дейности в страната. С помощта на няколко директни и индиректни метода са направени изчисления за размерите на финансовите средства, които се генерират от 14-те основни криминални пазара. Използваните методи и данни са специфични за всеки пазар и са описани в съответните глави.

Фигура 1 дава възможност да се съпоставят оценките на финансовите размери на анализирания пазари за 2019 г.

Анализът на тежката и организираната престъпност в България показва, че при голяма част от престъпните пазари е налице преплитане на криминални и легални дейности. Използването на законен бизнес, чрез който се прикриват престъпни дейности, се наблюдава

⁴ Вж. Национален статистически институт, [Външна миграция по възраст и гражданство на мигриралите лица](#) (справка към 01.07.2020 г.).

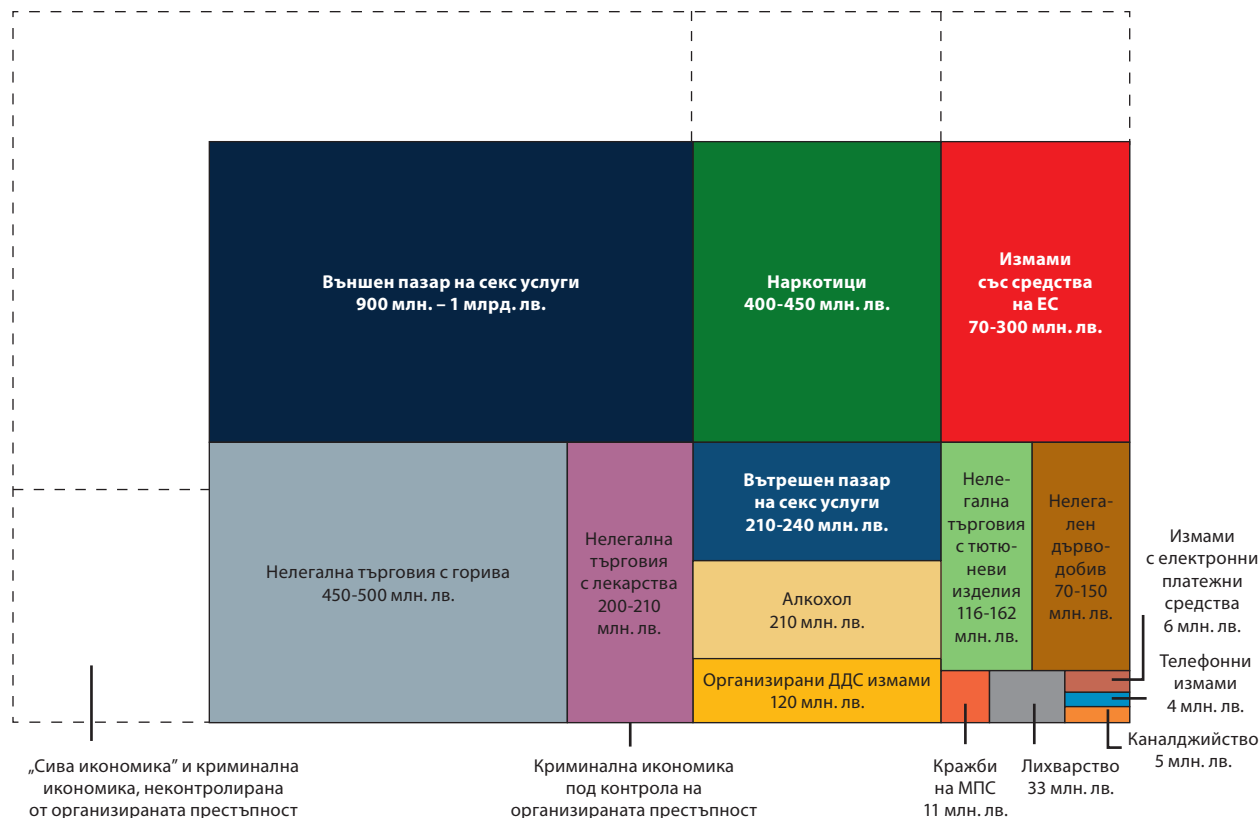
ФИГУРА 1. ОРГАНИЗИРАНА ПРЕСТЪПНОСТ И НАСИЛИЕ (1989 – 2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

например при пазара на нелегални горива, пазара на организирани ДДС измами, нелегалния дърводобив и дори при износа на секс услуги. Отчита се бърза адаптация на българските криминални мрежи към новите възможности, свързани с глобализацията и дигитализацията на все повече икономически дейности и услуги. Пандемията от COVID-19 се очаква допълнително да засили тези процеси през 2020 и 2021 г. Тя ще доведе до свиването на някои от традиционните пазари като трафика на хора и каналджийството и до ръст на киберпрестъпленията, нелегалната търговия с лекарства и лихварството. Все по-голяма става ролята на високообразовани и специализирани експерти, които подпомагат престъпните групи или директно участват в тях. Употребата на насилие продължава да намалява, за сметка на активността на т.нар. „бели якички“. Корупцията и злоупотребата със служебно положение стават водещи фактори в редица престъпни дейности, на първо място при измамите със средства на ЕС.

ФИГУРА 2. ОЦЕНКА НА КЛЮЧОВИ НЕЛЕГАЛНИ ПАЗАРИ В БЪЛГАРИЯ (2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ ПО ПАЗАРИ

Трафик на хора и пазар на секс услуги

- ✓ Трафикът на жени с цел сексуална експлоатация остава основният сегмент (над 2/3 от всички жертви), следван от трафика с цел принудителен труд и просия и трафика на бременни жени с цел продажба на новородени.
- ✓ Наблюдава се лек спад на регистрираните жертви на трафик – от 443 през 2018 г. до 404 през 2019 г.
- ✓ Отчита се ръст на трафика с цел просия, вкл. на големи групи потърпевши лица, в страни като Швеция и Франция.
- ✓ Общият обем на приходите от вътрешния и външния пазар на секс услуги се оценява на между 900 млн. и 1 млрд. лв. годишно.
- ✓ Очаква се ограниченията, наложени от COVID-19, да редуцират обема на трафика на хора през 2020 г.

Разпространение и трафик на наркотици

- ✓ Пазарът на канабис остава най-силно развитият пазар на наркотици в страната.
- ✓ Балканите, включително България, се утвърждават като нововъзникващ маршрут за трафик на кокаин, а употребата му в България през 2019 г. нараства.
- ✓ България продължава да бъде важна транзитна точка за трафика на хероин от Близкия изток към Западна Европа, както и на прекурсори за производство на метамфетамин към Централна Европа.
- ✓ Приходите от вътрешния пазар на основните наркотици (канабис, синтетични наркотици, хероин и кокаин) се оценяват на между 400 и 450 млн. лв. годишно.
- ✓ Пандемията от COVID-19 предизвиква свиване на трансграничния наркотрафик. В дългосрочен план обаче разпространението на наркотици ще остане един от водещите пазари на организираната престъпност в България.

Каналджийство

- ✓ Продължава спадът в общия брой задържани мигранти, но броят на задържаните на изход нараства.
- ✓ Основният маршрут е от Турция през Гърция и България за Сърбия или Румъния.
- ✓ Оценката за приходите на ОПГ, занимаващи се с каналджийство, остава непроменена – около 5 млн. лв. годишно.
- ✓ Спадът в миграционния натиск през 2019 г. става още по-осезаем през 2020 г., след въвеждането на извънредните мерки в резултат на COVID-19.
- ✓ Заплахата от активизиране на каналджийските ОПГ е силно зависима от политическите решения на Турция спрямо потенциална нова миграционна вълна.

Кражби на моторни превозни средства

- ✓ Устойчиво намалява броят, но се вдига средната цена на откраднатите автомобили (от около 18 хил. лв. през 2017 г. на 20 хил. лв. през 2019 г.).
- ✓ Приходите от откраднати МПС за 2019 г. се оценяват на 12 – 14 млн. лв.
- ✓ Преобладаващо се крадат скъпи автомобили и строителна техника, като намалява процентът на МПС, които се крадат за части.
- ✓ Наблюдава се концентрация на кражбите в София – след 2001 г. там са над 50%.
- ✓ Очаква се пазарът на откраднати МПС да остане на сравнително ниско ниво в условията на кризата, предизвикана от COVID-19.

Нелегална финансова дейност и рекет

- ✓ Намалява броят на просрочените задължения, както и делът на фирмите, които заявяват, че са били обект на рекет.
- ✓ Има ръст на домакинствата, които използват кредити от лихвари или заложни къщи (общо около 80 000).
- ✓ По-рядко се използва физическо насилие за събиране на задължения, за сметка на психически тормоз, заплахи и изнудване.
- ✓ Икономическата криза, предизвикана от пандемията от COVID-19, се очаква да доведе до увеличаване на търсенето на кредити от лихвари и заложни къщи.
- ✓ Остава рискът от различни практики, свързани с насилие или заплахи за използване на насилие с цел събиране на задължения. Този риск се засилва и от липсата на прецизна нормативна рамка за работата на фирмите за събиране на дългове.

Нелегална търговия с тютюневи изделия

- ✓ Продължава спадът на дела на нелегални цигари до около 3,4% през 2019 г., едно от най-ниските нива в ЕС.
- ✓ Освен мерките за противодействие на незаконната търговия с цигари, една от причините за този спад е промяната на нагласите на българския потребител, който по-рядко търси незаконни тютюневи изделия.
- ✓ Заловените за годината нелегални цигари са над 20% от общия обем на пазара на цигари в България.
- ✓ Загубите от ДДС и акциз за 2019 г. са оценени на 116 млн. лв., което е спад от 28% спрямо 2018 г.
- ✓ Въпреки свиването на вътрешния пазар на нелегални цигари, приходите на ОПГ остават високи, като част от тях са от незаконен износ в страни от ЕС. Евентуално повишаване на акциза на цигарите се очаква да засили дейността на български ОПГ на европейските пазари, особено във Франция и Великобритания.

Нелегална търговия с горива

- ✓ През 2019 г. се наблюдава рязък спад в обема на нелегалната търговия с горива – около 45% спрямо 2018 г. Дотогава спадът е между 2 и 5% годишно.
- ✓ Делът на нелегалните горива се оценява на между 9,1 и 11,4% от общото потребление.
- ✓ Щетите за бюджета през 2019 г. са между 435 и 505 млн. лв., като по-голямата част от тях, около 90%, се дължи на нелегалната търговия с дизел.
- ✓ Първото системно проучване на обема на нерегистрирани горива, направено в началото на 2020 г. от БПГА, НАП и Агенция „Митници“, трябва да се превърне в регулярна практика.
- ✓ Въпреки спада в нивата на нелегалната търговия с горива, рискът от ново покачване остава висок както поради последиците от пандемията от COVID-19, така и поради слабости в мониторинга

и контрола на този все още значителен пазар на организираната престъпност.

Организирани ДДС измами

- ✓ Измамите с ДДС са една от престъпните дейности, нанасящи най-големи финансови щети на страните в Европейския съюз.
- ✓ Като дял от очакваното ДДС, ДДС липсите в България са оценени на 11,8%, което се доближава до средното ниво за ЕС – 11,2%.
- ✓ В сравнение с 2014 г., ДДС липсите през 2019 г. са спаднали почти два пъти, от 2 млрд. лв. на 1,2 млрд. лв.
- ✓ Според оценка на НАП се наблюдава устойчива тенденция на спад при размера на организираните ДДС измами, от 381 млн. лв. през 2014 г. на 120 млн. лв. през 2019 г.
- ✓ Влошената икономическа обстановка през 2020 г. може да доведе до ръст на схемите за избягване на ДДС и организираните ДДС измами.
- ✓ Риск от възникване на нови престъпни схеми представлява и временното намаление на ДДС за определени сектори.

Измами със средства на Европейския съюз

- ✓ Измамите със средства на ЕС са особен тип престъпления, осъществявани от т.нар. „бели якички“, а не от класически ОПГ.
- ✓ Финансовите щети се оценяват на между 70 и 300 млн. лв. годишно.
- ✓ Най-много нарушения са установени със средствата от Държавен фонд „Земеделие“ при субсидиите за земеделски култури, както и при изграждането на къщи за гости.
- ✓ 24% от фирмите смятат, че има корупционни практики при управлението на средствата на ЕС, а сравнително малко фирми кандидатстват за обществени поръчки (11%) или проекти (4%).
- ✓ Ниският капацитет за контрол, както и нарастващият обем на европейски средства за справяне с кризата от COVID-19, създават риск за увеличение на измамите.

Телефонни измами

- ✓ Рязък спад на опитите за измами и на регистрираните престъпления, благодарение на успешни акции срещу няколко от основните групи телефонни измамници (в Горна Оряховица, Левски и Ветово).
- ✓ Ефективно сътрудничество с оператори на фиксирани телефонни услуги за блокиране опитите за измами.
- ✓ Двукратно намалява броят на регистрираните измами и на щетите (от 8 млн. лв. през 2018 г. до 3,8 млн. лв. през 2019 г.).
- ✓ Макар и силно ограничени, заплахите от телефонните измами не са напълно преустановени: има регистрирани заплахи и през 2020 г., възможно е и възникването на нови схеми за измама.

Киберпрестъпления

- ✓ Българската инфраструктура на информационни технологии и комуникации е сред най-уязвимите на кибератаки в Европа и се използва за извършване на глобални кибератаки.
- ✓ През 2019 г. 25% от всички атаки към облачните услуги на Microsoft са извършени от български IP адреси.
- ✓ От 2016 г. насам нараства броят на атаките със зловреден код и онлайн измамите – двата най-широко разпространените вида инциденти.
- ✓ Най-често жертви на киберпрестъпления са банкови и финансови институции, големи онлайн търговци, платформи за търговия и обмен на криптовалути и държавни институции.
- ✓ Все по-широкото използване на интернет-базирани услуги (допълнително подсилено от пандемията от COVID-19) ще доведе и до ръст на киберпрестъпленията.

Измами с електронни платежни средства

- ✓ През последните 10 години се наблюдава трайна тенденция кражбите на банкови данни през интернет да нарастват за сметка на класическите измами чрез копиране на електронните данни от картата и изготвяне на дубликат (скиминг).
- ✓ Повечето извършители са част от международни престъпни мрежи; българските участници се включват на средно или ниско ниво, въпреки че вече има и изцяло български групи.
- ✓ Общият размер на стойността на измамите с банкови карти е 5,9 млн. лв., като от тях 3,6 млн. лв. са свързани с кражба на картови данни чрез киберпрестъпления.
- ✓ Ръстът на електронната търговия и увеличаването на електронните транзакции в контекста на пандемията от COVID-19 се очаква да доведат до ръст и на кибер измамите с електронни платежни инструменти.

Нелегален дърводобив

- ✓ Приходите от незаконен дърводобив се оценява на между 70 и 150 млн. лв. годишно.
- ✓ Наблюдава се спад на домакинствата, ползващи дървесина за огрев, от 44% през 2018 г. на 39% през 2019 г.
- ✓ Около 15-20% от незаконния добив на дървесина се осъществява от криминални мрежи.
- ✓ Фирми, които имат разрешение за дърводобив, прилагат различни схеми за злоупотреба с цел добиване на по-големи количества от разрешените.
- ✓ При реализацията на незаконната дървесина се образува сложна симбиоза между легални и нелегални форми.
- ✓ При пазара на нелегална дървесина особено ярко се очертават политическите зависимости, както на централно, така и на местно ниво.

- ✓ Очаква се свиването на този пазар да продължи, но остават рисковете от затвърждаване на корупционни практики и зависимости, както и от разрушаване на екологичния баланс в определени райони.

Нелегална търговия с лекарства

- ✓ Пазарът на нелегални лекарства е сред най-слабо изследваните пазари на организираната престъпност; обемът му се оценява на около 208 млн. лв. за 2019 г.
- ✓ България е преди всичко транзитна страна и входна точка за Европа в международния трафик на фалшифицирани лекарства.
- ✓ Нелегалната търговия с лекарства включва внос, износ и разпространение на незаконни лекарства извън регламентирания канал.
- ✓ Организираните престъпни групи инфилтрират търговци, аптеки и болници с цел пренасочване на оригинални и фалшиви лекарства към официални търговски канали в Западна Европа, където цените на лекарствата са значително по-високи.
- ✓ Пандемията от COVID-19 увеличава търсенето и предлагането на незаконни лекарства.

1. ТРАФИК НА ХОРА И ПАЗАР НА СЕКС УСЛУГИ

Трафикът на хора (ТНХ) остава един от големите престъпни пазари в България и през 2019 г., като този с цел сексуална експлоатация продължава да преобладава. Други основни форми на това престъпление са трафикът с цел принудителен труд, трафикът с цел просия и трафикът на бременни жени с цел продажба на новородени деца. Жертвите на трафик с цел сексуална експлоатация са предимно жени, повечето от ромски произход, които се извеждат към страни в Западна Европа или към големите градове и курортите у нас. България остава основна страна на произход на жертви за повечето форми на трафик на хора в Европейския съюз.

ТЕНДЕНЦИИ

При трансграничния трафик на хора, основните тенденции от 2018 г. се запазват и през 2019 г. Според данните от годишния доклад на НКБТХ, регистрираните жертви на трафик на хора⁵ отново намаляват през 2019 г. Траен е спадът при жертвите на трафик с цел сексуална и трудова експлоатация и трафик с цел продажба на новородени, като единствено при трафикът с цел просия е налице ръст през последните години.

Най-рискови за трафик на хора остават по-слабо развитите региони на страната – Северозападна и Северна централна България, както и районите с компактно ромско население в или в близост до градове като Пазарджик, Пловдив, Сливен, Бургас и Варна. Забелязва се профилиране на вида трафик по региони – в Сливен има засилен трафик с цел сексуална експлоатация, а в Бургас, Варна и отчасти в Югозападна България – трафик на бременни жени с цел продажба на новородени деца. Северозападна България е рисков регион за трафик с цел трудова експлоатация. Вследствие на разпространението на интернет и

⁵ Идентифицирани като пострадали от правоохранителните органи – разследващи полицаи, прокуратура и др., т.е. пострадали, които са част от досъдебни производства.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

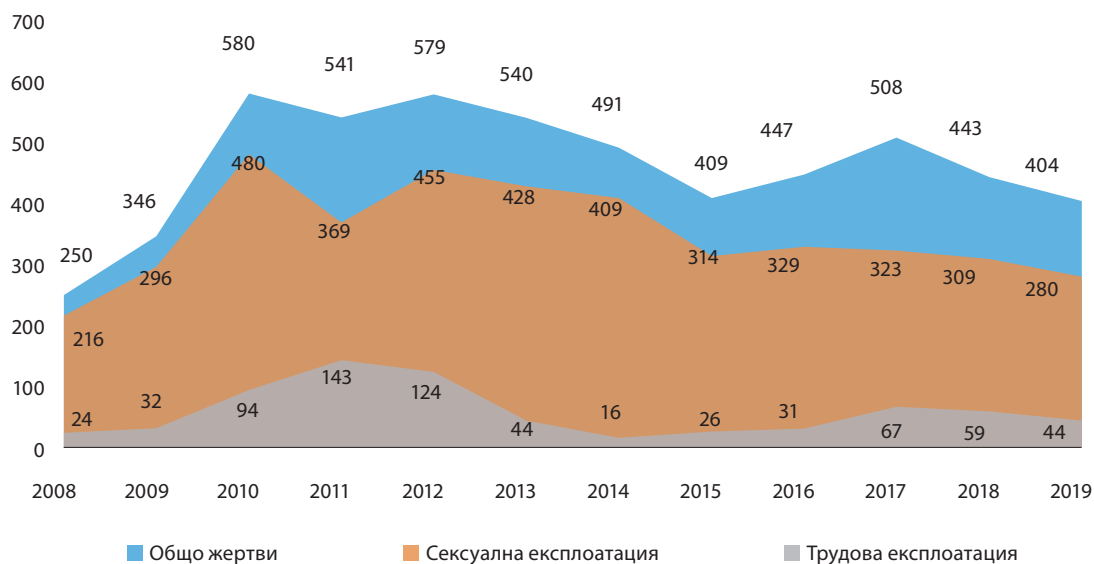
- ✓ Трафикът на жени с цел сексуална експлоатация остава основният сегмент (над 2/3 от всички жертви), следван от трафика с цел принудителен труд и просия и трафика на бременни жени с цел продажба на новородени.
- ✓ Наблюдава се лек спад на регистрираните жертви на трафик – от 443 през 2018 г. до 404 през 2019 г.
- ✓ Отчита се ръст на трафика с цел просия, вкл. на големи групи потърпевши лица, в страни като Швеция и Франция.
- ✓ Общият обем на приходите от вътрешния и външния пазар на секс услуги се оценява на между 900 млн. и 1 млрд. лв. годишно.
- ✓ Очаква се ограниченията, наложени от COVID-19, да редуцират обема на трафика на хора през 2020 г.

социалните мрежи се разширява рисковата група на младите в големите градове и областните центрове.

Вътрешният трафик е почти напълно обвързан с вътрешния пазар на секс услуги, като в повечето случаи се касае за непринудително участие и наличие на съгласие между извършителя и жертвата. През лятото, вътрешният трафик се съсредоточава в морските курорти, а през зимата – в планинските. В София пазарът на секс услуги е с постоянни нива през цялата година.

По отношение на трансграничния трафик, основните дестинации остават страните от Западна Европа, в които проституцията е легализирана – Германия, Холандия, Белгия и Австрия. Макар и по-малко, случаи се регистрират и във Франция, Великобритания, Швейцария и Норвегия. Страни дестинации на трафик с цел трудова експлоатация най-често са Испания, Франция, Италия, Гърция, Чехия, Германия и Великобритания. Рис-

ФИГУРА 3. РЕГИСТРИРАНИ ЖЕРТВИ НА ТРАФИК В БЪЛГАРИЯ ПО ТИП ЕКСПЛОАТАЦИЯ (2008 – 2019)

Източник: Върховна касационна прокуратура.

кови сектори са селското стопанство, строителството, транспортните услуги, домашните грижи. Страните дестинации при трафика с цел принудителна просия са най-вече Франция и Швеция, а при трафика с цел продажба на новородени деца – Гърция.

При трафика с цел сексуална експлоатация все по-рядко се наблюдава използването на насилие от страна на трафикантите при рекрутирането и контрола на жертвите. При набирането основна роля играят нереалистичните обещания, измамата или емоционалното обвързване (т.нар. метод *loverboy*), а контролът впоследствие е по-скоро психологически. При трафика с цел трудова експлоатация набирането се извършва чрез обяви, през посреднически фирми или чрез личен контакт, като отново се използват измама или фалшиви обещания, а контролът се осъществява чрез отнемане на личните документи или въвличане в дълг. Трафикът с цел просия бележи ръст през последните години, като набирането се извършва основно чрез личен контакт от ОПГ. Наблюдава се увеличение на случаите на организирана експлоатация на групи от потърпевши, най-често лица с увреждания от ромските общности.

Използването на интернет и информационните и комуникационните технологии остава широко разпространено във всяка фаза на престъплението трафик на хора и при пазара на секс услуги. Социалните мрежи и обяви в специализирани сайтове се използват за набиране на жертви и рекламиране на услуги, а мобилни приложения – за комуникация във фазата на транспортирането и за контрол. Същевременно интернет и информационните технологии улесняват работата на правоохранителните органи, както и на компетентните институции и неправителствени организации при превенцията на трафика на хора и повишаването на информираността на обществото.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

При трафика на хора с цел сексуална експлоатация и пазара на секс услуги продължават да преобладават по-малките и гъвкави структури и единични сводници, докато големите ОПГ с йерархична организация са по-скоро изключение. Донякъде това се дължи на факта, че тези

организации са много по-уязвими, тъй като правоохранителните органи в България и другите страни от ЕС вече имат натрупан опит при разследването им.

В сравнение с външния трафик, вътрешният е по-малко фрагментиран, като се наблюдават няколко големи и множество по-малки групи, които стопанисват определени клубове в големите градове и курортите или в определени региони. По-големите групи имат йерархична структура с лидер, който осъществява контрола, и лица, непосредствено след него – на място в клуба, които отговарят за проституиращите. На по-ниско ниво обикновено участват пряко или непряко шофьори, които осигуряват транспорта до адресите, и пиколари и рецепционисти в хотелите, които привличат потенциални клиенти. В по-малките групи най-често няма ясно изразен лидер. Ролите са взаимозаменяеми и участието е във всички етапи на дейността, като рядко има функционално разпределение.

При трансграничния трафик ролите обикновено са разграничени – различни лица набират, транспортират и контролират трафикираните, като в отделни случаи има припокриване на функциите. Структурата на групите в повечето случаи е от мрежов тип, като понякога присъединяващите се нови членове са бивши жертви, които в хода на експлоатацията се еманципират, набират собствени жертви и започват да ги експлоатират. Трудно е да се определи точният брой на функциониращите към даден момент групи, защото като цяло те са динамични – прекратяват съществуването си или пък се реструктурират, преди да бъдат неутрализирани от правоохранителните органи. Основни причини за разпадането им са преустановяване на престъпната дейност, изчерпване на общите интереси, започване на легален бизнес.

По профил трафикантите са млади мъже, на възраст между 30 и 40 г., от български и ромски произход. Повечето нямат легални доходи от трудова дейност, но демонстрират висок стандарт на живот – имоти и коли, придобити с парите от експлоатацията на жертвите. Често са интимни партньори или съпрузи на пострадалите. Другият профил сред ромите е на възрастни жени (50-60-годишни), които експлоатират зависими от тях членове на семейството си. Около 80% от

трафика е затворен в ромската общност. Групите са семейни и включват между 5 и 7 до 20-30 участници. Почти винаги в ОПГ за трафик на хора с цел сексуална експлоатация участват жени. Най-често това са т.нар. „належдачки“ – жени, които играят ролята на „маман“ в публичните домове и отчитат парите на организатора. Те обикновено са бивши или действащи проституиращи, като най-често и работят, и отговарят за останалите жени, и отчитат парите.

Профилът на жертвите на трафик с цел сексуална експлоатация варира според сегмента на пазара. Експлоатираните са жени на възраст между 18 и 35 г. В долния сегмент на уличната проституция те са ниско образовани, без работа и постоянни доходи. При клубната проституция момичетата често са завършили елитни училища, имат работа или са студентки, и предлагат секс услуги за допълнителни доходи.

Трафикът на хора с цел принудителен труд и трафикът с цел просия или джебчийство са почти изцяло трансгранични по своя характер. Основните организатори са групи от ромската общност или посреднически фирми. През 2019 г. в Националната комисия за борба с трафика на хора са докладвани най-много сигнали за потенциални жертви на тези форми на трафик в Германия, Великобритания, Швеция, Франция, Италия, Испания, Гърция и Холандия. Жертвите обикновено са мъже на средна възраст (18-50 г.) от райони с висока безработица. През последните няколко години се забелязва тенденция все повече жени да стават жертва на трафик с цел трудова експлоатация. За транспортиране се използват автобуси, микробуси и по-рядко нискобюджетни полети. Напоследък широко разпространено е транспортирането с нелегални бусове, където превозвачът няма лиценз за международен превоз на хора, но превозва жертвите, представяйки ги за свои близки. В повечето случаи извършителите пътуват отделно от жертвите, като дори се придвижват в различни дни. Когато се използва собствен превоз, обикновено МПС е чуждо, сменило няколко ползвателя, без да е прехвърлено по официалния ред, за да не може собственикът да бъде свързан с ползвателя. Превозните средства се сменят често, но остават под контрола на трафикантите. Някои от тях са придобити чрез лихварство от длъжници, които не могат да се

издължат и предоставят автомобила и документите му на трафиканта.

Приходите от трафик на хора най-често се инвестират в недвижимо и движимо имущество, бижута, автомобили и заведения (ресторанти и кафенета). Тенденцията е да се използват фирми в чужбина, предоставящи услугите, като например барове и студия за масажи. Това всъщност са публични домове, но по този начин придобитите средства се легализират. Има данни за закупуването и на земеделска земя и животни. Няма данни за инвестиране в криптовалути.

Пазар на секс услугите в България

Пазарът на секс услуги в България е сегментиран, което е обусловено от мястото на предоставяне на услугите, ценовата гама и клиентелата. Най-ниският пазарен сегмент в България е **предлагането на секс услуги на открито** от работнички на различни публични места. В градовете това са железопътни гари и автогари, мостове, нискокачествени хотели, обходни пътища и странични улици, близо до централната част на града. Извън градовете, услугите се предлагат на главни пътища, магистрала и шосета, в близост до местата за преминаване на границата (паркинги, мотели, кръстовища и т.н.). Във втория случай, основни клиенти са шофьорите на камиони. Този сегмент е зает предимно от семейни организации на ромския етнос, както и от някои независими работнички.

Вторият сегмент, който има и най-голям пазарен дял, е **проституцията на закрито**. Най-долното ниво на този сегмент се заема от „апартаментната проституция“, при която няколко момичета предоставят секс услуги в наети апартаменти на първите етажи на жилищни сгради. Често с тях има човек, който им осигурява закрила и с когото делят печалбата. ВИП клубовете заемат следващото ниво, на което цените са по-високи и контролът върху работничките не е толкова строг. Това ниво включва и осигуряването на компаньонки на повикване. Най-люксовото ниво са еротичните барове и клубове, където момичетата често печелят допълнително от танци и поръчани от клиентите питиета. Популярна е и „скритата проституция“, при която в заве-

ФИГУРА 4. СЕГМЕНТИ НА ПАЗАРА НА СЕКС УСЛУГИ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

дения (най-често стриптиз барове) танцьорките предоставят и секс услуги, като работодателят често не знае или не се интересува от това.

Третият сегмент е **люксовата проституция**, при която различни бизнес структури прикриват предлаганите високоплатени секс услуги. Типичните бизнеси, използвани за тази цел, са модни и рекламни агенции, агенции за модели, както и импресарски компании, работещи с танцови трупи и поп-фолк изпълнителки. Подобно на сегмента на услугите на закрито, и луксозната проституция се доминира от йерархични организации.

Трансграничен трафик и външен пазар на секс услуги

Структурата и функционирането на трансграничния трафик на хора силно наподобява вътрешния пазар на секс услугите. Уличните секс работнички заемат места на подбрани улици, паркинги и открити пространства в големите европейски градове. Секс работничките в сегмента на закрито биват експлоатирани на различни места като публични домове, хотели, секс клубове, барове и витрини, след като трафикантите договарят достъп със съответните собственици или с престъпните организации, контролиращи

тези заведения. Престъпните групи, работещи в сегмента на луксозната проституция, привличат чуждестранни клиенти по време на международни турнета на агенциите за модели, обикновено в съседни страни като Гърция и Турция, до по-луксозни дестинации като Дубай, и по-рядко в Италия и Франция. В резултат, на момичетата биват осигурявани ангажименти в събития за свободното време или по време на бизнес конференции.

Някои от големите йерархични организации работят както на вътрешния, така и на външния пазар. Регионалните трафикантски мрежи обаче по-често не присъстват на вътрешния пазар, предпочитайки да организират трансграничен трафик за страните от ЕС, Швейцария и Норвегия. Те набират секс работници от съответния регион и ги трафикират до конкретни европейски градове. Така например, престъпните мрежи от Сливен, Пазарджик, Стара Загора, Хасково, Плевен, Русе, Добрич, Видин и др. са създали трафикантски канали до Брюксел, Страсбург, Ротердам, Осло, Кьолн, Виена, Валенсия, Рим, Кобленц и др. За да избегнат зависимостта и плащането на такси за защита, когато доставят секс работници за ЕС, регионалните своднически мрежи работят самостоятелно от големите йерархични организации.

Все по-често ОПГ, занимаващи се с трафик на хора, работят без ясно обособена структура, йерархия и лидери. За България е типично трафикът да се извършва от група от един сводник и няколко момичета. При външния трафик се наблюдава групиране на сводници, без висока степен на организираност. Има и единични трафиканти, които извеждат момичета да проституират в чужбина.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

През 2019 г., както и през предишни години, се наблюдава ръст на използването на секс услуги от туристи. Повечето потребители намират такива услуги с помощта на познати или чрез интернет, а местата на ползване са най-често вкъщи или в хотел. Тенденцията от 2017 г. е за

ФИГУРА 5. ОБЕМ НА ВЪТРЕШНИЯ ПАЗАР НА СЕКС УСЛУГИ (МЛН. ЛВ.)

ежегодно намаляване на броя на българските клиенти, както и за увеличаване на средната цена на услугата.

Като цяло, приблизителната предполагаема стойност на пазара на секс услуги в България намалява – от 248 млн. лв. през 2017 г. до **226 млн. лв. през 2019 г.** Въпреки че средната цена на услугите расте, се отчита спад на общия брой на предоставените секс услуги⁶.

Трансграничният трафик на хора с цел сексуална експлоатация е по-доходоносен от вътрешния заради по-високите цени на услугите, предлагани в Западна Европа. Тези цени обикновено са и по-устойчиви, отколкото в България. Оценката за обема на приходите на организираната престъпност от трафик на хора с цел сексуална експлоатация показва, че за 2019 г. той възлиза на **приблизително 1 млрд. лв.**

Пазарът на секс услуги и трафикът на хора пряко или косвено изправят обществото пред редица рискове и нанасят щети. Вътрешният и експортният пазар на секс услуги генерират огромен паричен ресурс в черната икономика, който чрез **прането на пари** се инфилтрира в легалната икономика. Това само по себе си често води до изкривяване на стимулите в цели стопански сек-

⁶ Според данни на Евростат, получени чрез различна методология и изключващи потреблението на туристите, пазарът на секс услуги в България бележи стабилен ръст от 2010 г. насам, като през последните две години (2017 и 2018 г.) е бил на стойност съответно 93,3 и 96,7 млн. евро.

ТАБЛИЦА 1. ОЦЕНКА НА ВЪТРЕШНИЯ ПАЗАР НА СЕКС УСЛУГИ (2019)

Потребители	Брой	Общо секс услуги годишно	Общ оборот в лв.
Български потребители	51 хил.	150 хил.	14 млн. лв.
Секс туристи	530 хил.	1,1 млн.	212 млн. лв.
ОБЩО			226 млн. лв.

Източник: Център за изследване на демокрацията.

тори и разрушава свободната конкуренция на пазара, като изтласква спазващите закона пазарни играчи.

Проституцията в България не е легализирана, поради което функционирането на клубове/заведения за предлагане на секс услуги неизменно е свързано с използване на **корупция** по отношение на различни държавни служители. Сериозен е проблемът с **експлоатацията на деца**, като приблизително една десета от идентифицираните жертви на вътрешния трафик в периода 2017 – 2019 г. по данни на ВКП са малолетни и непълнолетни. Основна уязвима група, идентифицирана по отношение на трафика на хора, остават жените и децата от ромски произход. Друга група жертви, използвана от организирани престъпни групи за извършване на принудителен труд, са хората с увреждания. Разрастването на търсенето и предлагането на секс услуги в страната и зад граница пряко корелира с нарастването на **обществено значими инфекциозни заболявания** като сифилис и ХИВ/СПИН.

ПЕРСПЕКТИВИ

По отношение на перспективите, устойчивите социодемографски процеси като ръст на доходите и негативен естествен прираст ще продължават да допринасят за свиването на вътрешния и външния пазар на секс услуги, но е малко вероятно това да се случи при традиционно уязвимата ромска общност. Същевременно, утвърждаването на България като държава с достъпни

и евтини туристически услуги може да я превърне от страна на произход в страна дестинация за жертви на трафик с цел сексуална експлоатация. Същото се отнася и за трафика с цел трудова експлоатация: недостигът на работна ръка и наемането на граждани на трети страни (напр. от Украйна и Молдова) от работодателите, най-често в туристическия бранш, ще повиши риска за тази група от трафикиране и експлоатация в България.

Тенденцията към ръст на използването на социалните медии, информационните технологии и интернет с цел по-бързо рекрутиране и по-лесна реклама и предлагане се очаква да се запази. Може да се очаква развитие по отношение изпирането на средствата от трафик и проституция и повече случаи на инвестиране на спечелените средства в законни, доходоносни бизнеси в страната и в чужбина (ресторанти, нощни клубове, строителство и т.н.)⁷. Последните две перспективи подчертават необходимостта от засилено и постоянно международно и междунституционално сътрудничество, особено по отношение проследяването на финансови потоци.

Кризата с пандемията от COVID-19 и извънредните ограничителни мерки от началото на 2020 г. се очаква да редуцират обема на трафика на хора за настоящата година. Същевременно жерт-

⁷ В началото на 2019 г., специална комисия за данъчни престъпления към ЕП предлага създаването на финансова полиция в рамките на Европол, която да може да провежда и трансгранични разследвания, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/20190313STO31212/tax-crimes-special-committee-calls-for-financial-police-and-watchdog>.

вите и потенциалните жертви на трафик стават по-уязвими поради невъзможността да генерират стабилен приход за трафикантите, острата нужда да припечелят и по-трудния достъп до специализирани услуги, заради карантинните изисквания. Тази ситуация може да се отрази и на готов-

ността им да съдействат на разследващите в наказателното преследване на извършителите. С нормализирането на движението на хора между страните членки в Европейския съюз може да се очаква и възобновяване и на различните форми на трафик на хора.

2. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ТРАФИК НА НАРКОТИЦИ

Трансграничният трафик и разпространението на наркотици остават сред основните дейности на организираната престъпност в България. Наличните данни показват изключително разнообразие сред участниците в тези престъпни дейности. В страната действат както по-малки групи без строга йерархия, които пренасят през граница, произвеждат и/или разпространяват малки количества психоактивни вещества, така и големи транснационални криминални мрежи, опериращи със стотици килограми наркотици.

ТЕНДЕНЦИИ

Балканският маршрут на **хероина** остава ключов за незаконния трафик към Европа, а трасето от България към Сърбия – едно от основните по този маршрут. Данните на Агенция „Митници“ (АМ) показват, че северното разклонение по линията България – Румъния също все по-интензивно се използва от трафикантите. Заловените количества хероин на българо-турската граница през 2019 г. показват, че българското трасе вероятно поема около 2/3 от трафикираните количества по Балканския път. Малък дял от хероина, преминаващ през територията на България, остава за дистрибуция в страната.

Преустановяването на санкциите срещу Иран през 2016 г. и повишеният стокооборот в резултат на това съвпада със значителен ръст на производството на опиум в Афганистан през 2016 и 2017 г. Комбинацията от тези фактори допринася за нарастване на интензитета и обема на трафика на хероин през българо-турската граница в същия период. Частичното връщане на санкциите към Иран през 2019 г. и тенденцията от последните две години за намаляване на произведените в Афганистан количества опиум се отразяват и на обема на заловените количества, който осезаемо намалява до нивата от 2016 г.⁸

⁸ UNODC, *Afghanistan Opium Survey 2018*, 2019.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

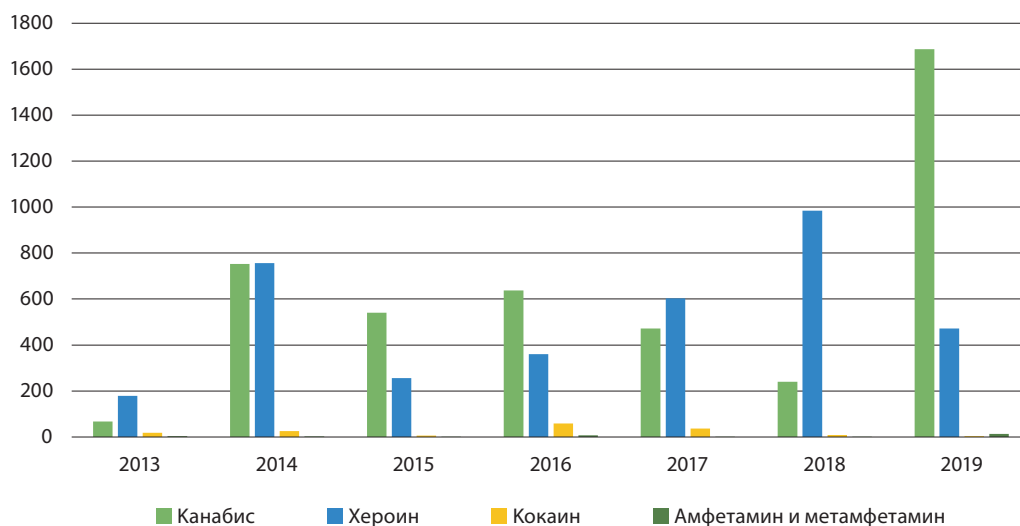
- ✓ Пазарът на канабис остава най-силно развитият пазар на наркотици в страната.
- ✓ Балканите, включително България, се утвърждават като нововъзникващ маршрут за трафик на кокаин, а употребата му в България през 2019 г. нараства.
- ✓ България продължава да бъде важна транзитна точка за трафика на хероин от Близкия изток към Западна Европа, както и на прекурсори за производство на метамфетамин към Централна Европа.
- ✓ Приходите от вътрешния пазар на основните наркотици (канабис, синтетични наркотици, хероин и кокаин) се оценяват на между 400 и 450 млн. лв. годишно.
- ✓ Пандемията от COVID-19 предизвиква свиване на трансграничния наркотрафик. В дългосрочен план обаче разпространението на наркотици ще остане един от водещите пазари на организираната престъпност в България.

(Фигура 6). От друга страна, през 2019 г. броят залавяния на хероин от АМ се запазва и дори има леко нарастване (Фигура 7).

Кокаинът продължава да се трафикира в България главно чрез въздушен и морски транспорт, включително с яhti (през летище София и пристанищата във Варна и Бургас) и в по-малка степен по суша (ГКПП Калотина и ГКПП Малко Търново). През 2019 г. се затвърждава тенденцията от предишни години за нарастващо участие на българската организирана престъпност в международния трафик на кокаин (главно като организатори на „мулета“).

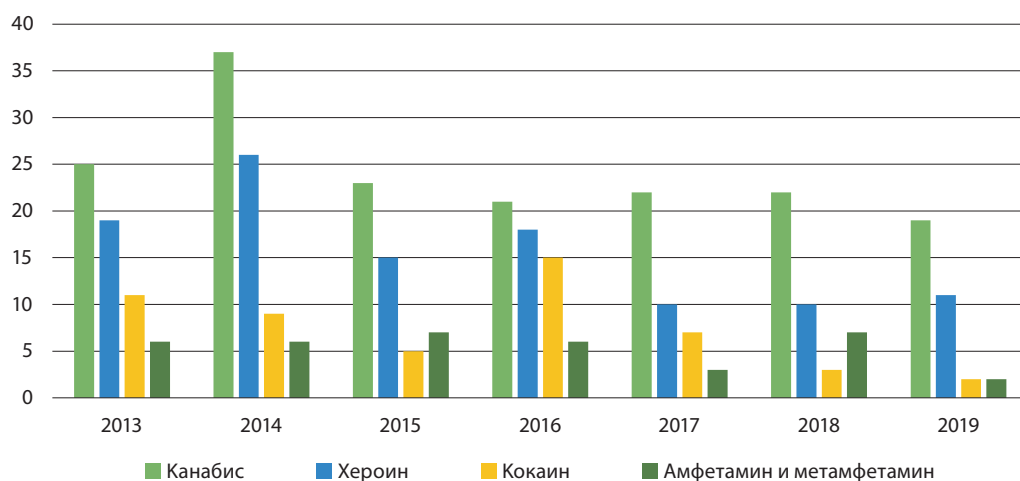
Продължава и традиционният **трафик на синтетични наркотици**, произведени в Западна и Централна Европа (Холандия, Белгия и Чехия) – екстази, амфетамини, метамфетамини – по посока Близкия изток. През 2019 г. са налице ин-

ФИГУРА 6. КОЛИЧЕСТВА РАЗКРИТИ НАРКОТИЦИ ОТ АГЕНЦИЯ „МИТНИЦИ“ (2013 – 2019)

Източник: Агенция „Митници“.

ФИГУРА 7. БРОЙ СЛУЧАИ НА РАЗКРИТИ ПРАТКИ НАРКОТИЦИ ОТ АГЕНЦИЯ „МИТНИЦИ“ (2013 – 2019)

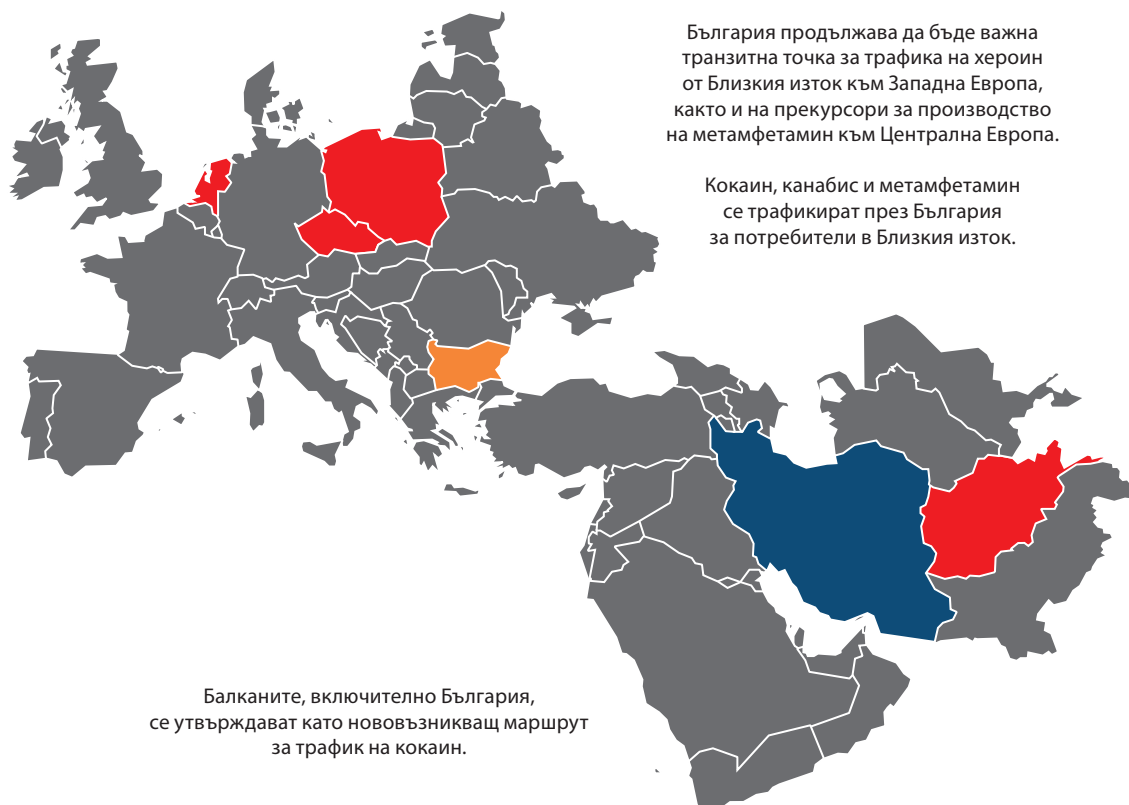

Източник: Агенция „Митници“.

дикации за засилване на трансграничния трафик на екстази през България и Турция към Близкия изток и Северна Африка, който се осъществява основно от етнически турци с постоянно граж-

данство в страните от Западна Европа. Устойчив остава и трафикът на нови психоактивни вещества. В периода 2013 – 2019 г. на летище София са регистрирани и множество случаи на залове-

ФИГУРА 8. ТРАФИКЪТ НА НАРКОТИЦИ ПРЕЗ БЪЛГАРИЯ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

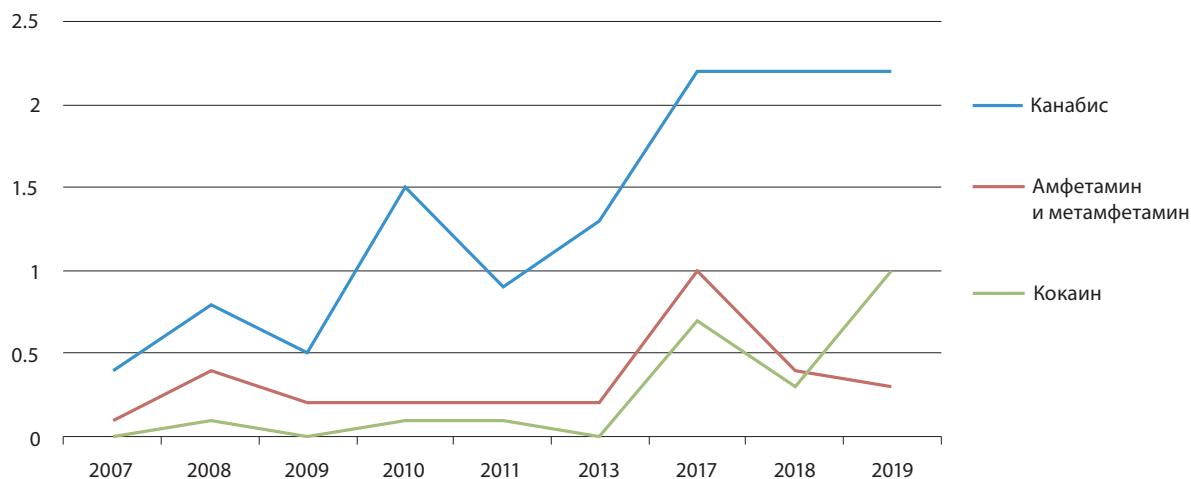
ни малки количества разнообразни дизайнерски наркотици, като през 2019 г. в повечето случаи доставките на този тип наркотици се осъществяват чрез малки колетни пратки от Китай или Индия след заявка по интернет.

През България преминават и няколко канала за контрабанда на **албански и косовски канабис и марокански хашиш**. Смята се, че канабисът се трафикира по маршрута Македония – България – Румъния за Централна Европа или през Гърция и България за Западна и Централна Европа. По маршрута на канабиса към Западна Европа съществуват депа, базирани в Унгария и Хърватия, откъдето наркотикът се разпределя главно към Белгия, Холандия и други държави. Тези канали в повечето случаи са контролирани от албански криминални структури, а в логистиката участват българи, македонци, гърци и западноевропейци.

Трафикът на **канабис, произведен в страната**, остава устойчив през периода 2017 – 2019 г. и се осъществява във всички посоки. Въз основа на данни за заловените количества марихуана на граничните контролно-пропускателни пунктове става ясно, че значителен дял от българския канабис за износ е предназначен за гръцкия пазар. В периода 2017 – 2019 г. ГДБОП разследва и случаи на отглеждан в големи оранжерии канабис за износ към Турция и в по-малки оранжерии – към Централна и Западна Европа.

Вътрешният пазар продължава да е фрагментиран, а използването на насилие е по-скоро изключение и е насочено към самостоятелните участници. Голяма част от уличното разпространение продължава да е организирано около мрежите за дистрибуция на канабис, като паралелно се продават и други видове наркотици – обикновено амфетамини и метамфетамини.

ФИГУРА 9. УПОТРЕБА НА КАНАБИС, КОКАИН, АМФЕТАМИН И МЕТАМФЕТАМИН В БЪЛГАРИЯ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

Според данните от националното представително изследване, при **канабиса** се наблюдава стабилизиране на нивата на употреба в периода 2017 – 2019 г., след устойчивия ръст през предишните години. При **кокаина** е налице ръст в употребата през посочения период в сравнение с предишните години, докато при **амфетамин/метамфетамин** след ръста през 2017 г. се наблюдава нов спад към нивата от предишните години. Наблюдава се занижение в общата употребата на **хероин** във всички региони на страната. Като цяло, употребата на кокаин в България продължава да бъде ниска, въпреки че през последните години се регистрира тенденция към слаб ръст на потреблението. На ниски нива остава и употребата на т.нар. дизайнерски наркотици, главно от типа синтетични канабиноиди.

И през 2019 г. най-голямо е потреблението в големите градове и летни и зимни курорти. Сред маргинализираните общности и ромското население в частност, най-разпространена е употребата на амфетамини, но също и на пико, метадон, дизайнерски наркотици.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Преобладаващата част от престъпните групи, активни в разпространението и трафика на наркотици в страната са с изявена йерархична структура и с ясно обособен лидер. Наблюдават се и групи с по-хлабава структура, при които има обособен лидер, но липсва йерархично разпределение на функциите, а всички членове споделят разнообразните отговорности. При повечето групи, за които са налични данни, управленските функции са разделени от преките продажби и се изпълняват от хора на различни нива в групата, като лидерите изключително рядко контактуват с преките разпространители. Обикновено, лидерът контролира и урежда доставките, осигурява протекцията на дейността на групата, както и разпределя задачите и доходите на участващите в нея.

За групите с обособено средно ниво между лидера и преките разпространители е характерно вербуването на дилъри и районирането на дейността (отделен участник от това ниво контролира разпространението в даден район).

Обикновено, колкото по-ясно очертана е йерархичната структура, толкова по-ясни и конкретни са ролите и отговорностите на отделните участници. Най-ниските нива в организирани групи най-често работят срещу твърдо заплащане, независимо дали самите те употребяват наркотици или не.

Голяма част от групите, които се занимават с улично разпространение предлагат повече от един наркотик – обикновено канабис, амфетамин, метамфетамин. Оперират и групи, които се специализират в разпространението на един или два вида висококачествен наркотик, обикновено кокаин и канабис. Паралелно с тях, малки капсулирани групи работят в рамките на „приятелската търговия“ сред лица със сходни интереси и занимания. Все по-често лица с добро образование и с чисто съдебно минало се ангажират в незаконния пазар на канабис, като освен в приятелска търговия, се включват професионално в производството и разпространението му.

Част от престъпните структури, активни на пазара на наркотични вещества, са активни и в други пазари – скиминг, трафик на оръжия, трафик на хора. Налице са и отделни случаи, при които държавни служители (МВР, АМ) участват в корупционни практики с наркогрупите. Това участие се изразява главно в подпомагане чрез различни действия (напр. предоставяне на информация) или бездействие.

Реализираните чрез трафик и разпространение на наркотици средства се инвестират най-често в движимо и недвижимо имущество, както в страната, така и в чужбина, като са налице и данни за пренасочване на част от приходите към офшорни компании.

Трансграничен трафик

Участието на българската организирана престъпност в трансграничния трафик на наркотици се реализира под различни форми и с различен мащаб. Една част от участниците в тази престъпна дейност се занимават с контрабанден внос на малки количества хероин и кокаин. В периода 2011 – 2019 г., хероинът трайно се утвърждава като наркотик предимно на бедните и маргина-

лизираните общности, особено на ромите. Поради това много от тях са въввлечени във всички фази на търговията с хероин, включително внос. Определени ромски квартали като „Столипиново“ в Пловдив и до известна степен „Максуда“ във Варна се превръщат в големи складове за съхранение и търговия на едро с хероин. Редица семейства в тези квартали се занимават с трафик на хероин от Турция, като купуват малки количества (1 – 5 кг) и ги пренасят през границата. Обикновено вносителите от този тип са собственици на малки семейни бизнеси, които често пътуват до Турция, внасяйки различни стоки. Тези канали на хероин работят основно за българския пазар и не участват в трафикирането към Западна и Централна Европа. Вносът на малки количества (50 – 100 г) е често срещан и при пазара на кокаин, където все повече се използват пощенски пратки за контрабанда на наркотици.

При **трафика на хероин** към Западна и Централна Европа се наблюдава участието на различни български структури. Още от началото на деветдесетте години на миналия век, българската организирана престъпност успява да се включи в съществуващите контрабандни трасета през Балканите. Затова способстват преселилите се в Турция български граждани от турското малцинство (от Кърджали, Хасково, Разград и др.), които чрез роднини си в България стават свързващото звено с турската организирана престъпност. Големите престъпни турско-кюрдски семейства стават ядрото при организирането на контрабандните канали, като финансират и контролират лабораториите за преработка на опиума и осигуряват дистрибуцията на едро и дребно в Западна и Северна Европа. Същите контрабандни канали се използват в обратната посока за трафик на синтетични наркотици (екстази, амфетамин, метамфетамин), произведени в Западна и Централна Европа към Близкия изток.

Българските криминални структури успяват да намерят своето конкурентно предимство в логистиката през балканските и централноевропейските страни. Към средата на 90-те години се наблюдават вече между 20 и 30 устойчиви криминални мрежи, които са се специализирали в трафик на хероин. Някои от тях са активни и до момента. Освен с турските престъпни

кланове, българските криминални мрежи работят и с албанската организирана престъпност, като причината е езиковата и културната близост⁹. Възникналият модел на сътрудничество с турски и албански групи през 90-те години продължава и до момента с малки изменения, като през последните две години са налице данни за оформяне на партньорства с престъпни групи от Иран и Близкия изток.

Трафикът на кокаин обикновено се извършва по въздух или вода от Южна Америка до Западна Европа, а българските престъпни групи набират два типа мулета – „гълтачи“ (поглъщат кокаина и го носят в тялото си) и пренасящи в тайници чрез личния си багаж. Има и случаи, в които се комбинират различни видове транспорт, например въздушен и сухоземен. Друг тип трафиканти, които се рекрутират от българските криминални структури, са капитани на яхти и екипажи на търговски кораби. В годините след 2004 – 2005 г. българските престъпни групи започват да имат не само логистична роля, но и успешно организират мащабни схеми за трафик на кокаин от Южна Америка до Западна Европа¹⁰. Лицата, които контролират тези операции, често притежават или управляват големи законни компании, занимаващи се с логистика и транспорт, внос и износ на стоки. Понякога те контролират различни компании в повече от един икономически сектор, което улеснява успешното изпиране на приходите от трафик. В сравнение с участниците от ниските и средните нива, тези крупни престъпни предприемачи използват по-сложни и усъвършенствани средства и методи за трафик на стотици килограми кокаин: създаване на „кухи“ компании, управлявани от подставени лица; уреждане на фиктивни търговски сделки за внос и износ; транспортиране на наркотици чрез укриване на пратките в законни търговски товари.

Производство на наркотици

Производството на наркотици у нас е свързано преди всичко с отглеждането на канабис и синтезирането на амфетамини и метамфетамини. При канабиса, в зависимост от обема на производство, могат да се разграничат най-общо три типа производители – малки, средни и големи. Малките производители обикновено са потребители, които отглеждат до десет растения за лична употреба или разпространение в тесен приятелски кръг. Средно големите производители обикновено са свързани с организираната престъпност и отглеждат до 500 растения, като добиваният канабис е предназначен за разпространение на вътрешния пазар. Големите производители засяват значителни по размери площи (над 500 растения), като в някои случаи съществена част от реколтата е предназначена за износ.

Отглеждането на канабис при средните и големите производители може да бъде както на открито, така и в специално оборудвани оранжерии. При първия метод местни жители в селски райони отглеждат канабис в безстопанствени или чужди ниви, понякога на поляни и в гористи местности, като това е особено характерно за Югозападна България. При отглеждането на открито се произвеждат две до три реколти годишно и процентът тетраhydroканабинол е доста нисък, пропорционално на разходите, което позволява канабисът да поддържа значително по-достъпна цена в сравнение с отглеждания в оранжерии. Този престъпен бизнес в Югозападна България се контролира основно от неголям брой криминални предприемачи, които финансират местните производители и препродават на дилъри на високо и средно ниво в цялата страна. В структурите на средните и големите ОПГ работят и екипи за охрана на насажденията и мониторинг на полицейско движение. При отглеждането на канабис на закрито се наемат апартаменти в големите градове, изоставени индустриални постройки или къщи в близките села. Помещенията се оборудват със специални инсталации за напояване и осветление и се вземат специални мерки за прикриване на миризмата и високата консумация на електроенергия. Според някои експертни оценки съществува тенденция за пренасочване към отглеждане на закрито, тъй като се произвежда по-качествен продукт на по-чести интервали (няколко реколти на го-

⁹ Албанската организирана престъпност използва сръбски и македонски език.

¹⁰ Център за изследване на демокрацията. *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*. София, 2008; *EU Drug Markets Report. A Strategic Analysis*. 2019, Lisbon: EMCDDA and Europol.

дина). При гледането във вътрешни помещения се постига целогодишен цикъл, но се изисква значително по-голяма инвестиция за поддържане на подходящи условия. Марихуаната от оранжерии е с до няколко пъти по-високо процентно съдържание на психоактивното вещество, което я прави два до три пъти по-скъпа на пазара.

През последните години се наблюдава ясно разделение на производството от разпространението. Наличните данни показват, че типичната престъпна група, специализирана в производство, наема няколко апартамента, например в най-големите градове, или голяма изолирана къща в близко село, и оборудва помещенията. При производството на едро на закрито се наемат оранжерии за отглеждане на зеленчуци или цветя и се вземат специални мерки за прикриването му, като обикновено продукцията е предназначена за износ. Участниците се специализират в отглеждането на растенията като се грижат за семената и оборудването. Само 1 или 2 лица са в контакт с криминалните мрежи, участващи в разпространението на канабиса. Продава се на структурите, които предлагат най-добра цена. Престъпната група може да се ръководи от лидер, но може и да е кооперация. Разследванията показват, че в големи областни градове обикновено има само един собственик на производството, който финансира операцията. Много често, след събирането на всяка реколта се променя местоположението на оранжерията.

В страната работят и множество малки **производители на амфетамин и метамфетамин**, които произвеждат ограничени количества, предназначени най-вече за вътрешния пазар¹¹. В типичния случай, дилъри на едро инвестират в „кухненски“ лаборатории и продават амфетамини чрез собствени мрежи или на други криминални структури, с които си сътрудничат. Повечето подобни съоръжения могат да се определят като домашни лаборатории, произвеждащи между 300 г и 1 кг по поръчка. Прекурсорите се набавят предимно чрез онлайн поръчки (най-често от Китай) или чрез закупуване на лекарства от аптеките и извличане на активните им вещества. Някои престъпни групи внасят чист

ефедрин¹² или лекарства, съдържащи ефедрин, от Турция. В последните години, организирани престъпни групи от Западна и Северна България (София, Ловеч, Плевен) се установяват като основни производители на амфетамин, докато групи от Югоизточна България (Сливен, Ямбол, Бургас) са специализирани в производството на метамфетамин.

Организация на разпространението

Най-малкият пазар на наркотични вещества в България е този на **кокаин**, поради високата му цена, която го прави недостъпен за широка употреба. При търсенето му се наблюдава цикличност – увеличава се в края на седмицата, по време на празници и в летните месеци. Затова и моделите на разпространение се различават от тези на други психоактивни вещества. Разпространението е концентрирано в нощните заведения на големите градове (София, Пловдив, Варна, Бургас) и големите летни и зимни курорти (Албена, Златни пясъци, Банско, Пампорово, Боровец), което изисква съдействието на собствениците на тези заведения. Кокаинът често се предлага и като бонус за потребителите на платени секс услуги, като в този случай в разпространението участват и предлагачите услугите. Големите вносители и търговци на едро са базирани в София и снабдяват местните търговци в останалите части на страната. През 2019 г. експертната оценка за средната цена на пазара запазва стойностите от предходните две години – 140 лв. за грам.

Разпространението на **канабис** се извършва от много на брой малки и средноголеми групи. Значителна част от продажбите на дребно се осъществяват на приятелски принцип и понякога дори доставките на едро не са под контрола на криминални структури.

Дистрибуцията на **амфетамин и метамфетамин** често се извършва паралелно с разпространението на канабис и следва подобен модел. Съществува и модел, при който канабис с високо качество се продава и от дилъри на кокаин на платежоспособни клиенти. Организирани престъпни групи са активни в определени райони

¹¹ Център за изследване на демокрацията. *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*. София, 2008; *EU Drug Markets Report. A Strategic Analysis*. 2019, Lisbon: EMCDDA and Europol.

¹² Прекурсор при производството на метамфетамин.

на съответния град, като се опитват да изтласкат или подчинят конкуренцията. Продажбите се осъществяват по телефона и чрез приятелски кръгове на ученици и студенти, рекрутирани за дилъри¹³. Някои организирани престъпни групи прилагат модел на разпространение, фокусиран в посещаемите нощни заведения.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

Най-често употребяваните наркотици в България са канабисът и амфетамините, а най-широка е употребата сред населението на възраст 15 – 30 г. Според данни на Националния фокусен център за наркотици и наркомании (НФЦНН)¹⁴, представителни за българските граждани на възраст между 20 и 34 г., „19,0% от младото население в страната посочват, че са употребявали някога в живота си някакво наркотично вещество. Най-голям дял от тях са употребявали марихуана (16,3%), също амфетамини (4,3%), кокаин (4,1%), хашиш (3,7%), метамфетамини (2,5%), екстази (2,4%)”¹⁵.

Оценката на вътрешния пазар на четирите основни групи психоактивни вещества – канабис, синтетични наркотици, хероин и кокаин показва, че **общият обем на генерираните незаконни приходи е в размер на 400 – 450 млн. лв., като повече от половината от тях са от канабиса**. Тази оценка се базира на брой потребители, средна консумация за година и средна цена на дребно за четирите вида наркотик съгласно данните на НФЦНН, подадени и публикувани от ЕЦМНН (последните официални данни за употребата на наркотици сред населението в България на НФЦНН са за 2016 г., поради което

ФИГУРА 10. УПОТРЕБА НА НАРКОТИЦИ В БЪЛГАРИЯ ОТ ЛИЦА МЕЖДУ 20 И 34 Г.

Източник: Национален фокусен център за наркотици и наркомании.

няма възможност да се актуализира оценката на размера на пазара след този период)¹⁶.

Оценката за приходите на организираната престъпност от трансграничен трафик е изключително сложна поради липсата на систематизирани оценки за количествата наркотици, които преминават през страната.

Пазарът на наркотици има особено силно изразено отрицателно въздействие върху обществото. Сред основните щети и рискове са повишаване нивото на престъпления като домашно насилие, вандализъм, дребни кражби, улични грабежи, кражби с взлом. Слабият икономически и социален статус, както и безработицата, засягащи в по-голяма степен групата на проблемните употребяващи наркотици, допълнително засилват това влияние. Особено висок риск крие инжекционната употреба на наркотици, тъй като тя е водещ фактор при разпространението на редица опасни инфекциозни заболявания. По последни

¹³ Център за изследване на демокрацията. *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*. София, 2008.

¹⁴ Представителните изследвания на Центъра за изследване на демокрацията за периода 2017 – 2019 г. консистентно показват стойности на потребление, които са значително по-ниски от тези на ЕЦМНН, въпреки че, като тенденции, изводите от двете изследвания до голяма степен съвпадат. За целите на анализа и изчисляването на обемите на различните пазари на наркотични вещества се използват приетите за официални данни на ЕЦМНН.

¹⁵ Национален фокусен център за наркотици и наркомании, *Национално представително проучване относно нагласи и употреба на психоактивни вещества сред младите хора 20 – 34 г. в България*, 2017.

¹⁶ За повече информация виж Център за изследване на демокрацията. *Оценка на заплахите от организирана престъпност в България*, София, 2018.

данни на ЕМЦНН, към 2018 г. в България са регистрирани 24 смъртни случая, причинени от употреба на наркотици, както и 35 диагностицирани случая на ХИВ инфекции, свързани с инжекционната употреба на наркотици.

ПЕРСПЕКТИВИ

Оценката на Европол относно ефектите от пандемията от COVID-19¹⁷ показва свиване на трансграничния трафик на наркотици и съответно недостиг на различни места на наркотици на улично ниво. В краткосрочен план този фактор ще продължи да работи и да оказва натиск върху пазара на наркотици и през 2021 г. От друга страна, географското положение на страната като ключова част от Балканския път, както и близостта ѝ до най-големия производител на опиум в света – Афганистан, предполага, че в дългосрочен план трафикът на наркотици ще остане важен престъпен пазар за българската организирана престъпност. Нестабилността и конфликтите в Близкия и Средния изток допълнително създават благоприятна среда за процъфтяване на тези престъпни дейности, които се явяват и важен източник на финансиране за различните въоръжени групи в тези региони.

Новите синтетични наркотици ще продължат да навлизат на българския пазар. Към края на 2018 г. ЕМЦНН осъществява наблюдение над повече от 730 нови психоактивни вещества¹⁸. Техният брой е нараснал повече от два пъти в сравнение с 2013 г., когато е била налична информация за около 350 нови синтетични вещества. Този постоянен ръст на новопоявяващите се психоактивни вещества вероятно ще се запази и през следващите години. Съществен риск представлява и бумът в производството на синтетични опиати на световно ниво, което може да доведе до появата на тези особено опасни наркотици и в нашата страна.

Ролята на интернет, като алтернативен наркопазар и като източник на информация за производство на наркотици, ще продължава да нараства. Новите синтетични вещества, известни на улицата като „дизайнерски наркотици“, са широко достъпни в интернет. Според ЕЦМНН, около две трети от търговията в „тъмната мрежа“ е свързана с наркотични вещества¹⁹. Такъв тип търговия е установена и в България, и ще продължи да бъде източник на рискове и в бъдеще. Българските престъпни групи използват интернет предимно за комуникация, но са налице данни за осъществяване на търговия с наркотични вещества с криптовалюти.

¹⁷ EMCDDA, Europol. *EU Drug Markets: Impact of COVID-19*. Lisbon, 2020.

¹⁸ Данни на ЕМЦНН и Европол от 2019 г.

¹⁹ „Тъмна мрежа“ е част от интернет пространството, което е достъпно единствено чрез специализирани приложения и услуги.

3. КАНАЛДЖИЙСТВО

Каналджийството включва както незаконното превеждане на лица или групи от хора през границата на страната, така и подпомагането на незаконното пребиваване и преминаване в страната на чужденец с цел имотна облага (вж. чл. 280 и 281 от НК). След 2013 г. и особено в разгара на миграционната криза от 2015 г., в България този пазар бързо се разраства. Като външна граница на ЕС, България носи отговорност за опазването на европейското пространство на свободно движение и за осигуряване на адекватен контрол на влизащите в страната лица. Преминаването и престоят в България на имигранти засилва антиимигрантските и крайнодесните настроения в страната, а пътуването и/или завръщането в Европа на чуждестранни бойци и симпатизанти на терористични групи създава заплахата за сигурността на целия ЕС.

Каналджийството продължава да е добър пример за сравнително малък престъпен пазар, който може да се разшири значително за кратко време, а впоследствие бързо да се свие отново, благодарение на намаления мигрантски натиск, както и в резултат на мерките за охрана на границите.

ТЕНДЕНЦИИ

През 2019 г. основните маршрути за незаконно превеждане на чужденци през България са от Турция през Гърция, вход в България, настаняване и престой в София или околностите ѝ, с цел подготовка за извеждане в Румъния или Сърбия. Вече почти не се използва превеждане през българо-турската граница, поради по-доброто сътрудничество между българските и турските гранични власти (например под формата на навременна комуникация за движението на групи към границата) и отчасти заради изградената ограда. Същевременно натискът към Гърция продължава да е голям, а капацитетът за настаняване в страната – запълнен. В началото на 2020 г., в резултат

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Продължава спадът в общия брой задържани мигранти, но броят на задържаните на изход нараства.
- ✓ Основният маршрут е от Турция през Гърция и България за Сърбия или Румъния.
- ✓ Оценката за приходите на ОПГ, занимаващи се с каналджийство, остава непроменена – около 5 млн. лв. годишно.
- ✓ Спадът в миграционния натиск през 2019 г. става още по-осезаем през 2020 г., след въвеждането на извънредните мерки в резултат на COVID-19.
- ✓ Заплахата от активизиране на каналджийските ОПГ е силно зависима от политическите решения на Турция спрямо потенциална нова миграционна вълна.

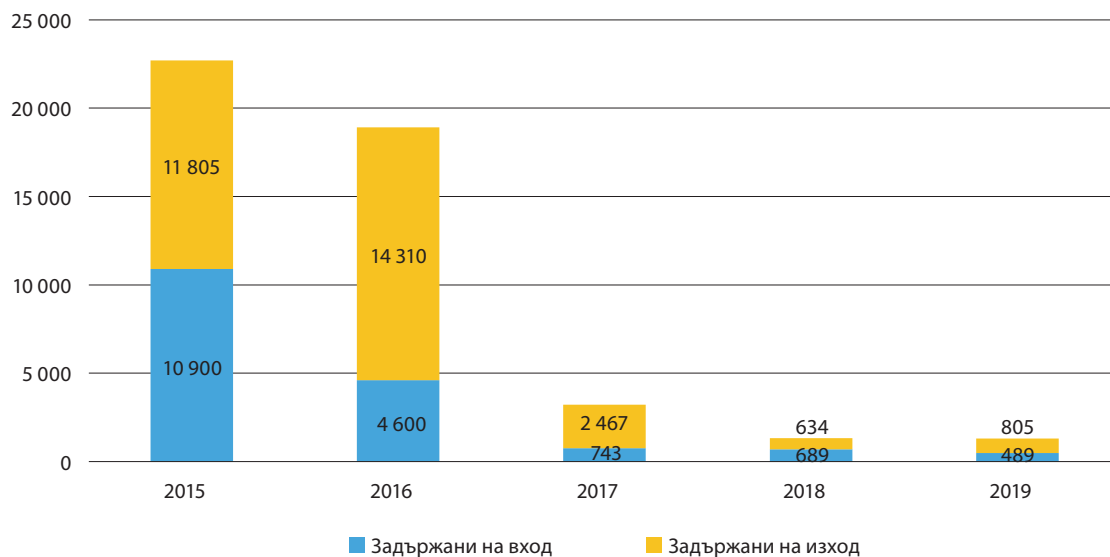
на решението на Турция да отвори границата си за мигранти, желаещи да я напуснат в посока Западна Европа, натискът към Гърция се усилва, без това да се отрази на движението през българо-турската граница.

По данни на МВР, през 2019 г. общият брой на задържани граждани на трети страни, преминаващи през България, продължава да намалява – 2 495, в сравнение с 3 123 през 2018 г. Забелязва се покачване на броя на задържаните на изход от държавата без регистрация (от 353 на 494). Спрямо пиковата 2015 г., спадът е осезателен – 93,2% при задържаните на вход и 95,5% при задържаните на изход²⁰. София остава главният разпределителен център, където мигрантите се настаняват след пресичане на българо-гръцката или българо-турската граница.

Намаляването на броя незаконни мигранти се отразява и на броя на регистрираните и разкрити престъпления, свързани с незаконно преминаване на границата и каналджийство. През 2019 г.

²⁰ Министерство на вътрешните работи. *Миграционна статистика*.

Фигура 11. БРОЙ НЕЗАКОННО ПРЕМИНАЛИ ГРАНИЦАТА, ЗАДЪРЖАНИ НА ВХОД И ИЗХОД (2015 – 2019)

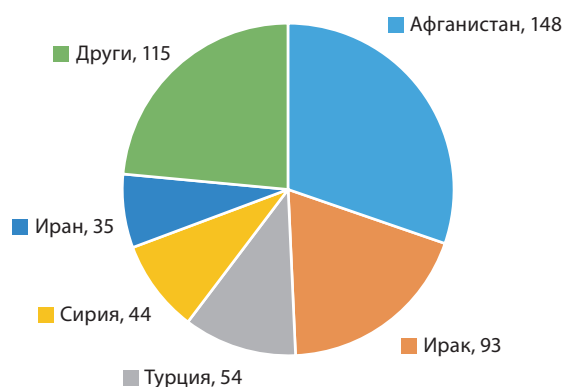
Източник: МВР.

има 376 регистрирани и 317 разкрити случая на преминаване на границата (чл. 279 НК), в сравнение с 449 регистрирани и 412 разкрити за 2018 г. Регистрираните случаи на незаконно превеждане през граница (чл. 280 НК) през 2019 г. са 86 (в сравнение със 106 през 2018 г.), а разкритите незаконни превеждания са 53 (в сравнение със 71 през 2018 г.).

Сред задържаните на влизане в България мигранти най-много са от Афганистан (148), следвани от Ирак (93), като гражданите от тези две страни са около половината от всички задържани. Такова е разпределението и през 2018 г. Силно е намалял броят на гражданите на Сирия, които през 2018 г. са били 101, а през 2019 г. – 44.

Наред с доброто сътрудничество на българските власти с турските гранични служби и изместването на основния маршрут на мигрантите към Западните Балкани, през 2019 г. силен натиск върху организираната престъпност оказват и няколко успешни операции на българските правоохранителни органи. Извънредната ситуация заради COVID-19 и затварянето на

Фигура 12. ЗАДЪРЖАНИ НА ГРАНИЦАТА ПО СТРАНА НА ПРОИЗХОД (2019)

Източник: МВР, Миграционна статистика.

границите в началото на 2020 г. допълнително допринасят за намален, почти нулев натиск за нелегално преминаване на чужденци през България.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Повечето канали за незаконно превеждане на мигранти се контролират от организирани престъпни групи. Пазарът не е централизиран, а по-скоро се състои от хлабави мрежи, в които участниците се организират по различен начин всеки път. Почти всички са взаимозаменяеми, включително и организаторите на каналите – има случаи, в които организаторът, след като е пуснат от ареста, веднага успява да премине границата, отива в съседна държава и оттам си намира заместник в София. Някои групи се занимават с всички аспекти на каналджийството – превеждане през граница, извозване, настаняване, извеждане, а други са ангажирани само в една или две от тези дейности.

В престъпните групи обикновено участват от 3 до 5 човека, като в рамките на групата има йерархия и известна степен на устойчивост. Една част от членовете са „плаващи“ и често се сменят. Обикновено оперират в София и граничните райони – Елхово, Драгоман, Видин, Русе. Отделните групи не се познават и не общуват помежду си, а само с организатора – обикновено чуждестранен гражданин, който вече се е установил в страната, най-често от арабски, афганистански или кюрдски произход. Каналът се ползва основно от мигранти от съответната етническа група. Обикновено българите в ОПГ са лица от криминалния контингент на възраст до тридесет и няколко години и се занимават с извозване и настаняване на мигрантите.

Набирането или свързването на каналджиите и мигрантите става основно чрез лица, които вече са преминали границата и са получили някакъв статут. Информацията се предава основно чрез познати, членове на семейството, доверени хора. Едни преминали се опитват да уредят следващите, които да минат по същия канал. Самият обмен на информация се случва предимно чрез мобилни приложения (WhatsApp, Viber). Основната организация и заплащането се извършват в страните на произход и в Турция. Превеждането през България най-често е през зелена граница – много по-редки са случаите на ползване на тайници в МПС или на фалшиви документи.

Групите мигранти варират от 4 – 5 до 15 – 20 души, а сумите, които заплащат, зависят от крайната дестинация, начина на превеждане, големината на групата и риска. Най-често това са млади мъже от Афганистан, Пакистан, Ирак, Иран и отскоро – от Алжир и Мароко, а семействата са предимно от Сирия.

По отношение на свързани престъпни дейности, няма данни за експлоатация на мигранти от страна на каналджиите, както и за насилие, което би довело до съмнения за трафик на хора. Понякога се случва част от групата мигранти да бъде забавена в София, докато се извърши някакво плащане. Обикновено представителите на арабските общности в България, които подпомагат преминаването на мигранти, не са криминално проявени. Някои от помощниците на по-ниско ниво от български произход, например водачи, шофьори или настаняващи, имат предишни провинения, свързани с наркотици или документни измами.

Основните роли в една каналджийска група са следните:

- **Координатори** – координират цялостната дейност на ОПГ, набират и комуникират с останалите ѝ членове. Те често са лица от арабски произход и владеят няколко езика (арабски, английски, фарси, български).
- **Организатори** – обикновено български граждани, които обезпечават преминаването на мигрантите през територията на страната (порядко до дестинация), като за целта осигуряват изпълнители, които се занимават с различните дейности по превеждането.
- **Хаваладари** (Hawaladars) – осигуряват заплащането, като мигрантите депозират цялата сума за превеждането още в страната си на произход или в Турция. Те са или чужди граждани, или лица с български паспорти, но от чуждестранен произход.

Каналджийските групи използват и различни **изпълнители и помагачи**, осигуряващи услуги, свързани с преминаването на границата, настаняването и придвижването на мигрантите в страната:

- **Логистици** – подпомагат организатора, предимно по отношение на набирането на членове на ОПГ, но могат да поемат и други роли.

ФИГУРА 13. ОСНОВНИ РОЛИ В КАНАЛДЖИЙСКИТЕ ГРУПИ

КООРДИНАТОРИ

ОРГАНИЗАТОРИ

ИЗПЪЛНИТЕЛИ
И ПОМАГАЧИ

ХАВАЛАДАРИ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

- **Отцепки** – следят за полицейски патрули по пътищата и около местата, от които биват качени и извозвани мигрантите.
- **Водачи** – превеждат мигрантите през границата до определена точка, от която те после биват извозвани към вътрешността на страната.
- **Извозвачи/шофьори** – извозват мигрантите, използвайки различни превозни средства.
- **Настаняващи** – осигуряват подслон на мигрантите и **изхранващи** – осигуряват хранителни продукти по време на престоя на мигрантите. За транспортирането и настаняването обикновено са ангажирани български граждани, някои от тях от ромски произход.

В някои групи членовете сменят ролите си, но в други се специализират. Обикновено един участник в схемата работи от 1 – 2 месеца до половин година, освен ако не бъде заловен.

Специфичното при каналджийството е, че няма директна размяна на пари между мигранта и водача/извозвача. Заплащането става по системата „хавала“²¹, което затруднява доказването на приходите от каналджийство. Спечелените пари обикновено се влагат в недвижими имоти, автомобили, скъпи вещи, понякога бизнес, или биват изхарчени за хазарт, луксозни стоки или развлечения. Друга характерна особеност на тази престъпна дейност е, че не е нужна сериозна

първоначална инвестиция, която извършителят трябва да направи, за разлика от контрабандата на цигари или наркотици например. Всички плащания са за сметка на търсещия услугата, и то в предварителен порядък.

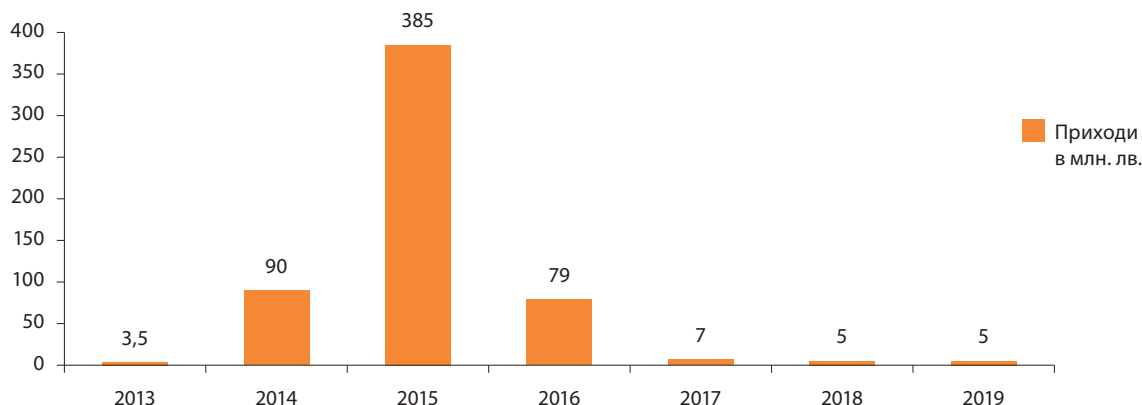
ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

Намаляването на миграционния натиск донякъде намалява и размера на щетите, свързвани с този престъпен пазар. За да се преценят приходите, генерирани от каналджийска дейност, е необходимо първо да се определи броят на мигрантите, преминали през страната. На база на наличните данни за заловени нарушители на държавната граница на вход и изход може да се направи оценка, че за 2019 г. общо незаконно преминалите **през България лица са между 2000 и 4000 души**, което е близо до броя от 2018 г.

Цената за преминаване варира много и се определя от няколко фактора: избор на граница и маршрут; големина на групата; начин на придвижване – пеша, с превозно средство или по въздух; начин на преминаване на границата – на зелена граница (пеша), с фалшиви документи или в тайник; тип и дължина на престоя на транзитното местоположение – нощувки, изхранване и т.н. Както беше споменато по-горе, през 2019 г. рискът от залавяне при нелегално преминаване през България се е повишил, поради което

²¹ Прехвърляне на пари и ценни стоки посредством мрежа от доверени посредници, т.нар. хаваладари.

ФИГУРА 14. ОЦЕНКА НА ПРИХОДИТЕ, ГЕНЕРИРАНИ ОТ КАНАЛДЖИЙСТВО – В МЛН. ЛВ. (2013 – 2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

се предполага, че средната цена на мигрант е нараснала до 1200 евро. Така, въпреки по-малкото преминаващи територията на страната през 2019 г., приблизителната стойност на този пазар остава сходна с тази от 2018 г.

Приходите, генерирани от превеждане на незаконни мигранти през територията на страната, варират през различните години в периода 2015 – 2019 г. Оценката на база наличните данни показва, че **генерираните незаконни приходи от каналджийство в България са в порядъка на 4 – 5 млн. лв. за 2019 г.**, което е 20 пъти по-малко в сравнение с 2016 г.

ПЕРСПЕКТИВИ

Спадът в миграционния натиск през 2018 и 2019 г. стана още по-осезаем след въвеждането на извънредните мерки в резултат на COVID-19 през 2020 г. В определен период правоохранителните органи на практика регистрират почти нулев натиск. Освен че границите са затворени за преминаване, е невъзможно и придвижването на мигранти вътре в страната, заради сформираните контролно-пропускателни пунктове на входовете и изходите на областните градове. В краткосрочен план се очаква пандемията от COVID-19 да

продължи да има ограничаващ ефект върху мигрантските потоци и опитите за незаконно преминаване на границата и през 2021 г.

Също в краткосрочен план, промени в политическата обстановка в Турция във всеки момент могат да доведат до рязко влошаване на ситуацията. Решението на Турция от началото на 2020 г. да не възпрепятства мигрантите на своя територия да продължат в посока Западна Европа доведе до криза на турско-гръцката граница и ясно показва, че политическата ситуация в Турция продължава да играе важна роля по отношение на миграционните потоци.

Въпреки относително ниското ниво на този престъпен пазар през 2018 и 2019 г. в сравнение с предишните години, натрупаните от мрежите опит и контакти им позволяват да се мобилизират бързо при ново усилване на мигрантския поток. В средносрочен и дългосрочен план продължаващите въоръжени конфликти в Близкия и Средния изток и в Африка, както и ширещата се бедност, ще продължат да генерират мигрантски потоци и съответно да захранват съществуващите каналджийски мрежи. След разхлабването на противоепидемичните мерки може да се очаква постепенно активизиране на ОПГ и увеличаване на натиска за преминаване на мигранти от Гърция и Турция през България в посока Западна Европа.

4. КРАЖБИ НА МОТОРНИ ПРЕВОЗНИ СРЕДСТВА

Криминалният пазар, свързан с моторни превозни средства (МПС), има дълга традиция и сериозно влияние върху цялата организира престъпност в България. През 90-те години на миналия век и първото десетилетие на новия век криминалните разследвания показват, че значителен брой от поръчките убийства, отвлеченията, въоръжените грабежи и други тежки престъпления с употреба на насилие са свързани с кражби на автомобили. Каналите за откраднати автомобили в Европа пък са силно преплетени с трафика на наркотици, трафика на хора и ДДС измамите. Най-масовите примери за насилие и рекет в страната, известни като „силовото застраховане“, отново са свързани с пазара на крадени МПС. Кражбата на МПС дълги години се смята за една от най-успешните сфери на българската организирана престъпност. Ситуацията започва да се променя с началото на преговорите за членство на България в Европейския съюз. Към 2019 г. кражбите на МПС остават по-скоро нишов пазар, който генерира сравнително малко приходи за организираната престъпност.

ТЕНДЕНЦИИ

През последните четири години се наблюдава най-големият спад в броя откраднати МПС от началото на века – за 2016 г. той е с 9%, през 2017 г. – с 26%, за 2018 г. – с 23% и за 2019 г. – с 21%. Общият брой регистрирани кражби на МПС през 2019 г. е 1 641²², което е по-малко от кражбите преди 1989 г. (Фигура 15). Стойността на откраднатите МПС през последните три години се изчислява на между 33 и 43 млн. лв.

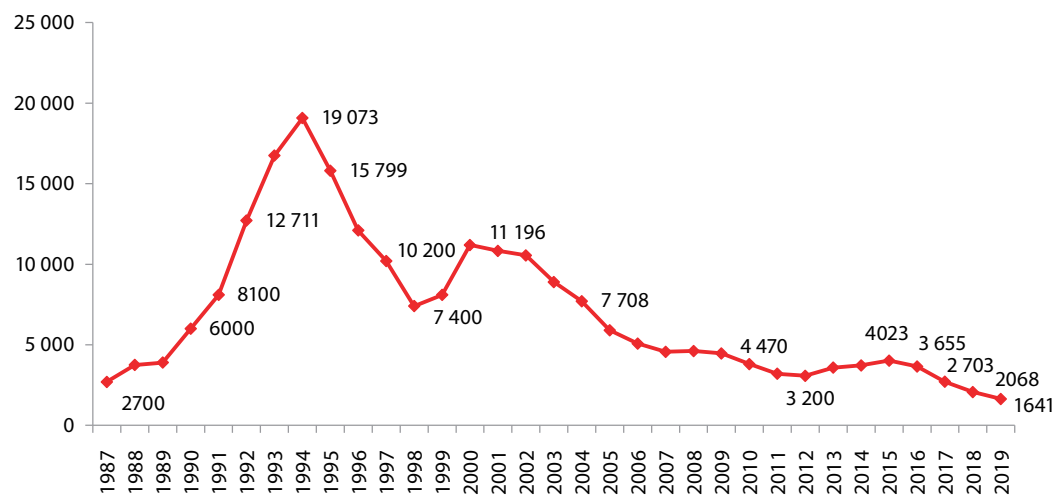
²² Противозаконните отнемания на МПС са едно от престъпленията с почти нулева латентност, тъй като почти 100% се регистрират от МВР. Причината е, че жертвите са мотивирани да обявят кражбата – от една страна, за да избегнат риска от отговорност поради пътен инцидент с тяхното МПС, а от друга – заради застраховката.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

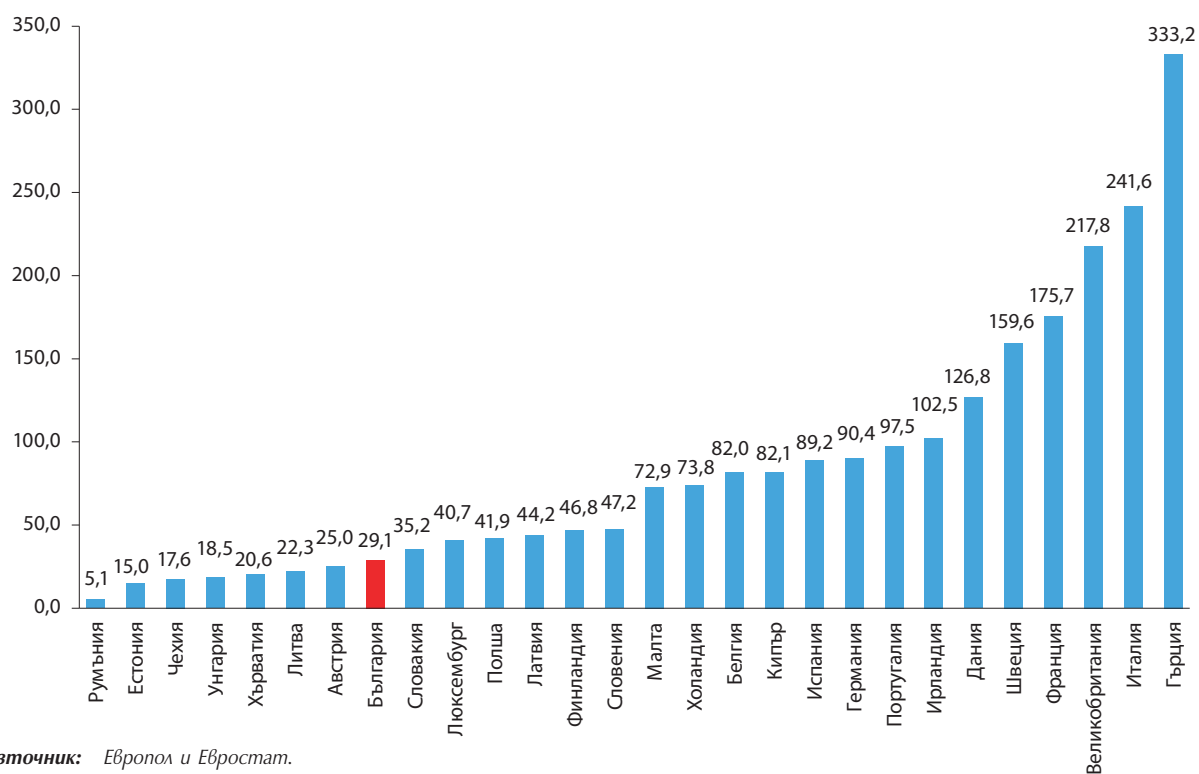
- ✓ Устойчиво намалява броят, но се повишава средната цена на откраднатите автомобили (от около 18 хил. лв. през 2017 г. на 20 хил. лв. през 2019 г.).
- ✓ Приходите от откраднати МПС за 2019 г. се оценяват на 12 – 14 млн. лв.
- ✓ Преобладаващо се крадат скъпи автомобили и строителна техника, като намалява процентът на МПС, които се крадат за части.
- ✓ Наблюдава се концентрация на кражбите в София – след 2001 г. там са над 50%.
- ✓ Очаква се пазарът на откраднати МПС да остане на сравнително ниско ниво в условията на кризата, предизвикана от COVID-19.

На практика, с новия спад в кражбите, който започва през 2016 г., броят на противозаконно отнетите МПС достига най-ниските си нива на 100 хил. жители през 2019 г. Една от водещите причини за спада са усилията на МВР да ограничи изкупуването от страна на автоморгите на крадени автомобили за части, както и прехвърлянето на част от най-ефективните групи за кражби в страните от Западна Европа. В сравнение с другите страни в ЕС, България вече има значително по-нисък брой откраднати МПС на 100 хил. човека население. Ако в края на 90-те години тя е на 2-3 място, през 2018 г. страната е на 21-во място от 28 държави (Фигура 16).

Очертават се и някои други нови тенденции. Първо, групи с преобладаващо българско участие, които са особено активни в Южна Европа и някои части на Испания, периодично се връщат в България, като тяхната цел са скъпи автомобили, значителен дял от които се пласират на пазарите на бившите съветски републики и страните от Близкия изток. Второ, продължава противозаконното отнемане на скъпа земеделска, селскостопанска и строителна техника – трактори,

ФИГУРА 15. ПРОТИВОЗАКОННИ ОТНЕМАНИЯ НА МПС (1987 – 2019)

Източник: МВР.

ФИГУРА 16. КРАЖБИ НА МПС НА 100 ХИЛ. НАСЕЛЕНИЕ (2018)²³

Източник: Европол и Евростат.

²³ Използваните данни са на Европол. Тъй като за Хърватия, Ирландия и Кипър няма данни за 2018 г., са използвани данни от Евростат за 2017 г.

багери и други машини, на цени между 100 и 500 хил. лв., въпреки че случаите остават малко поради трудностите при последваща продажба на такъв тип техника.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Противозаконното отнемане на МПС изисква висока и специфична квалификация на извършителите, която се притежава от ограничен брой лица. През последните няколко години на пазара са активни предимно малки криминални структури, които си сътрудничат в различни мрежи. В настоящия момент обикновено групите се състоят от 2 – 3 постоянни участници, като в България работят около 60 – 70 групи, или 200 – 250 човека. Смята се, че едновременно в страната не работят повече от 20 – 30 групи. Около 10 от групите са с относително постоянни членове. Останалите групи се събират за определена поръчка или за определен срок от време в даден район и после се разделят. Част от групите освен с кражби на коли се занимават и с други престъпления, като обири на банкомати и проникване в жилища.

Типичната кражба на автомобил изисква организация, която не се е променила много от годините след 1990. Освен активната група автокрадци („бригада“) е жизнено необходима т.нар. „инфраструктура“ от професионални престъпници със специфични технически умения за изготвяне на фалшиви документи и такива с добри познания относно електрониката, двигателя, механиката на отнетото МПС.

На този криминален пазар има около 50 професионални автокрадци, някои от които „работят“ от средата на 90-те години и продължават да са част от криминални структури, свързани с кражби на МПС. Те рядко участват в същинското отнемане на коли и по-скоро обучават и контролират други автокрадци, с по-малко опит. Тези професионални автокрадци обикновено се включват само при много трудни цели, например отключването на много скъпи автомобили. По тази причина те рядко биват залавяни.

Според експертни оценки, голяма част от българските автокрадци са извън страната, защото

срещу тях има започнати досъдебни или съдебни производства. Те обикновено са успели да получат лични документи (или гражданство) в някоя страна от ЕС и работят легална работа през голяма част от времето. Едва ли обаче някой от тях е преустановил напълно криминалната си дейност.

През последните няколко години изключително важна става групата на *посредника поръчител* (прекупвач). Това са хората, които поръчват марките, моделите и количествата на превозните средства, и договарят цените. От десетина години се поръчват също камиони, скъпа строителна (напр. кранове, багери) и селскостопанска техника. Обикновено „посредниците“ са лицата, които притежават автоморги и автосервизи. Основната причина за поръчките е осигуряване на автомобилни части. Откраднатите автомобили се разглобяват („разфасоват“) и продават на части. В този план автоморгите са изключително важна част от „инфраструктурата“ на криминалния пазар, защото там колите „изчезват“. Частите се пласират през автосервизи с всички необходими документи за оригиналност и платени данъци²⁴. Освен това се наблюдава продажба на авточасти от откраднати МПС в специализирани онлайн сайтове, опериращи на територията на целия ЕС.

Друга основна фигура в „инфраструктурата“ е *специалиста по отварянето*. При новите скъпи автомобили „проникването“ и „подкарването“ е все по-трудна задача, поради различните системи за сигурност. В този план много коментирани са технологиите за прихващане на кодовете при дистанционните безключови системите за заключване (Vehicle Remote Keyless Systems). Устройството се купува свободно от азиатските пазари, а украински криминални мрежи предоставят периодичен ъпдейт на софтуера за нови модели скъпи автомобили. Така наречените „машини“²⁵ отварят най-високите класове коли. Те

²⁴ Бяха коментирани случаи на оторизирани сервиси на известни азиатски марки автомобили, които предпочитат да получават части през тези канали, за да намалят дългия период при доставка на части от Азия, който клиентите чакат.

²⁵ Принципът при преодоляването на безключовата защита е следният: устройството се състои от два уреда. По-мощният е в лицето, което е в близост до жертвата, собственик на набелязаната за кражба кола. Целта му е да прихване сигнала от ключа. Уредът обаче не може да копира сигнала, а го препраща към втория уред, който е във втория член на групата.

струват между 20 и 30 хил. евро и са достъпни само за престъпни групи с добри финансови възможности. Специалистите по отваряне в групите имат репутацията, която им дава достъп до т.нар. *майстори*²⁶, които им осигуряват устройствата и ги консултират по актуализацията на софтуера. В криминалните среди често се коментират „курсовете“ за класификация за работа с тези устройства, които се провеждат от руски и украински ъндърграунд експерти.

Третата ключова фигура в инфраструктурата е *фалшификаторът на документи*. Той осигурява необходимите документи за автомобилите, като местоположението му не е известно на другите участници в групите. Той контактува само през интернет и разменя документи и пари през трети лица (куриери).

Четвъртата важна фигура в „инфраструктурата“ е т.нар. *чукач* (автомонтьор) – лицето, което „маскира“ колата, променя номерата на двигателя, шасито и други части на откраднатото МПС, скрива обозначенията, данните и други знаци. Обикновено той действа заедно с *посредника поръчител*.

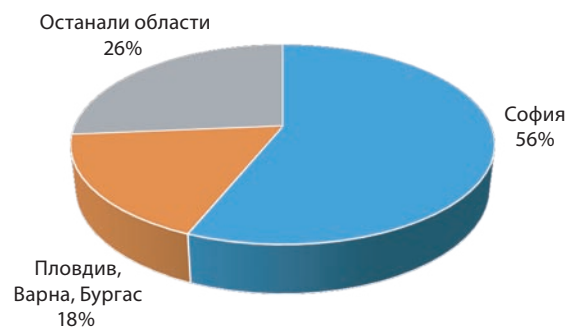
Важна характеристика при пазара на незаконно отнети МПС е концентрацията на кражбите основно в София – през 2019 г. приблизително 56% от кражбите са именно в столицата (Фигура 17).

Според наличните данни почти всички групи автокрадци в страната през определени периоди „работят“ в София. В София идват дори автокрадци, които работят основно във Варна и Бургас. Групи от Перник, Монтана, Враца, Стара Загора работят предимно в София. Около 1/3 от групите са софийски като действат не само в столицата, но и в София област – Костинброд, Елин Пелин, Ихтиман.

Той стои в близост до автомобила на жертвата. Щом получи сигнала, безпроблемно отваря вратата и запалва автомобила. Веднъж запален по този начин, двигателят на автомобила не бива да бъде загасян, именно защото устройството не може да копира сигнала от оригиналния ключ. Оригиналният ключ използва технология, която генерира всеки път уникален изключително сложен код (employing rolling random codes), а алгоритъмът за генериране е недостъпен за технологията, с която разполагат автокрадците.

²⁶ За майсторите се знае много малко. Смята се, че това са известни братя ключари от Бургас и лице от Сопот (според лице с контакти сред групите за кражби на автомобили).

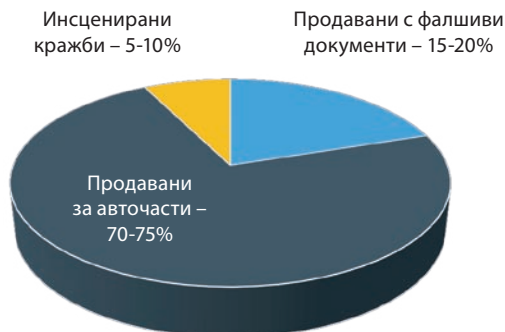
ФИГУРА 17. Кражби на МПС по области (2019)

Източник: МВР.

Ключова за дейността на ОПГ при кражбите в София е възможността да се изнесат колите в автоморгите, най-вече на Перник и в по-малка степен на Враца, Пазарджик, Дупница. В Северна България автоморгите са във Варна, Добрич и Плевен. Данните показват, че в настоящия момент има три основни канала за последваща продажба на противозаконно отнети МПС:

- Най-големият процент МПС – 70-75% (по експертни оценки на служители от МВР) се разглобяват и пласират на пазара за авточасти, като това са автомобили на възраст между 5 и 10 години.
- Между 15 и 20% от откраднатите автомобили се продават с фалшифицирани документи. Най-скъпите от тях 2 – 3% са т.нар. „двойници“. Това е МПС, което е копие на реално съществуваща кола, в някоя друга страна от ЕС. Тези „двойници“ са предназначени или за вътрешния пазар, или за износ в чужбина. Те може да са откраднати както в България, така и в друга европейска страна. Не е възможно да се отчете съотношението в дела на отнетите МПС, предназначени за местния и за външния пазар.
- Между 5 и 10% от кражбите на МПС се осъществяват с цел застрахователни и/или лизингови измами. Обект на този тип посегателство обикновено са скъпи коли на стойност между 20 и 150 хил. лв. Обичайно автомобилът се дава на морга, нарязва се, а частите се изпращат на външния пазар. След това се инсценира кражба.

ФИГУРА 18. ПРОДАЖБИ НА ОТКРАДНАТИ МПС

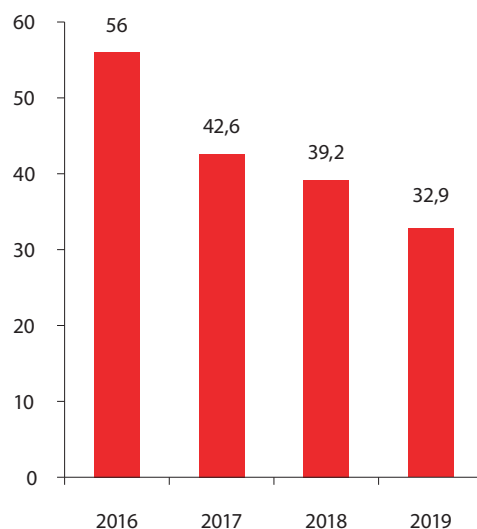
Източник: МВР.

Освен изброените три пазара е необходимо да се отчете и нишата на „върнатите МПС“. Преди едно десетилетие около 2/3 от противозаконно отнетите МПС се връщаха срещу откуп, платен от потърпевшите²⁷. Към 2019 г. тези случаи са по-скоро изключение, но според експерти, при изключително скъпи автомобили има застрахователни компании, които са съгласни да платят, за да намалят разходите по застраховките. Смята се, че застрахователните компании се опитват да се договорят помежду си да преустановят тази практика, но все още моделът на откупите съществува. Като цяло се наблюдава тенденция за по-ограничени контакти от страна на застрахователните компании с автокрадците в страната.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

Оценката на общите щети при пазара на противозаконно отнети МПС през 2019 г. е около 32,8 млн. лв. Изчислението се основава на средната цена за откраднато МПС през 2019 г. – 20 хил. лв.²⁸, направена на база сравнение на средните цени, които се предлагат на българския пазар. През последните 3 години се забелязва ясна тенденция на постепенно повишаване на средната цена на откраднато МПС. За сравнение, оценка-

та за средната цена на едно МПС през 2016 г. е 15 хил. лв. Въпреки покачването, в сравнение със средните цени на откраднатите автомобили в Западна Европа, българските цени продължават да са около 30 – 40% по-ниски. Тенденцията от последните четири години е почти равномерно свиването на щетите от откраднатите МПС (Фигура 19).

ФИГУРА 19. ГОДИШНИ ЩЕТИ ОТ ОТКРАДНАТИ МПС (2016 – 2019)

Източник: Оценка на Центъра за изследване на демокрацията.

При оценката на пазара на откраднати МПС следва да се отчита фактът, че криминалните мрежи, занимаващи се с тази дейност, успяват да получат около 1/3 от стойността на откраднато МПС, или средно около 6 500 – 7 000 лв. Като се вземат предвид реалните приходи на престъпните групи от едно откраднато МПС, може да се изчисли, че обемът на незаконните приходи, които генерира този пазар възлиза на около 10 – 12 млн. лв. годишно. Според събраните експертни оценки, към това число следва да се добавят и още два специфични сегмента. Първият, на застрахователните измами, и вторият, на „двойниците“ (автомобилите, откраднати в други европейски страни и продадени с фалшиви документи в България). При тези категории се наблюдава висока латентност, т.е. полицията

²⁷ Център за изследване на демокрацията. *Организираната престъпност в България – пазари и тенденции*, София, 2007.

²⁸ Оценката е направена от ГДНП, сектор „Престъпления свързани с МПС“.

трудно разкрива престъпленията и стойността им е дискуссионна. Интервюираните експерти оценяват приходите от тези престъпни дейности на около 1 – 2 млн. лв. годишно. Следователно общият криминален пазар, свързан с МПС, възлиза на около **12 – 14 млн. лв. годишно.**

ПЕРСПЕКТИВИ

Поради описаните по-горе причини криминалният пазар на незаконно отнети МПС в България се е свил значително и в настоящия момент по брой откраднати автомобили на 100 хил. човека

страната е далеч под средните нива в ЕС. Може да се прогнозира, че почти двойното намаляването на финансовия обем от 2016 г. насам ще ограничи интереса на криминалните структури да участват в този пазар.

В настоящия момент е трудно да се прецени какви ще са последиците от пандемията от COVID-19. Съществува хипотезата, че свиването на пазара на крадени МПС в Западна Европа ще върне в България част от групите, работещи в чужбина. Същевременно се наблюдават процеси, които наподобяват тези от кризата 2009 – 2010 г. – свиване на търсенето на МПС в страната и съответно по-малък интерес към части за МПС, което предполага по-малко кражби.

5. НЕЛЕГАЛНА ФИНАНСОВА ДЕЙНОСТ И РЕКЕТ

Нивото на незаконното предоставяне на кредити (по-известно като „лихварство“) и на рекета в страната е несравнимо със ситуацията от 90-те години на миналия век, но безспорно остават сред престъпленията с висока степен на обществена опасност. Както лихварството, така и рекетът се използват от организираната престъпност за проникване в легалната икономика и за овладяване и контрол на определени пазарни ниши. Обикновено жертви са граждани от най-уязвимите слоеве на обществото, както и малки и средни фирми²⁹.

Пряко свързано с лихварството е събирането на дългове чрез насилие, което често се преплита и с други форми на изнудване и рекет. Класическият рекет от 90-те години на миналия век, свързан с използването на физическо насилие, унищожаване на имущество, палежи и взривове, практикуван от първите частни „охранители“ (впоследствие „застрахователи“), в периода 2017 – 2019 г. е по-скоро изключение. Все пак тези практики продължават да се наблюдават в определени региони на страната и в определени стопански сектори като земеделието, хотелиерството и ресторантьорството. Организираната престъпност се адаптира като използва легални бизнеси за фасада. Поради липсата на ясна регулация и ефективен контрол, предоставянето на бързи кредити и събирането на задължения продължават да привличат редица криминални играчи.

Към организираната престъпност, свързана с рекет, може да се причислят и систематичните организирани форми на изнудване от страна на длъжностни лица. Те използват широка гама от административни санкции и различни форми на административен натиск и контрол. Тези форми на престъпност на „белите якички“ са със също толкова голяма степен на обществена опасност, тъй като подкопават свободната конкуренция и

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Намалява броят на просрочените задължения, както и делът на фирмите, които заявяват, че са били обект на рекет.
- ✓ Има ръст на домакинствата, които използват кредити от лихвари или зложни къщи (общо около 80 000).
- ✓ По-рядко се използва физическо насилие за събиране на задължения, за сметка на психически тормоз, заплахи и изнудване.
- ✓ Икономическата криза, предизвикана от пандемията от COVID-19, се очаква да доведе до увеличаване на търсенето на кредити от лихвари и зложни къщи.
- ✓ Остава рискът от различни практики, свързани с насилие или заплахи за използване на насилие с цел събиране на задължения. Този риск се засилва и от липсата на прецизна нормативна рамка за работата на фирмите за събиране на дългове.

доверието в публичните институции и правовия ред³⁰.

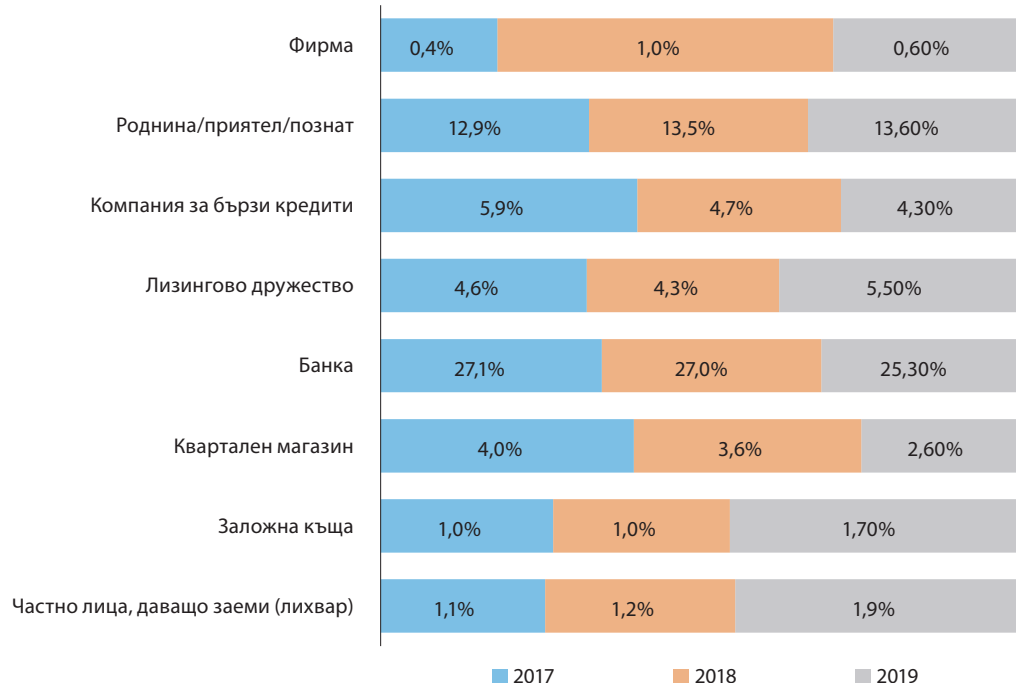
ТЕНДЕНЦИИ

Събраните данни от националното представително проучване сред населението показват, че през 2017 г. 40,4% от семействата имат поне един заем към финансова институция или частни лица, като през 2019 г. делът на семействата със заеми спада до 37,8%. За сметка на това, делът на семействата със заеми към частни лица (лихвари) и зложни къщи бележи ръст. За 2017 г. само 1,1% от респондентите посочват, че те или семейството им са взели заем от частно лице (лихвар) и 1% – от зложна къща, докато за 2019 г. – 1,9% от лихвари и 1,7% от зложни

²⁹ Център за изследване на демокрацията. *Policy Brief No. 63: Оценка на уязвимостта към рекет*, София, 2016, и Център за изследване на демокрацията. *Рекетът в ЕС: фактори за уязвимост*, София, 2016.

³⁰ Пак там.

Фигура 20. ЗАЕМИ НА ДОМАКИНСТВА СПОРЕД КРЕДИТОДАТЕЛЯ (2017 – 2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

къщи. С други думи, през 2019 г. около 40 хил. семейства (между 23 и 58 хил.) са ползвали заеми от лихвари и още толкова от заложни къщи.

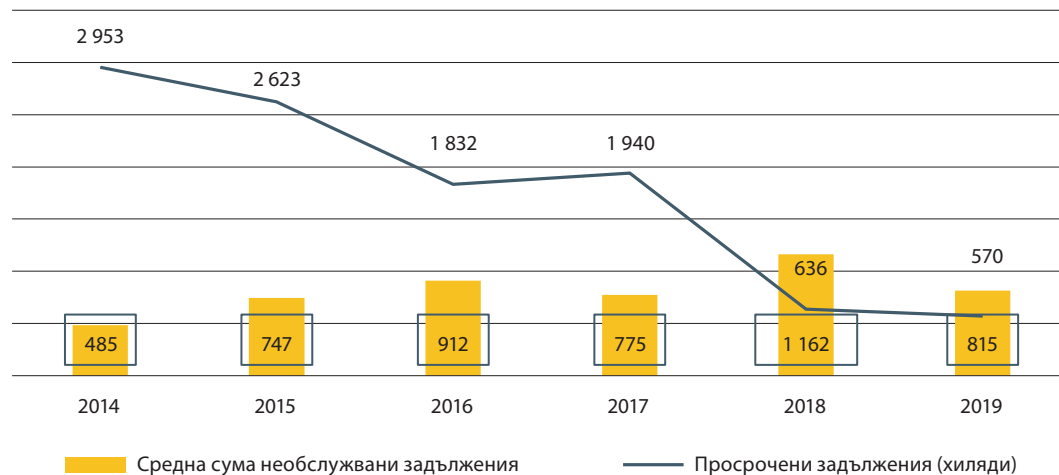
Просрочените задължения на домакинствата обикновено възпрепятстват използването на легалната финансова система и са един от основните фактори те да търсят заеми от частни лица (лихвари). В този смисъл нивото на просрочени задължения в страната е добър индикатор за риска от разрастване на незаконно предоставяните кредити. По данни на Евростат всяко трето българско домакинство е с просрочени задължения – ипотека, наем, сметки за комунални услуги или покупка на изплащане, като нивото на задължнялост леко намалява през последните 5 години³¹. По този показател България е на второ място в ЕС, след Гърция. Според Асоциацията на колекторските агенции в България (АКАБГ)³², средният размер на просрочените задължения

за 2019 г. е 815 лв., при 728 лв. през 2017 г. Ако средната стойност на задълженията на семействата, ползвали услуги от лихвари, е съотнесима с посочения от АКАБГ размер на просрочените задължения, то за 2019 г. пазарът на незаконни кредити, предоставяни от частни лица, възлиза на между **18 и 58 млн. лв.**

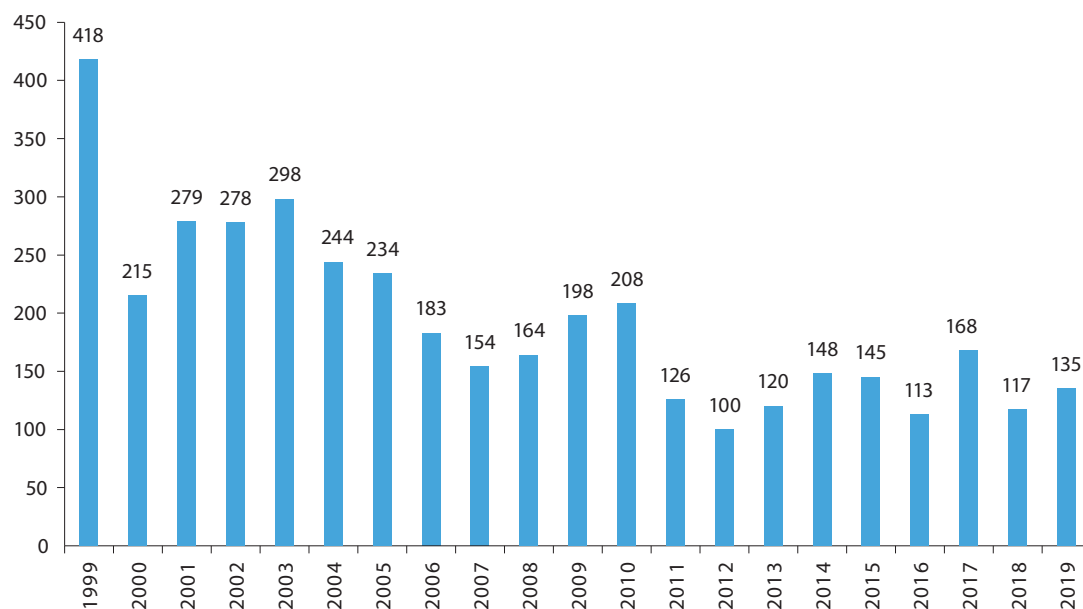
Класическото лихварство остава разпространено предимно в ромската общност, където даването на незаконни кредити е традиционна практика. При този тип лихварство, както лихварите, така и клиентите са от самата общност, поради което рядко се използва насилие. Някои от лицата, занимаващи се с лихварство, през последните десет години се преориентират и започват да използват компании за бързи кредити за легална фасада на своя бизнес, като не се отказват от своите типични методи и прийоми. Промени в Закона за кредитните институции и Закона за потребителския кредит, приети през 2014 г., доведоха до затягане на контрола върху сектора на бързите кредити. В резултат на това към 2017 г. се наблюдава намаляване на практики

³¹ Eurostat, *Arrears (mortgage or rent, utility bills or hire purchase) from 2003 onwards – EU-SILC survey*.

³² АКАБГ, Средният дълг на физическите лица е намалял с 34% през първото полугодие на 2017 г.

ФИГУРА 21. ПРОСРОЧЕНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДОМАКИНСТВОТА – БРОЙ И СРЕДНА СУМА (2014 – 2019)

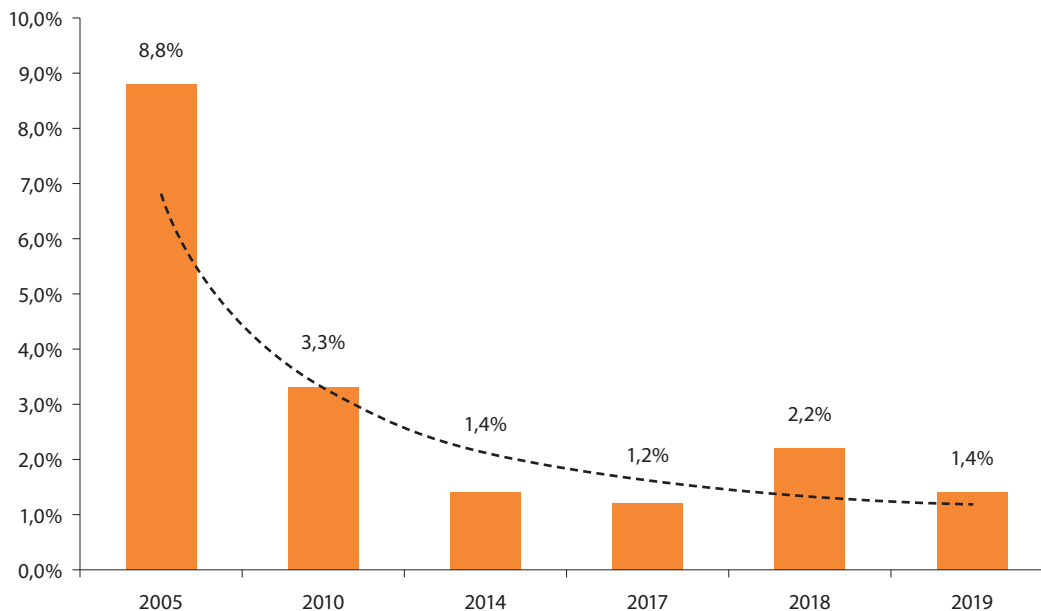
Източник: АКАБГ.

ФИГУРА 22. РЕГИСТРИРАНИ СЛУЧАИ НА ИЗНУДВАНЕ (1999 – 2019)

Източник: МВР.

като използване на скрити условия, непосилни такси и лихви, едностранна промяна на подпи-

сани договори, използване на заплахи, изнудване и насилие. Въпреки това, през 2019 г. по-малки

ФИГУРА 23. ФИРМИ – ОБЕКТ НА ИЗНУДВАНЕ И ЗАПЛАХИ

* През 2014 г. въпросите за изнудване/заплаха се задават по различен начин.

Източник: Център за изследване на демокрацията.

фирми за бързи кредити, които оперират на регионално ниво в страната, все още прилагат подобни похвати. Други форми, които продължават да се използват за прикриване на лихварската дейност, са заложените къщи, оказионите за вещи втора употреба, златарските къщи и т.н. В редица случаи, собствениците на тези, иначе законно регистрирани фирми, паралелно развиват дейността си, свързана с незаконно предоставяне на заеми³³.

През последните десет години е налице траен спад и сред фирмите, посочили, че са били обект на изнудване и заплахи. По последни данни от националното представително изследване сред бизнеса, общо 1,4% от фирмите са посочили, че са били обект на изнудване и заплахи. Това е два пъти по-малко в сравнение с 2010 г.

Въпреки очевидния спад в броя на изнудванията сред фирмите, този тип престъпления продъл-

жават да са проблем в определени региони на страната (напр. Северозападна България), както и в определени стопански сектори като земеделието и хотелиерството и ресторантьорството.

Наред с традиционните форми на изнудване и рекет, свързани с използването на заплахи, насилие и повреждане на имущество, се появяват нови – доста различни от класическия начин на извършване и трайно вкоренени в разнообразните практики на завладяване на институциите, които процъфтяват на местно ниво в цялата страна³⁴. Такива са системното изнудване от страна на длъжностни лица и лица, заемащи ръководни позиции в частния бизнес, което все по-често попада във фокуса на внимание на правоохранителните органи в страната. В периода 2017 – 2019 г. Специализираната прокуратура повдига редица обвинения за участие в организирани престъпни групи на длъжностни лица с цел злоупотреба с власт, незаконно

³³ Kojouharov, A and Rusev, A. Sharks in sheep's clothing – modalities of predatory and illegal lending in Bulgaria. In: Antonopoulos, G. ed. *Illegal Entrepreneurship, Organized Crime and Social Control*, Springer International Publishing, 2016.

³⁴ Център за изследване на демокрацията. *Policy Brief No. 63: Оценка на уязвимостта към рекет*, София, 2016, и Център за изследване на демокрацията. *Рекетът в ЕС: фактори за уязвимост*, София, 2016.

присвояване или подкуп. Тази тенденция бележи припознаването от правоохранителните органи на систематичността и организирания характер на този феномен.

През последните десет години трайно се наблюдава използването на типични рекетърски практики и от някои фирми за събиране на задължения по отношение на физически лица с просрочени плащания.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Незаконното предоставяне на кредити, или лихварството, през последните над двадесет години остава трайно присъстваща престъпна дейност както в малките, така и в големите областни градове. Особено силно засегната е ромската общност, където практически няма ромска махала без присъствие на един или повече лихвари.

При незаконното предоставяне на кредити се разграничават две основни форми – лихвари, които оперират изцяло извън закона, и такива, които използват законно регистрирани фирми за прикритие. Изцяло незаконна дейност развиват лица, които са акумулирали финансови средства от други престъпни дейности – наркотици, трафик на хора, каналджийство, нелегална търговия с цигари и т.н. Типичен пример са т.нар. ромски лихвари. Честа практика е незаконно натрупаните средства, които не се харчат или инвестират в имоти или някакъв бизнес, да се използват за даване на заеми с лихва. Понякога заемите срещу лихва се предоставят на други лица от криминалния контингент, но най-често се дават на социално слаби лица или такива с ниски доходи от общността. Вкарването в „дългов капан“ впоследствие често превръща жертвите в участници в други престъпни дейности, като например трафик с цел сексуална експлоатация, пренасяне на наркотици и финансови средства, регистриране на „кухи фирми“ от подставени лица³⁵.

По-разпространеният модел е практикуването на лихварска дейност под прикритието на законен бизнес. Най-често се използват зложни къщи, компании за предоставяне на бързи кредити, както и фирми за търговия със стоки втора употреба (т.нар. „оказиони“), златарски къщи, фирми за недвижими имоти. В тези случаи незаконното предоставяне на кредити се извършва паралелно с легалната бизнес дейност на съответната фирма. Характерно за този модел е, че въпреки наличието на обявен законен предмет на дейност, тези компании използват типични лихварски методи – договори с различни скрити клаузи в ущърб на длъжника с цел поставянето му във финансова зависимост и агресивни методи на събиране на задълженията (включително тормоз, заплахи за насилие, изнудване и пр.). Честа практика е такива зложни къщи, офиси за бързи заеми и оказиони да се разполагат в близост до игрални зали и казина, но и до болници и други места с голям поток от хора.

Към настоящия момент използването на насилие по принцип се избягва, както от изцяло незаконно действащите лихвари, така и от тези, работещи под прикритието на законен бизнес. Все пак, макар и по-рядко, то остава неразделна част от методите за действие в лихварския бизнес³⁶.

В типичния случай, лихварските групи нямат сложна йерархична структура и включват организатор, лихвари на квартално ниво и събирачи на просрочени задължения. Организаторът може да бъде лице от криминалния контингент, което е натрупало значителен финансов ресурс, но също така местни политици, държавни или общински служители. Обикновено той предоставя финансов ресурс на лица, които пряко се ангажират с намирането на потенциални клиенти в определени квартали или малки населени места и със самото отпускане на заемите. В случай на просрочие се използват услугите на „колектори“, които може да са част от групата или да са външни и да им се плаща за конкретна услуга. Лихварските групи в редица случаи ползват услугите и на различни външни специалисти – адвокати, нотариуси и частни съдебни изпълнители, които получават фиксирана сума за предоставените услуги. В стандартния случай заемите се предлагат на клиентите с лихва между 10 и 30%

³⁵ Kojouharov, A and Rusev, A. (2016). Sharks in sheep's clothing – modalities of predatory and illegal lending in Bulgaria. In: Antonopoulos, G. ed. *Illegal Entrepreneurship, Organized Crime and Social Control*, Springer International Publishing.

³⁶ Пак там.

на месец, която обикновено рязко нараства в случай на просрочие. При всички случаи се търси обезпечение върху отпуснатия заем – запис на заповед, ипотека на имот, залагане на движимо имущество, злато или други ценни предмети. Ромските лихвари често изискват в залог от длъжниците дебитните им карти за сметките, по които получават социални помощи³⁷.

По отношение на рекета могат да се изведат три основни форми – изнудване при събиране на дългове, рекет под формата на налагане на протекция и рекет с цел монополизиране на даден пазар. Рекетъорските практики, свързани със събиране на задължения, в повечето случаи са прикрити под дейността на законно регистрирани фирми за събиране на вземания или за бързи кредити. Най-често става въпрос за малки фирми, опериращи в определен регион, чиито собственици и/или част от служителите имат връзки с организираната престъпност.

Случаите на рекет под формата на налагане на протекция са свързани както с отделни малки охранителни фирми, опериращи на регионално ниво, така и с класически криминални групи в определени региони на страната. Прилагат се типичните методи за сплашване и изнудване – заплахи, палежи, кражби и унищожаване на имущество, а в по-редки случаи и физическо насилие. Сред типичните жертви на тази форма на рекет през последните години са земеделски производители и малки компании в сектор хотелиерство и ресторантьорство, като малки и средни бизнеси в други сектори (например таксиметрови превози в големи курорти) също попадат сред потърпевшите. Друг чест обект на такъв рекет са участници в различни криминални дейности като дребни сводници и дилъри. Обикновено целта на рекета е събиране на „такса спокойствие“. Тези практики се оказват особено устойчиви в определени региони на страната като Северозападна България и Южното Черноморие.

Наред с тези класически форми на рекет, тук може да се причисли и систематичното прилагане на практики на изнудване от организирани групи или мрежи от длъжностни лица, понякога опериращи съвместно с ръководители или соб-

ственици на местни бизнеси. Профилът на тези извършители се различава значително от този на класическите криминални групи. В преобладаващия брой случаи извършителите действат в т.нар. корупционни мрежи, състоящи се от ядро от трима до петима членове, които могат да бъдат служители в различни институции, изпълняващи правоохранителни или контролни функции, или от местните власти. Типичният модел за налагане на такса за протекция при този тип корупционни мрежи включва злоупотреба с длъжностни правомощия като средство за заплахата и принуждаване на жертвите – прекомерни проверки, административни наказания или заплахи за лишаване от право за получаване на субсидии. Наред с това на изнудваните фирми или земеделски стопани често се дават и обещания за протекция под формата на снизходителен административен контрол³⁸.

Заедно с рекета с цел налагане на протекция, отделни престъпни групи или корупционни мрежи на местно ниво в страната упражняват и рекет с цел монополизиране на определен пазар и елиминиране на съществуващите конкуренти. Такива примери са опитите за монополизиране на изкупуването на билки и гъби в отделни региони в страната.

ЩЕТИ

Последните данни от националното представително изследване сред населението показват, че незаконното предоставяне на кредити засяга сравнително малка част от населението – около 1,9% от семействата в България. По-трудно е да се определи дялът на семействата, засегнати от заложи къщи и компании за бързи кредити, които прибегват до типично лихварски практики като въвеждане в заблуда на получателя на заема относно условията, налагане на непосилни лихви или използване на заплахи, изнудване и насилие при събиране на задълженията. Все пак събраните данни сочат, че сред основните ползватели на подобен тип услуги остават най-уязвимите

³⁷ Пак там.

³⁸ Център за изследване на демокрацията. *Policy Brief No. 63: Оценка на уязвимостта към рекет*, София, 2016, и Център за изследване на демокрацията. *Рекетът в ЕС: фактори за уязвимост*, София, 2016.

групи на обществото – тези без редовни доходи или работещите изцяло в сивия сектор. Особено засегнати са ромските общности, където делът на лицата с ниски доходи или разчитащи на социални помощи остава висок. Сред редовните потребители са и хазартно зависимите лица.

Лихварството допринася за допълнително обедняване и поставяне в зависимост на тези социални групи и често жертвите, които не успяват да погасят изтеглените нелегално заеми са склонявани или въвлечени в различни престъпления като трафик на наркотици, трафик на хора с цел сексуална експлоатация, документни и данъчни измами. Чрез контрола, който лихварите установяват върху някои общности (особено в малки градове и квартали с преобладаващо ромско население), те подкопават и демократичните процеси, като ключов участник в търговията с гласове.

Както лихварството, така и рекетът се явяват латентна форма на престъпност – известна с ниския брой на подалите жалби жертви. Латентният характер на тези престъпления не само възпрепятства ефективната борба с тях, но и затруднява оценката на действителния им мащаб и съответно размера на щетите за обществото и икономиката. Така например, независимо от формата и целта на рекета и изнудването, те имат пряк негативен ефект върху свободния пазар и конкуренцията, тъй като препятстват навлизането на нови фирми на пазара или повишават разходите на вече действащите. Рекетът и лихварството са един от основните инструменти на организираната престъпност за инфилтриране на легалната икономика, тъй като предоставят възможност на криминалните групи да налагат и упражняват контрол върху законно работещи компании, както и директно или индиректно да ги придобиват.

ПЕРСПЕКТИВИ

Лихварството до голяма степен е функция на достъпността на финансовите услуги и кредити за населението. Трайно високите нива на задлъжнялост на българските домакинства през последните десет години допринасят за запазване търсенето на лихварски услуги, тъй като финансовите институции отказват заеми на лица с такъв кредитен профил. Пандемията от COVID-19 и съпътстващата я икономическа криза се очаква допълнително да влоши доходите и финансовото състояние на българските семейства и фирми. В тази връзка може да се очаква нов ръст на търсене на кредити от лихвари, както и различни практики, свързани с насилие и/или заплахи от използване на насилие с цел събиране на задължения.

През последните години нараства броят на регистрираните фирми с предмет на дейност събиране на вземания. Липсата на прецизна нормативна рамка за работата на тези компании ще продължи да представлява риск за длъжниците.

Актуален е и рискът, свързан с новите организирани форми за изнудване и рекет, практикувани от длъжности лица, обикновено на местно ниво. Липсата на ясно разграничаване от традиционната корупция, както и различни празноти в законодателството, показват, че ще са необходими усилия за преодоляване на това предизвикателство в следващите години.

6. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ТЮТЮНЕВИ ИЗДЕЛИЯ

След присъединяването на България към ЕС, пазарът на незаконни тютюневи изделия остава един от трите най-големи престъпни пазара, като през някои от годините размерът му достига до 1% от БВП на страната. Специфична особеност на тази престъпна дейност е, че тя е обвързана едновременно както с местните организирани престъпни структури, така и с дейността на престъпни групи от съседни държави. Друга съществена особеност е изградената широка криминална мрежа, съставена от дребни търговци, както и наличието на активно търсене сред населението.

Възникналата в началото на прехода структура от „търговци“ и „производители“ дълго време успява ефективно да се адаптира към всички политически и икономически промени, които се случват в България и съседните страни, но в периода 2015 – 2019 г. съвкупният ефект от нарастващите доходи на населението и целенасочените усилия на властите в сътрудничество с цигарената индустрия и европейските правоохранителни институции води до драстично свиване на този традиционен криминален пазар.

ТЕНДЕНЦИИ

През последните две години, вследствие на предприетите действия от държавните институции, както и на продължаващия ръст в доходите на домакинствата, се констатира ясен спад при незаконната търговия с тютюн и тютюневи изделия и висок ръст на приходите от акцизи. През 2019 г. делът на незаконните цигари е около 3,4%³⁹, което е едно от най-ниските нива на незаконна търговия с цигари в ЕС. При съвместни действия, както и при самостоятелни мероприятия, през 2019 г. от страна на МВР и Агенция „Митници“ са иззети близо 100 млн.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Продължава спадът на дела на нелегални цигари до около 3,4% през 2019 г., едно от най-ниските нива в ЕС.
- ✓ Освен мерките за противодействие на незаконната търговия с цигари, една от причините за този спад е промяната на нагласите на българския потребител, който порядко търси незаконни тютюневи изделия.
- ✓ Заловените за годината нелегални цигари са над 20% от общия обем на пазара на цигари в България.
- ✓ Загубите от ДДС и акциз за 2019 г. са оценени на 116 млн. лв., което е спад от 28% спрямо 2018 г.
- ✓ Въпреки свиването на вътрешния пазар на нелегални цигари, приходите на ОПГ остават високи, като част от тях са от незаконен износ в страни от ЕС. Евентуално повишаване на акциза на цигарите се очаква да засили дейността на български ОПГ на европейските пазари, особено във Франция и Великобритания.

къса цигари и над 73 тона тютюн⁴⁰. При количествата на иззетия тютюн без платен акциз спрямо 2018 г. се наблюдава увеличение от 159%, но като цяло този пазар остава с относително малки обеми, ограничени до потребителите с най-ниски доходи.

Важен фактор за свиването на нелегалния пазар е и трайната тенденция към намаляване на броя пушачи в България, като спадът спрямо 2018 г. е с около 10%.

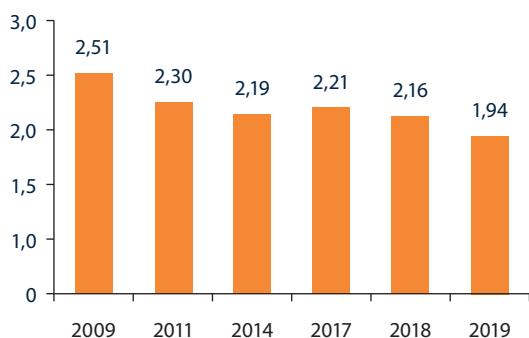
Анализът на наличните за 2019 г. данни от изследванията на празните опаковки (ИПО) показва съществен спад в потреблението на незаконни цигари, като в същото време компетентните

³⁹ Данните са от изследванията на празните опаковки (ИПО) на Инициатива „Срещу незаконната търговия“ 2019 г.

⁴⁰ Агрегирани данни за осъществените от МВР и Агенция „Митници“ залавания през 2019 г.

органи докладват залавяния на значително по-голям дял от незаконния пазар в сравнение с залавяните обеми в предходни години.

Фигура 24. Брой пушачи в България (млн.)

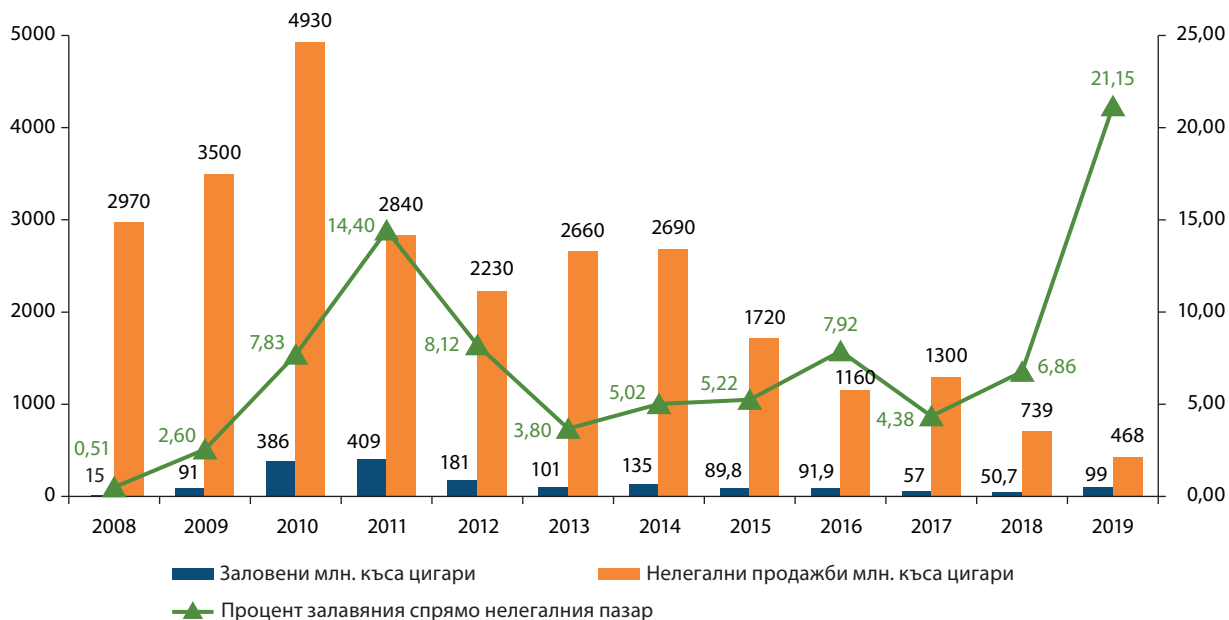

Източник: НСИ и Организация за икономическо сътрудничество и развитие.

Проведените интервюта със служители на МВР сочат, че **намаленото предлагане е довело до покачване на цената за стек цигари до най-високото ниво от последните години**. През 2019 г. крайният клиент купува кутия незаконни цигари на средна цена от 3,50 – 4,00 лв. Цената от 3,50 лв. е в рамките на 2/3 от най-ниската цена на легалния пазар (5,00 лв. за цигари от ниския ценови сегмент) – съотношение, сходно с това в другите страни от ЕС⁴¹. По-високите цени на нелегалния пазар, достигащи до 3,80 – 4,00 лв., показват, че търсенето надвишава предлагането. Продуктът се оскъпява най-вече поради няколко основни фактора: завишения граничен контрол (съответно – по-висока цена за преминаване през границата), рисковете при вътрешния транспорт и дистрибуцията. Това, от своя страна, води до разходи за компенсиране на загубите, понесени вследствие на заловените количества.

Запазва се тенденцията българските организирани престъпни групи да участват в създаването и

Фигура 25. ЗАЛОВЕНИ И ПРОДАВАНИ НЕЗАКОННИ ТЮТЮНЕВИ ИЗДЕЛИЯ (2008 – 2019)

Източник: Данни от Агенция „Митници“, МВР и оценка на Центъра за изследване на демокрацията.

⁴¹ Transcrime. *European Outlook on the Illicit Trade in Tobacco Products*, Milan, 2015.

оперирането на нелегални фабрики за цигари в различни страни на ЕС. Това се потвърждава и от разкритите 5 нелегални фабрики за производство на цигари с българско участие през 2019 г. в Испания, Белгия, Чехия, Словакия и Унгария.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Криминалният пазар за тютюневи изделия в България претърпя изключително дълбоки сътресения в периода 2015 – 2019 г., което доведе до неговото драматично свиване. Най-важната стъпка, която българските институции успяха да осъществят през 2015 г., бе да елиминират основния източник на цигари за незаконна дистрибуция – фабрика на български легален производител. Същевременно, в периода 2015 – 2019 г. постепенно беше разрушена значителна част от криминалните мрежи, които продаваха тютюневи изделия вътре в страната. Освен свиването на вътрешните канали за незаконна дистрибуция на цигари, се осъществи серия от разкрития на български криминални структури, организирали производство във фабрики в Испания, Гърция и Централна Европа. Българските правоохранителни органи промениха стратегията си и приеха, че дори когато нарушителят не действа на територията на страната, трябва да бъде преследван, защото продължава да е криминален риск за страната. Както показва опитът, българският и европейският пазар за незаконни тютюневи изделия са силно свързани и криминалните организации периодично възобновяват дейността си в страните на произход.

Според правоохранителни органи и представители на цигарената индустрия, през 2019 г. в страната функционират отделни фрагменти, остатъци от старите криминални мрежи. Смята се, че има 4 типа източници на незаконни тютюневи изделия със свои мрежи за дистрибуция⁴².

- **Първият, най-голям източник** е свързан с незаконния насипен тютюн, който се произвежда в България. Това е най-ниският ценови сег-

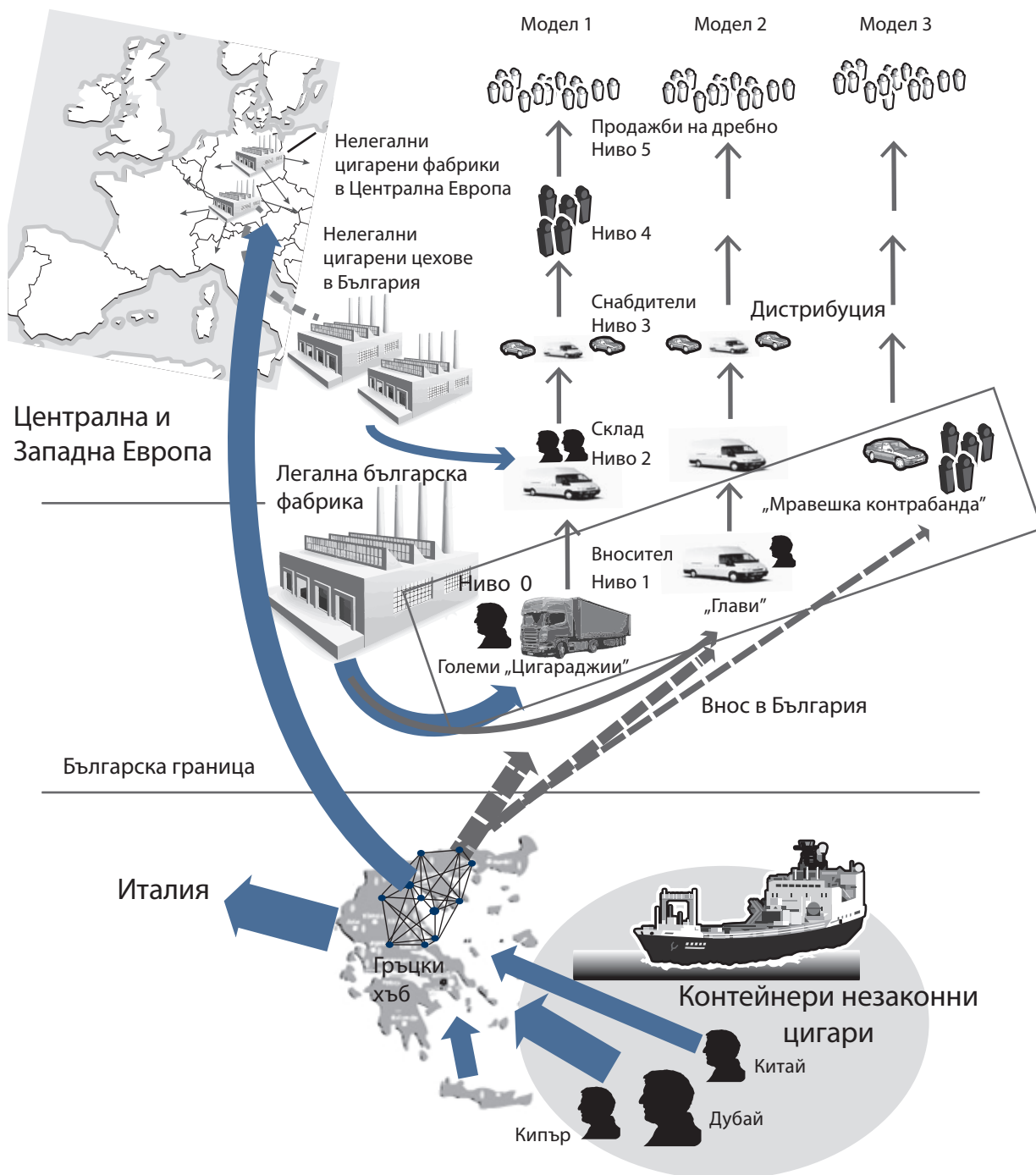
мент за потребителите на незаконни тютюневи изделия. Поради ниските доходи в България се счита, че около 20-25% от пушачите консумират насипен тютюн. Суровината се изкупува от производителите в България, без заплащане на акциз и ДДС. При този източник се наблюдават различни типове дистрибутори – от относително големи криминални организации, покриващи няколко области в страната, през малки локални криминални мрежи, до приятелска търговия.

- **Вторият източник** е свързан с произведени незаконни цигари в малки цехове. След серията разкрити незаконни производства в България през 2017 – 2018 г. се смята, че повечето от машините са изнесени извън страната. Анализът на заловените тютюневи изделия показва, че най-голям процент от цигарите, произведени в гръцки фабрики, се разпространява чрез старите дистрибуторски мрежи, които са работили преди това с българските незаконни фабрики. Обикновено се използват познати марки като гръцките „Карелия“, „Купър“ и българската „Ева“, но също и известни illicit white марки цигари например – „Ракел“ и „Президент“.
- **Третият източник** са цигари на известни световни марки, които се купуват от турските безмитни магазини и влизат незаконно на територията на страната. Те се разпространяват основно в Пловдив, София, Бургас и в някои по-малки градове на Южна България.
- **Четвъртият източник** на незаконни цигари е малък и локален. Той е свързан с контрабанда на неголеми количества цигари, внасяни от Македония, които се разпространяват в населените места в близост до границата.

Реализираните чрез незаконна търговия с тютюневи изделия средства най-често се използват за закупуване на движимо имущество, жилищни сгради и други имоти. Също така, налице са данни за осъществяване на инвестиции в строителството и в селското стопанство.

⁴² Център за изследване на демокрацията. *Незаконната търговия с тютюневи изделия по Балканския маршрут: оценка на уязвимостите и заплахите*, София, 2019.

Фигура 26. Еволюция на пазара на незаконните тютюневи изделия в България

Източник: Център за изследване на демокрацията.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

В периода 2015 – 2019 г. ясно се откроява възходяща тенденция относно приходите от акциз и ДДС на тютюневи изделия в страната (Таблица 2), която следва спада на потреблението на незаконни продукти, регистриран от изследването на празните опаковки (ИПО) на цигарената индустрия – от 20% през 2014 г. до 3,4%. За периода 2009 – 2019 г., **общите загуби от акцизи и ДДС, неизплатени към държавния бюджет, изчислени на базата на ИПО, се равняват на 4,678 млрд. лв.** Обемът на незаконните приходи от пазара на незаконни тютюневи изделия според ИПО достига едно от най-ниските си нива в последните две години и **се равнява на 116 – 162 млн. лв.**⁴³ За сравнение обемът на пазара към 2013 – 2014 г. възлиза на 519 – 532 млн. лв., т.е. за последните пет години спадът е приблизително 4 пъти.

ПЕРСПЕКТИВИ

Очаква се редица международни и местни фактори да окажат влияние на незаконния пазар на тютюневи изделия. Влизането в сила на Протокола за елиминиране на незаконната търговия с тютюневи изделия към Рамковата конвенция за контрол на тютюна на Световната здравна организация на 25.09.2018 г. предоставя потенциал за още по-тясно институционално сътрудничество, както на регионално, така и на международно ниво, което, от своя страна, се очаква да даде допълнителен тласък в борбата с незаконния пазар. Ефективното въвеждане на Track & Trace системата (основен инструмент, заложен в текста на Конвенцията) за следене на законно произведените късове цигари се очаква да допринесе за ограничаването на трансграничната контрабанда на цигари в средносрочен и дългосрочен план.

Таблица 2. Загуби от незаконния пазар на тютюневи изделия и приходи от ДДС и акциз (2009 – 2019)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EPS %	17,6%	34,5%	23,3%	15,3%	18,8%	20,0%	13,4%	8,1%	7,0%	5,1%	3,4%
Нелегално потребление (млн. къса)	3,718	6,181	3,304	2,090	2,665	2,836	2,036	1,219	1,032	739	468
Загуби от ДДС и акцизи (млн. лв.)	460	1051	636	445	532	519	312	244	202	161	116
Приходи от акцизи и ДДС (млн. лв.)	2,205	1,832	2,089	2,228	2,224	2,208	2,568	2,831	2,891	3,066	3,268

Източник: Данни от НАП, ИПО и оценка на Център за изследване на демокрацията.

Тази оценка се потвърждава и от данните за приходите от акцизи и ДДС в бюджета, които нарастват с повече 1 млрд. лв. – от 2,208 млрд. лв. през 2014 до 3,268 млрд. лв. през 2019 г.

Данните от предишни години показват, че политическата нестабилност в страната, както и периодите, свързани с избори, в много случаи водят до намаляване на натиска към институциите за ограничаване на контрабандните канали и незаконното производство на цигари в страната. В този смисъл, в краткосрочен план се очаква политическата несигурност през 2021 г. да пови-

⁴³ Център за изследване на демокрацията. *Policy Brief 90: Модел за оценка на незаконния пазар на цигари*, София, 2019.

ши риска от възобновяване на някои от старите канали или от възникване на нови, свързани с производство на фалшиви марки цигари или контрабанден внос на цигари. Наблюдаваният ръст на контрабандата в Гърция през последните две години, както и неясните перспективи за членство в Европейския съюз на държавите от Западните Балкани, допълнително засилват риска от отварянето на нови канали към България.

В същата посока се очаква да повлияе и пандемията от COVID-19 и съпътстващата я икономическа криза, която да доведе до намаляване на доходите на редица домакинства и в средносрочен план – до нов ръст в търсенето на незаконни тютюневи продукти.

7. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ГОРИВА

Подобно на другите два акцизни пазара – на тютюневите изделия и на алкохола и алкохолните напитки, незаконният пазар на горива в България се смята за един от най-важните източници на приходи за организираната престъпност. През 2020 г. Центърът за изследване на демокрацията направи първата за България систематична оценка на размера на този пазар, съвместно с НАП и Агенция „Митници“.

ТЕНДЕНЦИИ

С влизането на България в Европейския съюз и отпадането на митническия контрол в рамките на няколко години вносът на нерегистрирано гориво⁴⁴ от Гърция се превръща в една от доминиращите схеми за избягване на ДДС и акциз. Според оценка на НАП, в този период около 40% от дизеловото гориво е с неплатен акциз и ДДС. Икономическата криза от 2009 – 2010 г. води до ново рязко свиване на приходите от акциз и ДДС от горивата. Следват нови мерки от страна на приходната администрация и въвеждането за първи път през 2012 г. на Електронни системи с фискална памет (ЕСФП), свързани със съвърните на НАП, за бензино-станциите (Фигура 27).

След 2015 г. се наблюдава постепенно ограничаване на незаконния пазар на горива в съседни страни като Гърция и Сърбия, което допълнително свива достъпа до външни източници на нерегистрирано гориво при българските криминални мрежи.

През периода 2015 – 2019 г. усилията от страна на приходните администрации и правоохранителните органи срещу криминалните структури водят до спирането на няколко малки рафинерии, които две десетилетия успяват да произвеждат

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ През 2019 г. се наблюдава рязък спад в обема на нелегалната търговия с горива – около 45% спрямо 2018 г. Дотогава спадът е между 2 и 5% годишно.
- ✓ Делът на нелегалните горива се оценява на между 9,1 и 11,4% от общото потребление.
- ✓ Щетите за бюджета през 2019 г. са между 435 и 505 млн. лв., като по-голямата част от тях, около 90%, се дължи на нелегалната търговия с дизел.
- ✓ Първото системно проучване на обема на нерегистрирани горива, направено в началото на 2020 г. от БПГА, НАП и АМ, трябва да се превърне в регулярна практика.
- ✓ Въпреки спада в нивата на нелегалната търговия с горива, рискът от ново покачване остава висок както поради последиците от пандемията от COVID-19, така и поради слабости в мониторинга и контрола на този все още значителен пазар на организираната престъпност.

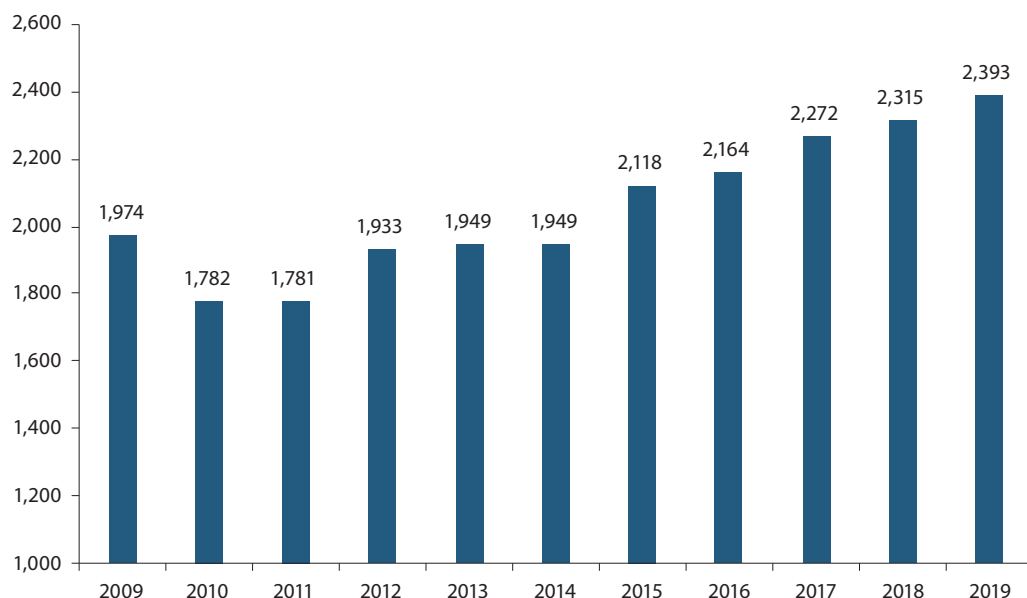
гориво, част от което не се отчита и се продава без платени налози. Въпреки тези усилия, една от най-рисковите малки рафинерии в страната успява да запази дейността си и продължава да се смята за най-големия източник на нерегистрирано гориво към 2019 г.

За намаляване на незаконния пазар за гориво допринасят и усилията за ограничаване ползването на пристанищни съоръжения, през които се внасят петролни продукти чрез различни митнически нарушения. Съвместното изследване на НАП, Агенция „Митници“ и Българската петролна и газова асоциация от 2020 г.⁴⁵ показва, че се наблюдава значително свиване на нерегистрира-

⁴⁴ Нерегистрирани са горивата, продавани без надлежно отчитане към НАП и Агенция „Митници“ с цел избягване плащането на акциз и/или ДДС.

⁴⁵ Оценка на нерегистрираното гориво в България, 2020. Проучване по поръчка на БПГА, изготвено от Центъра за изследване на демокрацията, с участието на НАП и Агенция „Митници“, 2020 (предстояща публикация).

**Фигура 27. ПРИХОДИ ОТ АКЦИЗ НА ГОРИВАТА – МЛН. ЛВ.
(2009 – 2019)**

Източник: НАП.

ното гориво в резултат на новите ЕСФП, подобряването на работата на Българската акцизна централна информационна система (БАЦИС) и нивомерните системи на Информационната система „Контрол на горивата“ (ИСКГ).

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

При незаконната търговия с горива следва да се открият две основни нива. Първото ниво са вносителите и преработвателите, които осигуряват количества нерегистрирано гориво за незаконно разпространение. Второто ниво са дистрибуторите, които продават нерегистрираното гориво на крайните потребители.

Внос, преработка и продажба на едро

Според представители на приходната администрация и правоохранителните органи, **основен източник на нерегистрирано гориво в страната**

е малка рафинерия в Южна България. Тя използва две схеми за внос, чрез които извършва нарушенията: първата е внос на гориво с високо съдържание на сяра, което не отговаря на българските стандарти; втората е внос на т.нар. „тежко гориво“, т.е. гориво, което обикновено се използва за отопление. И при двете схеми внесените петролни продукти се преработват в рафинерията, като крайният продукт е моторно гориво.

Избягването на дължимите налози се постига като една част от полученото в резултат от преработката гориво не се регистрира, т.е. чрез занижаване на т.нар. рандеман⁴⁶. Например от 1 000 литра „тежко гориво“ се декларира, че се извличат приблизително 800 литра моторно гориво, а останалите 200 литра се декларират като остатъчни продукти, част от които обаче се продават като гориво без платен акциз и ДДС. Продажбите се осъществяват в „доверени“ бензиностанции – малки бензиностанции или „ведомствени“ бензиностанции, от които зареждат

⁴⁶ Количество добита продукция от определено количество суровина, добив.

строителни и транспортни фирми и селскостопански производители. По експертни оценки на Агенция „Митници“, разпространението на този тип продажби на територията на страната е изключително симетрично, като в Северозападна България е малко по-слабо заради ниското ниво на икономическо развитие.

Друг източник на нелегални горива е **вносът от ЕС на отпадъчни петролни продукти**. При преработката се извлича гориво и се продава без документи като автомобилно гориво. Такъв е моделът с внос на битум, който се внася от Западните Балкани. В битума се съдържа и определено количество газъол без платен акциз и ДДС. Горивото се извлича в нелегални мобилни инсталации. Смята се, че тази схема се използва от строителните фирми и свързаните с тях транспортни фирми. Подобен подход за получаване на дизелово гориво е чрез смес на базови масла с керосин.

Според Агенция „Митници“, **един нововъзникващ източник на нерегистрирано гориво е вносът на т.нар. „дизайнерски горива“**. Това е нарастваща тенденция както в България, така и в целия ЕС и Турция. Това са тип дизелови горива, които не са моторни горива и се движат в ЕС като свободни стоки. Специфично при тях обаче е, че се произвеждат с гранични характеристики и на 90% се доближават до моторните горива. Тук е основната роля на тесните специалисти по горива, защото при лабораторна проверка тези продукти обикновено се класират в съответните

категории с тарифен код, различен от този на бензина и дизела. Реализират се на пазара след смесване с добавки, но понякога могат да се ползват като моторно гориво и без добавки за сметка на по-лошо качество за крайните потребители.

Разследванията в България показват, че в повечето случаи се касае за транзитно преминаване на дизайнерски горива. Агенция „Митници“ наблюдава горивата до напускане територията на страната. Входът обикновено е през Румъния, а изходът е към Гърция, като след това се прави опит „дизайнерското гориво“ да бъде върнато на територията на страната. Има случаи когато стоката минава над 4 000 км – от Русия през европейските държави – България – Гърция и обратно до България. Използва се както ЖП, така и шосеен транспорт.

Продажба на дребно

Незаконната дистрибуция на горива също има различни форми на организация и участници. Част от продажбите се осъществяват през обекти на законни компании, а друга част по изцяло незаконни канали.

Един от често срещаните модели за незаконна търговия с горива е **продажбата на дизел от селскостопанските производители, които са освободени от акциз**. Смята се, че част от това

ФИГУРА 28. ОСНОВНИ ФОРМИ ЗА ПРОДАЖБА НА ДРЕБНО НА НЕЗАКОННО ГОРИВО

През отделни бензиностанции на една или повече от големите вериги от бензиностанции в страната. Предполага се, че става чрез манипулиране на софтуера (до момента няма успешни разследвания).

Чрез малка рафинерия, която продава определени количества през ведомствени и малки доверени бензиностанции.

Продажба на гориво от селскостопански производители, които са освободени от плащания на акциз.

Източник: Център за изследване на демокрацията.

гориво се продава под формата на „приятелска търговия“ в малките населени места. Според експертни оценки между 15 и 20% от горивото, за което държавата връща акциз на селскостопанските производители, се продава незаконно. Ако средногодишно държавата връща акциз за около 85 – 90 млн. лв., то финансовите щети са на стойност между 12 и 18 млн. лв. Съответно може да се оцени, че съотнесено към годишните приходи от акциз върху горивата щетите са по-скоро незначителни, между 0,6 и 0,8%.

Според експертни оценки на представители на индустрията и правоохранителните органи немалка част от незаконното гориво се продава и през т.нар. **„малки“ и „ведомствени“ бензиностанции**, които си осигуряват нерегистрирано гориво през някои от изброените по-горе вносители и преработватели на едро. Все пак, наличните данни сочат, че малките бензиностанции извън големите вериги не продават повече от 20% от цялото гориво в страната⁴⁷. При другата група рискови бензиностанции – т.нар. **„вътрешни бензиностанции“** (ведомствени бензиностанции), целият обем гориво, което се продава годишно е 5,5 – 6% от общото потребление.

На фона на годишно потребление от 38 млн. литра нерегистриран бензин и 466 млн. литра нерегистриран дизел⁴⁸ изглежда спорна хипотезата, че основният канал за продажба на нерегистрирани горива са малките бензиностанции. Подобни обеми теоретично няма как да се продадат само през малките **„доверени“ бензиностанции**. Данните за структурата при продажбите на горива потвърждават информацията от интервюта с представители на правоохранителните институции, които твърдят, че в **бензиностанции на някои от големите вериги** е налице манипулация на софтуера за подаване на данни към Агенция „Митници“ и НАП. Съответно чрез подобни манипулации успяват да продават големи количества нерегистрирано гориво. Според интервюираните експерти, през годините са правени оперативни разработки за разкриване на подобни софтуерни интервенции, но те били неуспешни. В допълнение има още едно косвено доказателство за хипотезата за неправомерна ма-

нипулация на информационните системи. През втората половина на 2019 г., след въвеждането на новите устройства с ЕСФП, се наблюдава значително повишаване на количествата продадено легално гориво.

Един от изцяло нелегалните канали за незаконно разпространение на гориво са т.нар. **„мобилни“ бензиностанции**, като през 2018 и 2019 г. полицейските служби разкриват няколко такива в различни региони на страната. При този метод за продажба, нелегалното гориво се превозва и продава директно от превозни средства – товарни камиони, микробуси и др., в които са скрити резервоари или пластмасови туби. Подвижните нелегални бензиностанции обикновено обслужват квартали в определени населени места, където има доверени потребители сред населението. Средната цена е 0,40 – 0,50 лв. на литър. Смята се, че за да е възможно реализирането на подобни продажби, местни служители на правоохранителните органи и приходната администрация не санкционират тези **„бензиностанции“**. Основният проблем за криминалните структури е, че при лошо качество на изходната суровината се влошава качеството на горивото, което води до бърза загуба на потребители. Все пак, това са най-лесно разкриваните продажби на незаконно гориво и подобни случаи стават все по-малко.

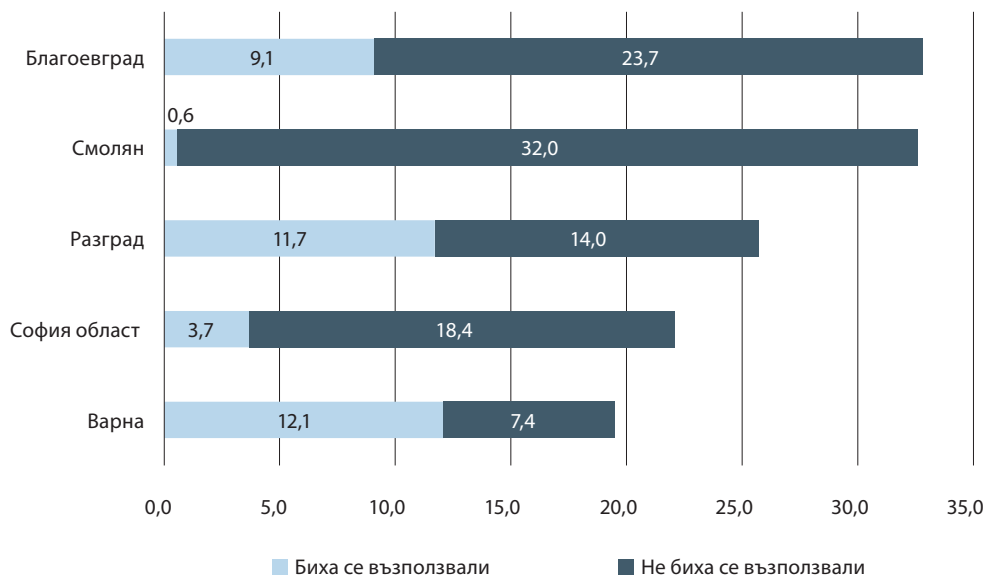
Данните от националното изследване сред населението и бизнеса потвърдиха, че има определени области в страната (Благоевград, Варна, Разград, Смолян, София-област и др.), където продажбите на нерегистрирани горива на чувствително пониски цени са особено широко разпространени (според отговорилите положително на въпроса дали знаят места, където може да се зареди гориво, без да се плаща ДДС или акциз).

Наред с мобилните бензиностанции, друг модел за незаконни продажби е използването на **стопански дворове със стари ведомствени пунктове за зареждане** – изоставени стопанства, снабдени с всичко необходимо (колонка, резервоар), каквито има в цялата страна. Ползват се и запустели бивши военни поделения. Според експерти от приходната администрация и правоохранителните органи и този тип разпространение рязко се е свил през последните две-три години.

⁴⁷ Център за изследване на демокрацията. *Оценка на нерегистрираното гориво в България*, 2020 (предстояща публикация).

⁴⁸ Пак там.

ФИГУРА 29. ПРОЦЕНТ ОТГОВОРИЛИ, ЧЕ ЗНАЯТ БЕНЗИНОСТАНЦИИ, КЪДЕТО СЕ ПРОДАВА ГОРИВО БЕЗ ДДС ИЛИ АКЦИЗ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

Освен дизелово гориво, което безспорно е най-използвано, новите оценки⁴⁹ показват, че се употребяват значителни количества пропан-бутан без платен акциз и ДДС. От интервютата с представители на бизнеса с горива и правоохранителните органи може да се направи изводът, че става дума за продажба на пропан-бутан, който е за отопление и готвене, и съответно е с по-нисък акциз. Разпространението става по два основни начина – през газостанции или направо с газови бутилки за готвене, свързани с газовите уредби на личните и служебни МПС.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

През 2020 г. Центърът за изследване на демокрацията, заедно с БПГА, НАП и Агенция „Митници“, направи първото голямо специализирано проучване относно потреблението на нерегистрирано гориво в България. Според събраните данни,

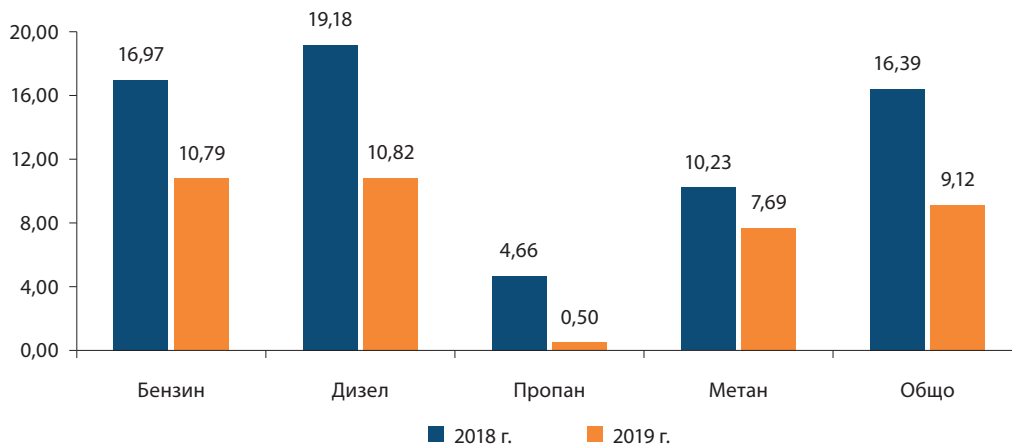
средният брой на МПС както в домакинствата, така и при фирмите е нараснал. Същевременно това е довело до спад на средния годишен пробег на притежаваните МПС в домакинствата и бизнеса. В резултат, потреблението на горива в страната нараства незначително през 2017 г. и 2018 г., а през 2019 г. дори се свива. Направената оценка показва, че през 2019 г. дялът на недекларирания бензин и дизел е под 11% от общото потребление, докато през 2018 г. този дял е близо 17% при бензина и 19% при дизела. Общо за всички горива спадът е от над 16% през 2018 г. до под 10% през 2019 г.

Загубите за бюджета (акциз и ДДС) от незаконната търговия с горива се оценяват на между **435 – 505 млн. лв.** през 2019 г. (Фигура 31). Наблюдава се свиване на дела на незаконния пазар – при дизеловото гориво от 19,2% през 2018 г. на 10,8% през 2019 г., а при бензина – от 17,0% през 2018 г. на 10,8% през 2019 г.

При анализа на пазара на нерегистрирани горива трябва да се имат предвид и аргументите на Агенция „Митници“ и ГДБОП по отношение на загубите от акцизи и ДДС. Първият критичен

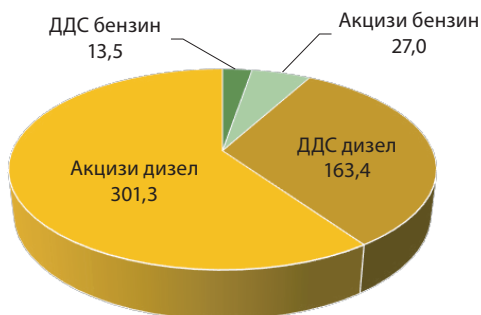
⁴⁹ Пак там. Подобни резултати имат и старите оценки на НАП (за периода 2009 – 2016 г.)

Фигура 30. Дял на нерегистрираните горива спрямо общото потребление (2018 – 2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

Фигура 31. Щети от ДДС и акцизи от нерегистрирани горива – в млн. лв. (2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

търпи щети. Първата е свързана с „кухи фирми“, които зареждат гориво от акцизните складове, където при излизането си горивото е с платен акциз, но фирмите не плащат дължимото ДДС. Когато НАП потърси дължимото ДДС, се оказва, че фирмите са без активи и ДДС е загубено. Втората група измами са свързани с фирми, които действат в сътрудничество с бензиностанции. Те се възползват от горивата, които са продадени на крайни потребители, които не са фирми, и съответно не искат възстановяване на ДДС. Бензиностанциите издават фактури за това гориво и ги продават срещу процент на съответните фирми, а те, от своя страна, искат възстановяване на ДДС от бюджета.

ПЕРСПЕКТИВИ

аргумент е, че при индиректното изчисляване на финансовите щети от акцизи не се отчита фактът, че част от нерегистрираното дизелово гориво се произвежда от различни видове други горива, на които е платен дължимият акциз. Той е по-нисък от този на дизеловото гориво, но все пак реалната загуба на акцизи е по-ниска. Второто съображение е по отношение на загубите от ДДС. Там ситуацията е обратна – според експертни оценки има две форми на измама, при които бюджетът

През 2018 г. бяха предложени серия от нормативни промени с цел преодоляване празнотите в законодателството, които облагодетелстват търговията с нерегистрирани горива. През 2019 г. част от тези промени бяха внесени и приети, а друга част продължават да предизвикат политически противопоставяния и да бъдат отлагани. За да може да се оцени техният ефект е необходимо да има системна оценка на обемите

нерегистрирано гориво, потребявано в страната. В това отношение направеното проучване в началото на 2020 г. от Център за изследване на демокрацията, в сътрудничество с БПГА, НАП и Агенция „Митници“, е основополагаща стъпка. Ако тази оценка се превърне в ежегодна, ще даде възможност за значително по-целенасочени действия към ограничаване на продажбите на регистрирани горива.

Същевременно, въпреки големите финансови щети, които бюджетът търпи от нелегалния пазар на горива, този тип криминална активност получава значително по-малко внимание от страна на правоохранителните органи в сравнение със значително по-малкия вече проблем с незаконните тютюневи изделия. За момента проверките и разследванията са изключително неефективни, поради трудностите при идентифицирането на регистрираните горива. Въвеждане на ЕСФП и системата за нивомерни уреди очевидно водят до ръст на приходите, но за съжаление основна слабост остават различните възможности за манипулиране на използваните софтуерни системи.

Основният риск е, че **системите за контрол на горивата, продавани на българския пазар, продължават да са непрозрачни**. Потоците данни, които се събират и обработват са толкова слож-

но обвързани, че само много малка група от експерти в страната имат възможност да оценят реално какво се случва по отношение събираемостта на дължимите акцизи и ДДС.

Последните данни за развитие на българския пазар на горива по време на пандемията от COVID-19 показват, че свиването на продажбите на регистрирани горива, наблюдавано през 2019 г., е много неустойчив процес. Налице са ранни индикации за ръст при търсенето на регистрирани горива. Причините са както изключително тежката икономическа ситуация, в която работи секторът в страната, така и ограниченият контрол от страна на приходната администрация и правоохранителните органи.

В това отношение старта на ТОЛ системата в България дава възможност за бърза оценка на потреблението на горива. ТОЛ системата ще покаже какво е намалението при МПС трафика в резултат от пандемията, а данните ще могат да се съпоставят с приходите на НАП и Агенция „Митници“ във времето. Дългосрочно, данните за трафика от ТОЛ системата и данните от трафика в големите градове предлагат възможности за много точни оценки за потреблението на горива както във времето (по месеци), така и на регионално ниво.

8. ОРГАНИЗИРАНИ ДДС ИЗМАМИ

Измамите с данък добавена стойност (ДДС) са сред най-значимите финансови и криминални заплахи за Европейския съюз, които носят огромни приходи на организираната престъпност. С присъединяването си към Съюза, България се очерта като една от силно уязвимите към това престъпление държави. Дългогодишните целенасочени усилия на приходната администрация и правоохранителните органи успяват значително да намалят размера на щетите от организирани ДДС измами към края на 2019 г.

ДДС измамите могат да бъдат разделени условно на две основни групи – организирани и неорганизираните. **Организираните ДДС измами** се характеризират с по-висока степен на сложност и са изцяло форма на организирана престъпност. При тях в една схема участват две или повече фирми, като целта е намаляване на данъчни задължения, отклоняване от облагане или неправомерно възстановяване на ДДС. **Неорганизираните ДДС измами** са свързани с опитите на търговски дружества да намаляват или изцяло да избегнат ДДС задължения, като не декларират приходи от продажби и/или разходи. В много случаи фирмите, които избягват заплащането на ДДС по този начин, са част от сивата икономика.

ТЕНДЕНЦИИ

От 2009 г. Националната агенция за приходите провежда периодични оценки на „организираните ДДС измами“ на база изчерпателни изследвания на рискови лица и липси на ДДС при тях. Данните от тези периодичните оценки за периода 2009 – 2019 г. показват, че се наблюдава трайна тенденция към значително свиване на щетите за бюджета. В годините непосредствено преди и след влизането на България в Европейския съюз този тип измами нанасят огромни щети, като през 2008 г. достигат почти 1 млрд. лв., като според оценки на НАП допринасят за около 50%

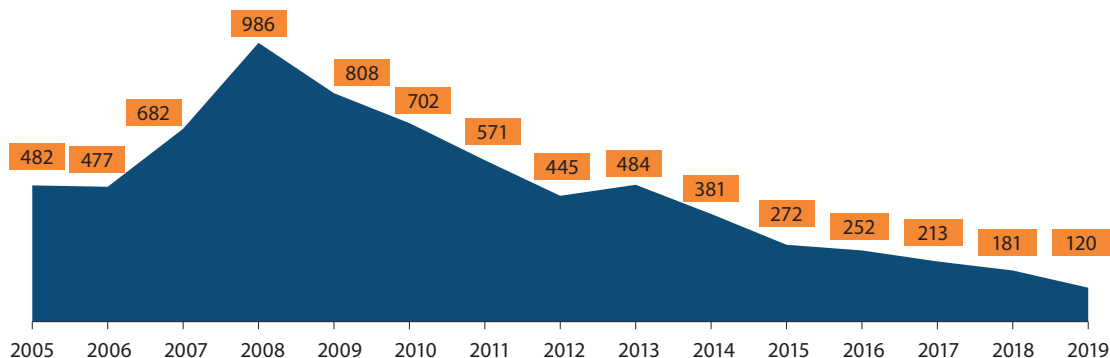
ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Измамите с ДДС са една от престъпните дейности, нанасящи най-големи финансови щети на страните в Европейския съюз.
- ✓ Като дял от очакваното ДДС, ДДС липсите в България са оценени на 10,8%, което се доближава до средното ниво за ЕС – 9,2%.
- ✓ В сравнение с 2014 г., ДДС липсите за 2019 г. са спаднали почти два пъти, от 2,1 млрд. лв. на 1,2 млрд. лв.
- ✓ Според оценка на НАП се наблюдава устойчива тенденция на спад при размера на организираните ДДС измами, от 381 млн. лв. през 2014 г. на 120 млн. лв. през 2019 г.
- ✓ Влошената икономическа обстановка през 2020 г. може да доведе до ръст на схемите за избягване на ДДС и организираните ДДС измами.
- ✓ Риск от възникване на нови престъпни схеми представлява и временното намаление на ДДС за определени сектори.

от годишните ДДС липси (Фигура 32). Впоследствие, от 2009 до 2019 г., организираните измами с ДДС намаляват 8 пъти.

Тенденцията се потвърждава и от данните за ръст на приходите от ДДС през периода 2009 – 2019 г. В този период ДДС приходите изпреварват с два и повече пъти ръста на БВП. За последните 5 години ДДС приходите нарастват между 6,5 и 10,5% при ръст на БВП за същия период от 3,2 – 3,9%. Тази тенденция се запазва и през 2019 г. (Таблица 3).

Наред с това, според данните от НАП и експертни оценки, в периода 2017 – 2019 г. разнообразието в схеми за организирани ДДС измами постепенно намалява, като през 2019 г. има 3 основни доминиращи схеми. Първият тип организирани ДДС измами са свързани с вътреоб-

ФИГУРА 32. ОЦЕНКА НА ФИНАНСОВИТЕ ЩЕТИ ОТ ОРГАНИЗИРАНИ ДДС ИЗМАМИ (2005 – 2019)

Източник: НАП.

щностните доставки (ВОД), т.е. измамите, свързани с внос от други страни – членки на ЕС. Втората популярна схема е позната като „чистене на ДДС“, а третата е свързана с т.нар. „триъгълни операции“ със страни от ЕС. Нещо повече, при ВОД измамите и измамите от типа „чистене на ДДС“ се наблюдава усложняване на използваните мрежи от фирми и адаптиране на престъпните групи към мерките, въведени от приходната администрация и правоохранителните органи.

Данните на НАП показват, че ДДС измами с вътреобщностно придобиване (ВОП), и измамите, свързани с износ на стоки за страна от ЕС вече са по-скоро изключение. По-рядко се регистри-

рат и т.нар. „каруселни“ ДДС измами в страната. Също така, старите „фабрики“ за фалшиви ДДС фактури практически не се използват при организираните ДДС измами и сравнително рядко се използват от компании, които се опитват да избегнат или намалят своите ДДС задължения.

Нова тенденция е и практиката във веригите за ДДС измами да бъдат използвани фирми с чиста данъчна история, които са имали законен бизнес и по някаква причина са преустановили дейността си. Регистрират се значителен брой случаи, при които такива фирми поемат големи ДДС задължения, като преди това са изчистени от всички активи.

ТАБЛИЦА 3. СРАВНЕНИЕ НА ДДС ЛИПСИТЕ С РЪСТА НА ДДС ПРИХОДИ И РЪСТА НА БВП

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ДДС (млн. лв.)	6,432	6,267	6,611	7,151	7,366	7,264	7,740	8,553	9,320	10,064	11,086
Ръст/спад %	-14,1	-2,6	5,5	8,2	3,0	-1,4	6,5	10,5	9,0	8,0	10,2
Ръст на БВП %	-3,6	1,3	1,9	0,0	0,9	1,3	3,6	3,9	3,6	3,2	3,4
% на ДДС към БВП	8,81	8,38	8,19	8,72	8,97	8,69	8,74	9,09	9,46	9,32	9,34

Източник: Министерство на финансите; Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States, CASE, 2018; Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States.

Друга нова тенденция, която заслужава специално внимание, е адаптацията на престъпните групи към мярката с обратно начисляване на ДДС при зърното. По данни на НАП, част от фирмите в бранша са започнали да декларираят, че изнасят фураж вместо зърно. На това основание износителите искат възстановяване на ДДС, тъй като фуражът не попада в обхвата на обратното начисляване на ДДС.

Усложняването и адаптирането на криминалните мрежи, участващи в ДДС измами, изисква прилагането на различни нови техники за намаляване на риска от проверки и разкриване от страна на НАП и правоохранителните органи. Например, счетоводни фирми, обслужващи групите за ДДС измами, споделят офиси с адвокатски кантори, за да не е ясно чии са компютрите и документите. Съответно институциите предпочитат да избягват тези офиси, защото са защитени от закона и претърсванията и изземванията са много сложни.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

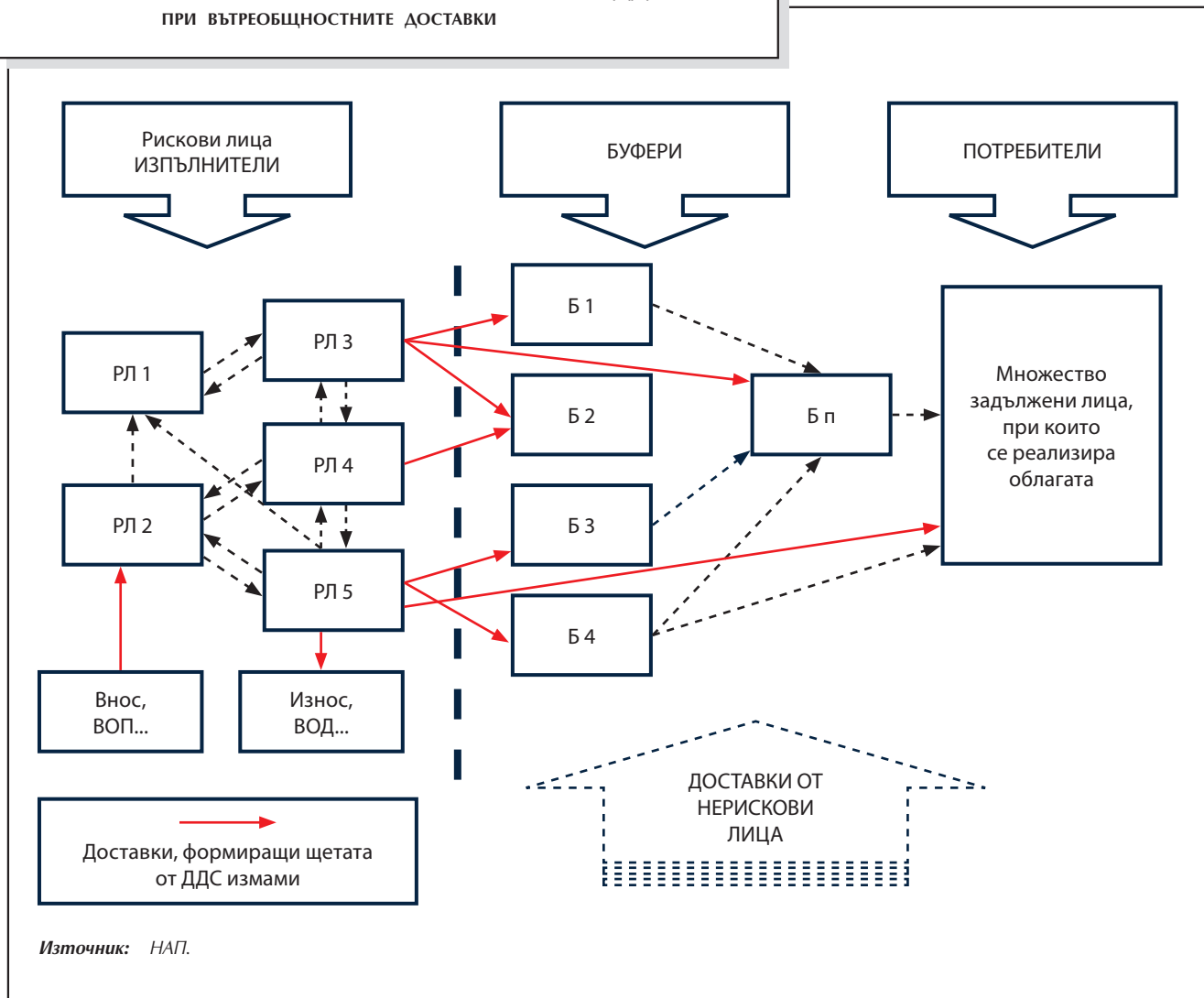
В настоящия момент най-масовият модел за „организиран ДДС измама“ са ВОД измамите, свързани с внос от ЕС страни, при които се създават паралелни вериги от фирми и чрез тях се извършват фиктивни сделки, предимно по документи. Основният мотив на компаниите да използват тази „услуга“ от криминални структури, специализирани в ДДС измами, е да продават внесените стоки, без да плащат ДДС, и по този начин да постигат по-ниски цени. За разлика от преди, сега веригата от фирми с „липсващи търговци“ и „буфери“ е значително по-добре прикрита (Фигура 33). Например, счетоводителите на организираната ДДС измама могат дълго време да поддържат в равновесие дневниците на фирми с фиктивни покупки и продажби, като приходите и разходите са изравнени и съответно не се дължи ДДС. Целта е фирмите да не могат да се идентифицират като рискови и да не бъдат проверявани от НАП. В момента, в който на криминалната група ѝ трябват подходящи фирми за липсващ търговец, те биват активирани. Този подход се използва като контрамярка срещу усилията на данъчната администрация да

идентифицира рисковите компании. Друг подход, използван от криминалните структури, е фирми на физически лица, за които се знае, че са регистрирани като рискови, да се появят едва на 2-ро или 3-то ниво във веригата за доставки.

Втората типична схема за организирани ДДС измами е „чистенето на ДДС“ от компании, които имат дейност основно на територията на страната и обикновено работят в сектори като туризма, строителството, рекламата, консултантските услуги и др., в които е трудно да се докаже дали услугата е извършена. За да се избегне плащането на дължимото ДДС, компаниите намират „кухи“ фирми с подобен предмет на дейност, от които се закупуват фиктивни услуги. След като бъдат платени средствата за направените фиктивни услуги, постъпилите суми се теглят от сметките на фирмите на касата в банките, в които са преведени. Изтегленият кеш се връща във фирмата, ползваща услугата „ДДС чистене“, като се плаща определен процент на криминалната структура, която е осъществила схемата. Фиктивните фирми са регистрирани на името на социално слаби лица и нямат активи. И при двете описани по-горе схеми, лицата, които се занимават със счетоводството на фирмите, обикновено използват КЕП (квалифициран електронен подпис).

Третата схема, която НАП и правоохранителните органи регистрират, са измами, свързани с т.нар. „триъгълни операции“. При тях продавач от страна А продава стоката на купувач в страна В, но сделката се оформя документално като две отделни доставки – доставка от търговец от страна А до търговец в страна Б, и втора доставка от страна Б до крайния купувач в страна В. По принцип този тип доставки са изцяло легитимни и размерът на тези операции в България е за около 2 млрд. лв. годишно, но при схемите с организирани ДДС измами крайният купувач в страна В обикновено е липсващ търговец, а търговецът в страна Б играе ролята на буфер. Според наличната информация, българските фирми, които участват в подобни схеми, обикновено са в ролята на буфери и българският бюджет не търпи щети. Моделът е износ на стоки от ЕС страна към друга ЕС страна. Например от Полша към Германия или от Италия към Франция. Стоките физически никога не влизат в България, но са продадени по

ФИГУРА 33. СХЕМАТИЧНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА УЧАСТНИЦИТЕ В ДДС ИЗМАМИ ПРИ ВЪТРЕОБЩНОСТНИТЕ ДОСТАВКИ

документи на фирма в България, а българската фирмата след това е продала стоките към третата страна.

През годините се наблюдава еволюция на престъпните и бизнес структури, които участват в организирани ДДС измами. Постепенно намалява броят на криминалните структури, които имат собствени компании и работят само за себе. Същото се случва и с големите икономически структури на семейства и лица (т.нар. „олигарси“), които имат собствени вътрешни структури за организирани ДДС измами. Според интервюта с експерти, в последните 4 – 5 години този тип организирана престъпност условно се разделя на **две отделни специфични групи с оглед участниците**. Първата са „поръчителите“ – търсещите и поръчващите самите измами,

а втората са „изпълнители“. „Поръчителите“ са лица с бизнес и фирми, които търсят начини да спестят ДДС разходи, като най-често използват външни „изпълнители“ – криминални групи с репутация в тази сфера. Обикновено двете групи си сътрудничат, като договарят условията, при които осъществяват „проектите си“. Смята се, че средната цена, която „поръчителите“ плащат на „изпълнителите“ за тази услуга, е около 25 – 30% от спестения ДДС.

Групите, занимаващите се с организирани ДДС измами, са различни от традиционните български ОПГ и са специализирани основно в данъчни измами. Същевременно те работят като ОПГ – имат лидери, експертиза и устойчивост. Този тип криминални групи се отличават с висока интелигентност и квалификация.

Обикновено ОПГ, извършващи тези престъпления, включват между 3 и 15 участници с ясно изразена специализация. Лидерът на групата организира и координира всички участници. Често групата има член, който търси хора и фирми, и предлага като услуга спестяването на ДДС разходи. Друга фигура със специални умения в групата е „организаторът“ – той отговаря за регистрирането на „кухите“ фирми, намирането на социално слаби лица и работата с тях. Изключително ключова фигура е „счетоводителят“. Той разполага с електронните подписи на кръга от „кухи“ и реални фирми (включва фактури в дневниците им, подава месечните декларации и пр.) и осъществява финансовите транзакции. Ако фирмата предлага услуга за „чистене на ДДС“, обикновено има лице, което е специализирано в тегленето на пари на касите в банките. Някои ОПГ, работещи с ДДС измами, имат и данъчен служител, който предупреждава за проверки и предоставя експертиза, за да не се стигне до ревизии.

Анализът на специализираните институции показва, че след като бъдат разкрити част от участниците се отказват от престъпната си дейност, но има и една по-малка част, която се връща отново към нея. Според експертни оценки, от разкритите през периода 2012 – 2013 г. ОПГ, специализирани в ДДС измами, около 1/3 са

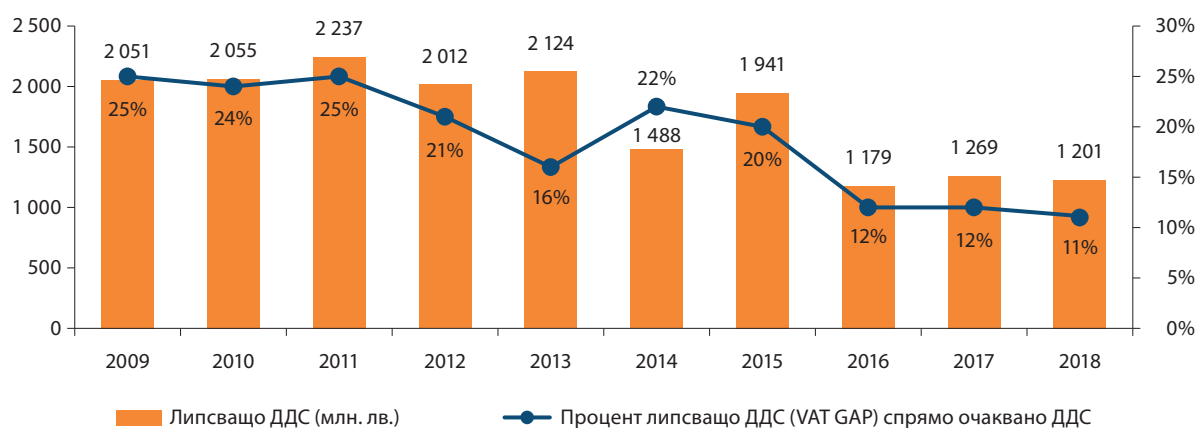
активни и днес. Смята се, че процентът на отказващите се от криминална дейност е значително по-висок в сравнение с други видове организирана престъпност.

Според оценките на НАП, през последните две години около 80% от групите, специализирани в организиран ДДС измами, работят в София поради по-лесното скриване на големите ДДС плащания. Освен това има известна активност в Пловдив, Варна, Велико Търново и Русе. От интервютата с експерти става ясно, че старите големи мрежи за организиран ДДС измами, като тези в Пазарджик, Видин, Велико Търново и Варна, практически са се разпаднали и са останали отделни групи. От 100 – 150 действащи групи около присъединяването на България към ЕС (2006 – 2009 г.), в настоящия момент работят активно не повече от 10 – 15 групи.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

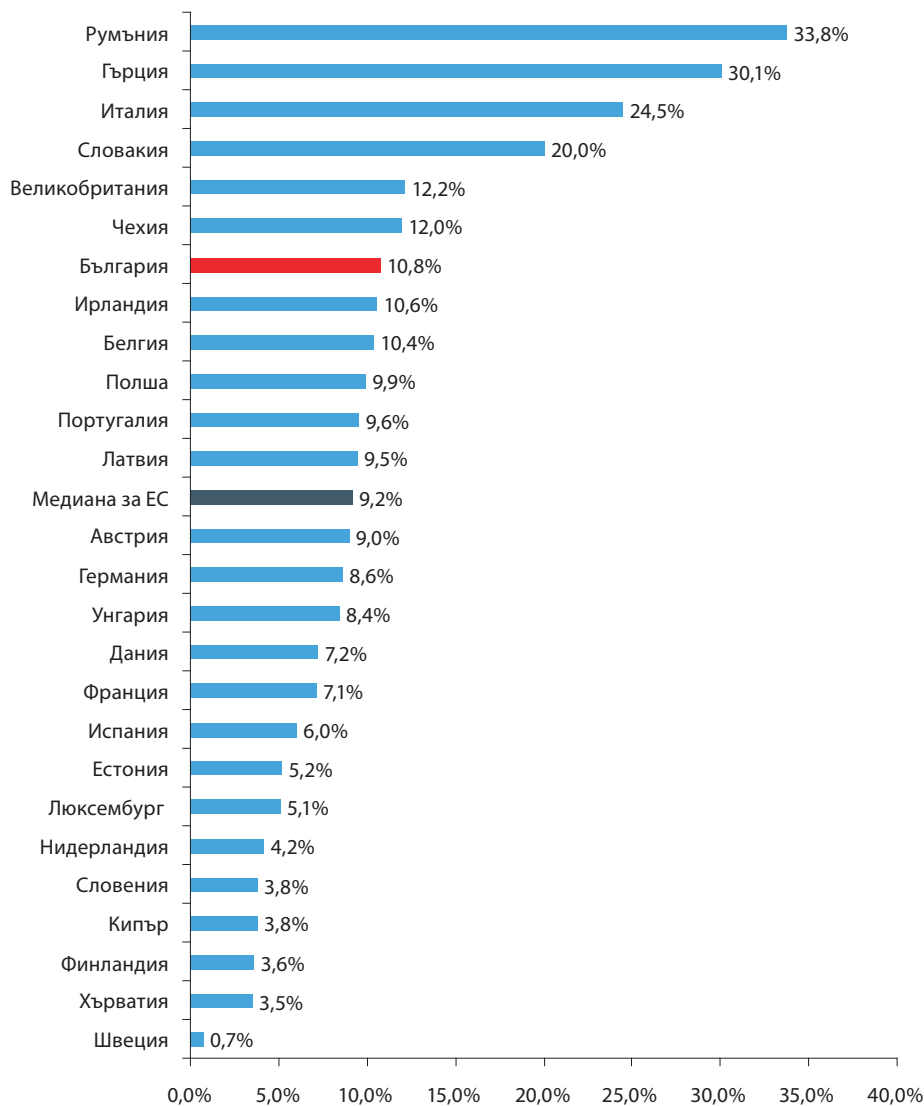
Обемът на криминалния пазар, свързан с щетите от ДДС измами за държавния бюджет, е силно дискуссионна тема и все още липсва общоприета методика, която да позволява точна оценка. В Европейския съюз най-често се използват инди-

ФИГУРА 34. ДДС ЛИПСИ (МЛН. ЛВ.) И КАТО % ОТ ОЧАКВАНОТО ДДС (2009 – 2018)

Източник: Европейска комисия (DG TAXUD).

ФИГУРА 35. ДДС ЛИПСИ В СТРАНИТЕ – ЧЛЕНКИ НА ЕС (2017)

Източник: Европейска комисия (DG TAXUD).

ректни показатели или т.нар. подход за оценка от типа „от горе надолу“ (top-down). Най-използваният в това отношение показател е размерът на ДДС липсите (VAT tax gap). Оценка на ДДС липсите се прави на основа на изчисляване на разликата между теоретичните данъчни задължения, съгласно данъчното законодателство, и действително събраните приходи от данъчната администрация, като самият метод може да се определи като оценка. **Последната публикувана оценка по този метод показва, че в България**

ДДС липсите възлизат на около 1,20 млрд. лв. през 2018 г., или 10,8% от очакваните ДДС приходи⁵⁰.

Тази оценка обаче обхваща не само организирани ДДС измами, но и липсите в резултат на избягването на данъци, данъчното несъответ-

⁵⁰ Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2020 Final Report. TAXUD/2015/CC/131. CASE – Center for Social and Economic Research (Project leader); Institute for Advanced Studies (Consortium leader). Warsaw, 2020.

ствие поради неплатежоспособност или забавени плащания, както и статистически грешки. Въпреки проблемите при оценката на липсите от ДДС, този метод се приема като най-добрия индикатор за измерване на мащаба на щетите в ЕС. В допълнение, методът дава възможност за сравнение между държавите членки, както и за съпоставяне на периоди във времето и оценка на тенденциите при несъответствие на данъците в отделните страни от ЕС.

Оценката на ДДС липсите показва, че България е под средното ниво за ЕС – 10,8% от теоретично очакваното ДДС за 2018 г. (последната година, за която има сравнителни данни за ЕС). С 9,2% страната е пред държави като Чехия, Великобритания, Словакия, Гърция и Румъния.

Значително по-точен при оценката на организирани ДДС измами е методът **„от долу нагоре“** (bottom-up), който се използва от НАП. Този метод е значително по-трудоемък и се основава на екстраполиране на данни за идентифицирани рискови дружества, проследяване на разкрити измами и изчисляването им за съответния период. Този подход успява да оцени изключително изчерпателно организирани ДДС измами, за които има регистрирани трансакции в НАП за съответната година. Оценката на НАП чрез този подход показва, че за 2019 г. размерът на ДДС липсите или **щетите в резултат на организирани измами в България възлизат на 120 млн. лв.**⁵¹

ПЕРСПЕКТИВИ

Данните на НАП, както и интервюта с експерти дават основание на предположението, че ниските нива на организирани ДДС измами ще

се запазят и след 2019 г. Налице са обаче и редица предпоставки за обратното. Типично за ДДС измамите е, че те лесно се адаптират към променящите се обстоятелства. Международните верижни измами започват да се възпроизвеждат с участието на все повече юридически лица в повече страни, като българските групи имат своето място в този процес. Наблюдават се и организирани ДДС измами, при които участват чужди граждани в България.

Навлизането на цифровите технологии при съхраняването и разпределянето на информация, и бързото развитие на голям брой иновативни услуги за разплащания по електронен път в много отношения улесняват организаторите на този тип измами и намаляват риска за тях. Развитието на криптиращи технологии, използването на електронно банкиране и употребата на токен устройства от посредници допълнително ще усложняват разследванията на този тип финансови престъпления. За успешното им противодействие е от ключово значение придобиването на специфична експертиза и допълнителен капацитет, както от приходните администрации, така и от правоохранителните органи.

Освен това, от началото на пандемията от COVID-19 и съпътстващата я икономическа криза се наблюдават признаци за промяна в поведението на компании, които са определяни като нискорискови. Под натиска на влошената икономическа обстановка през 2020 и следващата година може да се очаква нов ръст при схемите за избягване на ДДС и организирани ДДС измами. С особено внимание трябва да се наблюдават секторите, които получиха временно намаляване на ДДС до 9% през 2020 г., тъй като разликата в облагането на тези групи стоки и услуги може да доведе до възникване на нови модели за избягване на ДДС и организиране на ДДС измами.

⁵¹ Данните са предоставени от НАП в отговор на официално запитване.

9. ИЗМАМИ СЪС СРЕДСТВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Европейският съюз предприема множество стъпки за въвеждане и прилагане на политики за интеграция на държавите членки и подобряване на условията за живот на гражданите им. Един от инструментите за изпълнението на тази цел е отделянето на финансов ресурс от бюджета на ЕС като нетни вноски към държавите членки⁵². Европейските фондове се усвояват чрез различни финансови инструменти под формата на обществени поръчки, проекти или субсидии. Относителният дял на тези фондове в българската икономика (общо над 20 млрд. лв. за периода 2014 – 2020 г.) създава множество изкушения за неправомерното им използване както от страна на бенефициентите, така и от управляващите и контролиращите органи. В повечето случаи в измамите със средства на ЕС участват не класическият тип организирана престъпна група по смисъла на Наказателния кодекс, а по-скоро лица, работещи на границата на закона. Въпреки това, щетите от тези злоупотреби далеч надхвърлят щетите, причинени от много от традиционните пазари на организираната престъпност. Пълният размер на вредите, които нанасят измамите със средства на ЕС, не може да се изрази само с неправомерно усвоените грантове и субсидии. Злоупотребите възпрепятстват и самото развитие на отраслите и регионите, за които са предназначени европейските фондове. Масовите измами създават усещане за безнаказаност у извършителите и подкопават доверието към европейските и националните институции.

ТЕНДЕНЦИИ

Броят на фирмите, кандидатстващи за финансиране по европейските фондове, остава непроменен спрямо 2018 г., като общо дялът на кандидатствалите за обществени поръчки, проекти и

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Измамите със средства на ЕС са особен тип престъпления, осъществявани от т.нар. „бели якички“, а не от класически ОПГ.
- ✓ Финансовите щети се оценяват на между 70 и 300 млн. лв. годишно.
- ✓ Най-много нарушения са установени със средствата от Държавен фонд „Земеделие“ при субсидиите за земеделски култури, както и при изграждането на къщи за гости.
- ✓ 24% от фирмите смятат, че има корупционни практики при управлението на средствата на ЕС, а сравнително малко фирми кандидатстват за обществени поръчки (11%) или проекти (4%).
- ✓ Ниският капацитет за контрол, както и нарастващият обем на европейски средства за справяне с кризата от COVID-19, създават риск за увеличение на измамите.

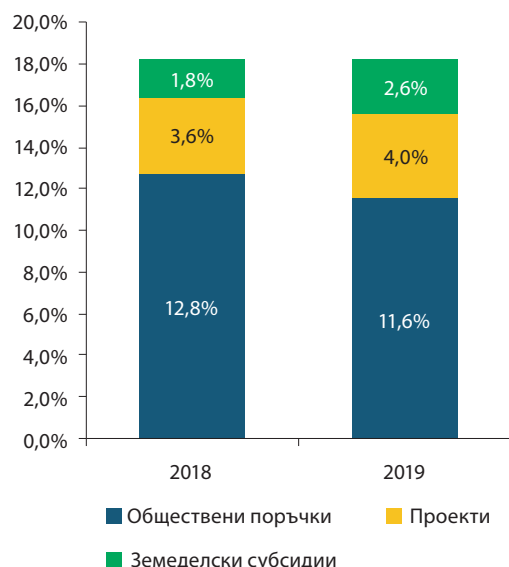
земеделски субсидии е 18,2% от регистрираните компании и през двете години.

Обществените поръчки са най-популярната форма за финансиране с европейски средства в България. Дялът на фирмите, участвали в такива процедури, бележи лек спад през 2019 г. – 11,6% (при 12,8% за 2018 г.). Наблюдава се рязък спад на строителните фирми, които кандидатстват по европрограми (от 40% през 2018 г. на 16% през 2019 г.). От промишлените фирми обаче през 2018 г. са кандидатствали само 2,3%, докато през 2019 г. техният дял е 14%. За проектно финансиране кандидатстват далеч по-малко фирми – само 4% през 2019 г. (при 3,6% за 2018 г.). Най-малко са кандидатите за земеделски субсидии – 2,6% от всички фирми в страната (1,8% през 2018 г.).

Програмите, по които фирмите най-често кандидатстват за европейски средства, са оперативна програма „Конкурентоспособност и иновации“,

⁵² Център за изследване на демокрацията, *Policy Brief No. 82: Измами с европейски средства в областта на земеделието: състояние и предизвикателства*, София, 2019.

ФИГУРА 36. ДЯЛ НА ФИРМИТЕ, КАНДИДАТСТВАЛИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ ПО ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ (2018 – 2019)

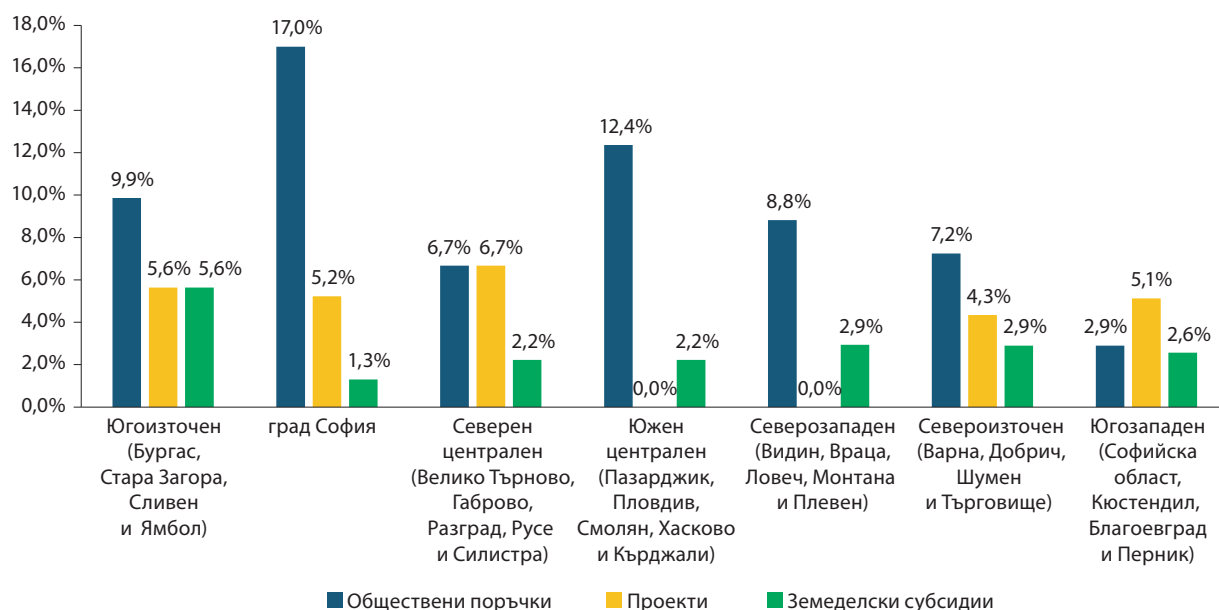
Източник: Център за изследване на демокрацията.

оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ и Програмата за развитие на селските райони. Според експертни оценки, най-често се извършват измами със средствата, управлявани от Държавен фонд „Земеделие“, свързани със субсидиите за различни земеделски култури, както и с къщи за гости, а нарушения има при провеждането на почти всички обществени поръчки по всички оперативни програми.

Забелязва се и разлика в типа на желаната финансова помощ според регионалното разпределение на кандидатите за евросредства. За обществени поръчки кандидатстват най-вече фирмите от София и Южния централен регион. При проектните предложения и земеделските субсидии разликите между регионите са сравнително малки, което се определя и от общо малкия брой на фирмите, кандидатстващи за тези форми на финансиране. Въпреки това, експертните оценки сочат, че няма ясно установени региони с концентрация на измами с еврофондове.

Фирмите, за които има подходящи програми, но въпреки това решават да не кандидатстват,

ФИГУРА 37. ДЯЛ НА КАНДИДАТСТВАЛИТЕ ФИРМИ СПОРЕД РЕГИОНА ЗА ПЛАНИРАНЕ (2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията (процентите отчитат дела на фирмите от съответния регион).

ФИГУРА 38. КОРУПЦИОННА СРЕДА ПРИ КАНДИДАТСТВАНЕ ПО ЕВРОПРОГРАМИ (2018 – 2019)

Източник: Център за изследване на демокрацията.

най-често посочват като причина размера на фирмата (твърде малка) и сложността на процедурите. Корупцията също е фактор, макар че в сравнение с 2018 г. по-малко фирми определят това като причина да се откажат от кандидатстване (4,5% през 2019 г. и 7,9% през 2018 г.).

Усещането на фирмите за корупционната среда леко се променя в положителна посока спрямо 2018 г. Ако през 2018 над 1/3 от фирмите смятат, че подкупите са разпространена практика при кандидатстването по европрограми, техният дял през 2019 г. е 24%. Интересно е обаче, че докато през 2018 г. 13,5% от фирмите вярват, че техните конкуренти никога не са правили неофициални плащания, през 2019 г. само 7% имат такава увереност.

ВИДОВЕ ИЗМАМИ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ

Работата на институциите, ангажирани в борбата с измамите с европейски средства, следва общата политика на ЕС. Тя е водена от новата Стратегия за борба с измамите, приета от Европейската комисия (ЕК) през април 2019 г., която заменя Стратегията от 2011 г. и обхваща еволюиращите схеми за измами, като например използ-

ването на нови ИТ инструменти⁵³. Европейската служба за борба с измамите (OLAF) е единственият орган на ЕС, упълномощен да разкрива, разследва и прекратява измами със средства на ЕС. Въз основа на осъществените разследвания, през 2019 г. OLAF констатира следните злоупотреби и престъпления⁵⁴:

- Продължават измамите, свързани с търгове и обществени поръчки, чрез манипулиране на процедури, конфликт на интереси.
- Най-много нарушения са регистрирани в европейските структурни и инвестиционни фондове, както и във фондовете за подпомагане на трети страни и селскостопанските фондове.
- Голяма част от схемите за измама се основават на манипулиране на цените на закупените активи със средства на ЕС (отчитане на многократно по-високи цени от реално заплатените) или отчитане на разходи, които не са направени или не са свързани с целта на полученото финансиране.
- Продължават измамите със средства, предназначени за научни изследвания, като в тези измами участват няколко страни членки или трети страни.

⁵³ European Commission, [Commission Anti-Fraud Strategy: enhanced action to protect the EU budget](#), 2019.

⁵⁴ [The OLAF Report 2019](#), 2020.

Измами със субсидии за къщи за гости (ДФ „ЗЕМЕДЕЛИЕ“)

При направени проверки на финансираните къщи за гости по Програмата за развитие за селските райони 2007 – 2013 са установени нарушения, предполагащи пълно или частично връщане от бенефициентите на получените субсидии. От проверените 288 къщи, получили субсидия на обща стойност 81 млн. лв., е поискано пълно възстановяване на средствата за 158 къщи в размер на 43,1 млн. лв. и частично възстановяване за 95 къщи в размер на 3,3 млн. лв. (по данни на Държавен фонд „Земеделие“). Стана известно, че от Програмата са се възползвали и редица публични личности. Оповестените нарушения доведоха до оставките на длъжностни лица, сред които на министър на земеделието, заместник-министър на икономиката и заместник-директор на фонд „Земеделие“, които са се възползвали от Програмата за развитие на селските райони.

Основното нарушение е използването на финансираните къщи не по предназначение за развитие на туризъм в съответните селски региони, а като имоти за лично ползване от бенефициентите. В началото на 2020 г. стана ясно, че голяма част от собствениците на къщи за гости, за които са установени нарушения на договорите за субсидии, са обжалвали исканията за възстановяване на получените суми. Под въпрос е дали има правно основание да се изисква възстановяване на получените субсидии.

Източник: Държавен фонд Земеделие, www.dfz.bg.

Според класификацията на Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), както и според анализите на Центъра за изследване на демокрацията от 2019 г., се наблюдават няколко групи нарушения⁵⁵:

- корупционни практики, включително активни и пасивни подкупи, „рушвети“ и използване на роднински и приятелски връзки;
- измама и кражба, като например подмяна на стоки или закупуване на техника втора ръка и субсидирането ѝ като нова, което води до нискокачествено изпълнение;
- конфликт на интереси, тайни договорки и съглшения;
- злоупотреба и манипулиране на информация, включително затаяване на информация, деклариране на неверни данни и фалшифициране на документи;
- злоупотреба и търговия с влияние;

- дискриминационно отношение в полза на определен кандидат;
- прехосничество и злоупотреба с ресурси на организацията; пране на пари.

Съществуват различни схеми и механизми, чрез които се осъществяват измамите с евросредства. Сред тях са документната измама (декларация с невярно съдържание или неистински документ), симулативните банкови преводи, префактурирането, данъчните престъпления с фиктивни покупки, изпирането на пари чрез фиктивни договори за заем и др. Участниците в измами с европейски средства прибягват и до други престъпни дейности, като например ДДС измами, осъществявани от счетоводители, адвокати, банкови служители или консултанти.

Експертите отбелязват, че схемите за измама с европейски средства са свързани с частично, неточно или лошо изпълнение на проектите, изрядно оформени документално. Наблюдават се разнообразни и гъвкави измами, възползващи се от слабостите в защитата на конкретната програма. Въпреки голямото разнообразие във видове-

⁵⁵ Център за изследване на демокрацията. *Добри практики за борба с корупцията и разследването на измами със средства от ЕС*, София, 2019; OECD Principles for Integrity in Public Procurement, Paris, 2009; Център за изследване на демокрацията. *Policy Brief No. 82, Измами с европейски средства в областта на земеделието: състояние и предизвикателства*, София, 2019.

те схеми, като знакови за България могат да се посочат няколко:

- **Отчитане на неосъществени дейности по Програмата за развитие на селските райони (ПРСР).** Пример за такова нарушение при подмярка „Стартова помощ за млади земеделски стопани” е декларирането на селскостопански животни, които или не съществуват, или са собственост на друго лице, различно от бенефициента. По мярка „Модернизация на земеделските стопанства” има случаи на неистински фактури и платежни нареждания, деклариращи инвестиции в земеделски насаждения⁵⁶. Друг вид схема включва деклариране на чужда земя като собствена от бенефициент, който се позовава на фалшифициран договор със собственика. Схемата се насочва към относително малки парцели или такива, при които единичната вреда за конкретния пострадал собственик е относително малка и това демотивира собствениците да си търсят правата. В общия случай собствеността им не е застрашена, тъй като нарушителят просто вписва земята им като предоставена му за обработване и получава финансиране за нея, без това дори да стане известно на собственика. Друга разпространена злоупотреба е декларирането на отглеждане на култури, за които е предвидена субсидия (напр. зеленчуци като домати и краставици), докато на обявените участъци или не се отглежда нищо, или се отглеждат култури, за които не са предвидени такива субсидии. При проверки от ДФ „Земеделие” подобни нарушения са открити в една четвърт от проверените участъци⁵⁷.
- **Къщите за гости по ПРСР,** управлявана от Държавен фонд „Земеделие”. Класическата схема при къщите за гости включва използване на европейски и държавен финансов ресурс за различно от предвиденото предназначение. Интересно е да се отбележи обаче, че много от къщите за гости се стопанисват от служители на високи позиции в държавната администрация или техни роднини. В тези случаи става въпрос за злоупотреба с властови ресурс и възползване от служебно положение.

- **Оперативна програма за рибарство и аквакултури и в частност дейностите на създадените Местни инициативни рибарски групи.** При проведените интервюта, Изпълнителна агенция „Одит на средствата от Европейския съюз” (ИА ОСЕС) дава като пример за предходния период 2007 – 2013 г. установена липса на заложен по проект изграждане на пречиствателна станция или пък наличие на пречиствателна станция, но неизпълнение на останалите съпътстващи дейности по проекта.
- **Особен случай на измами е фиктивното раздробяване на фирми,** най-вече зърнопроизводители, с цел получаването на субсидии – директни плащания с таван от 300 хил. евро на фирма, предназначени за по-малки селскостопански производители. За да се възползват от тези субсидии, крупни собственици на земя регистрират множество фирми, които те контролират чрез сложни мрежи от свързани или подставени лица. Според доклад на БАН от 2016 г., реалната концентрация на земя в България е сред най-високите в Европа (84%)⁵⁸. Ефектът от тази практика е, че финансови стимули, предназначени за дребни земеделци, се използват за нарушаване на конкуренцията на пазара на селскостопанска продукция в полза на крупни собственици.
- **Санитарното на блоковете**⁵⁹. Това е област, в която според експертните оценки има риск от злоупотреби, като най-често това става чрез надписване на реалните разходи.

Важно е да се посочи и **ролята на консултантите** за осъществяването на престъпните схеми. Според експертните интервюта, всяка схема се замисля и изпълнява от специалист по проектно финансиране на съответната програма. Много от тези „специалисти” са бивши служители на някой от управляващите органи (ВО) по съответната програма. За разлика от консултантите, които подпомагат процеса на кандидатстване или изпълнение на проекта, при измамите консултантът по-скоро никога не е специалист в дадената област. Бенефициент обикновено е представител от бранша, в полза на когото специалистът разработва проекта, а понякога го

⁵⁶ Правен свят, *Окръжната прокуратура в Благоевград разкри измами с еврофондове*, 29 януари 2018.

⁵⁷ Деница Ватева. *Земеделци кандидатстват за субсидии с несъществуващи зеленчуци*, Капитал, 01.12.2019 г.

⁵⁸ Институт за икономически изследвания при БАН. *Икономическо развитие и политика в България: оценки и очаквания*. София, 2016 г.

⁵⁹ Тази програма първоначално е финансирана със средства от ЕС, а през последните години от националния бюджет.

изпълнява и отчита. Бенефициентите не винаги разбират в детайли процедурите по финансиране, поради което и невинаги имат престъпно участие в източването на европейски средства. Схемите се разделят на две групи. В едната група се включва съучастие между специалиста и бенефициента, което е възможно да прерасне в трайно престъпно сдружение. В другата група се включват престъпни инициативи на специалистите в качеството им на физически лица или консултантски фирми, на които бенефициентът е доверил целия цикъл по финансиране. Корупционни контакти обичайно свързват специалистите и институцията, финансираща или контролираща изпълнението.

Има и схеми, които се организират и изпълняват от самите бенефициенти. Тези случаи също са близки до организирана престъпност поради трайността на престъпната практика. Тя обаче не достига законовия стандарт за организирана престъпна група най-често поради липса на изискуемата минимална численост – престъпленията се извършват от един или двама души, които избягват да въвличат дългосрочно трети лица. Измамите може да се случат с или без участието на държавен служител. Държавните служители са натоварени с прегледа на голям обем проекти и поради тази причина често проектите се проверяват само по документи. Ако в схемата е привлечено длъжностно лице, това става най-често чрез лични познания или поради пряка корупционна мотивация. Тези лица се съгласяват да пропуснат някои нарушения, да не извършат качествен контрол на изпълнението, да забавят изпълнението на санкциите и др.

Някои от най-мощните и широко разпространени методи на измами обаче се осъществяват при **процедурите за обществени поръчки**. Добър пример е случай, в който държавен служител е оправомощен от кмета да бъде председател на всички комисии за избор на изпълнител по обществени поръчки. Служителят манипулира обществените поръчки, така че да спечели конкретна фирма срещу подкуп на стойност между 5 хил. и 20 хил. лв. Видът на манипулацията варира – тя може да включва определяне на условията по поръчката, замяна на офертата, подправяне на подписите на останалите членове на комисията и дори принуда спрямо подчинени служители в общината.

ЩЕТИ

Бюджетът на европейските оперативни програми за България за периода 2014 – 2020 г. е 23,2 млрд. лв., като финансирането от ЕС е 19,5 млрд. лв. Към юни 2020 г. са договорени проекти на стойност 15,9 млрд. лв. (Таблица 4).

Оценката на щетите от измами с европейските фондове може да се направи по два начина: въз основа на официалните данни на АФКОС и чрез експертни оценки за приблизителния дял на измамите спрямо общия бюджет на различните оперативни програми. Данните на АФКОС определят с голяма точност броя на нарушенията и тяхната финансова стойност. Те обаче не включват злоупотребите, за които не е имало сигнали, не са направени съответните проверки или не могат да бъдат доказани. Експертните оценки за дела на измамите са приблизителни и съдържат известна доза субективна преценка за състоянието на оперативните програми, наблюдавани от дадения експерт. Те очертават мащаба на проблема и вероятните интервали, в които се движат щетите, без да претендират за абсолютна точност.

Установените нередности за всички фондове за програмния период 2014 – 2020 г. леко нарастват през 2019 г. спрямо 2018, като финансовото им изражение се запазва почти същото, малко над 10 млн. евро. В същото време, при отделни фондове се наблюдават големи разлики – в Кохезионния фонд за 2019 г. практически няма установени нарушения, докато за 2018 г. има 5 нередности на обща стойност 4,5 млн. евро. Обратно, при Фонда за гарантиране на земеделното през 2018 г. има установени само 2 нередности на обща стойност 177 хил. евро, докато през 2019 г. нередностите са 7, а сумата е над 2 млн. евро.

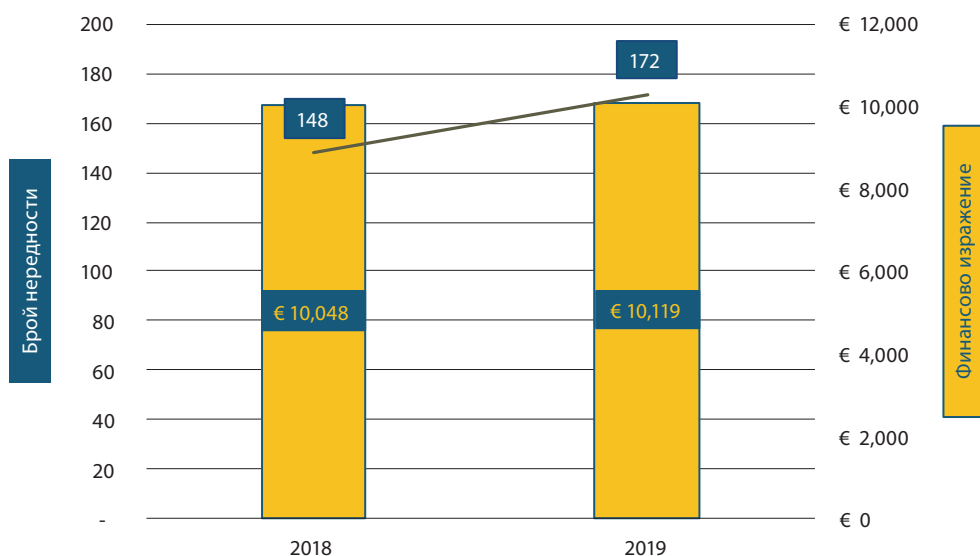
Най-голям брой нередности за програмния период 2014 – 2020 г. са докладвани по Европейския фонд за развитие на селските райони (112 през 2019 г., 109 през 2018 г.). Докато броят на нередностите остава почти непроменен, финансовото им изражение през 2019 г. е 3,2 млн. евро, което надвишава с повече от два пъти сумата за 2018 г. (1,4 млн. евро). Съществуват и големи разлики в средния размер на уста-

ТАБЛИЦА 4. СРЕДСТВА ПО ОПЕРАТИВНИТЕ ПРОГРАМИ (2014 – 2020)

Оперативни програми ЕСИФ	Общ бюджет	Финансиране от ЕС	Договорени	Платени
	млн. лв.			
Селски райони	6,001	4,865	2,966	1,102
Транспорт	3,692	3,138	2,646	1,367
Околна среда	3,463	2,943	2,918	888
Региони в растеж	3,018	2,565	2,375	1,459
Иновации и конкуренция	2,584	2,197	1,681	1,108
Човешки ресурси	2,136	1,836	1,644	1,169
Наука и образование	1,271	1,081	999	466
Добро управление	654	556	358	180
Морско дело и рибарство	222	172	121	39
Малки и средни предприятия	199	199	199	199
Общо ЕСИФ	23,240	19,552	15,907	7,978

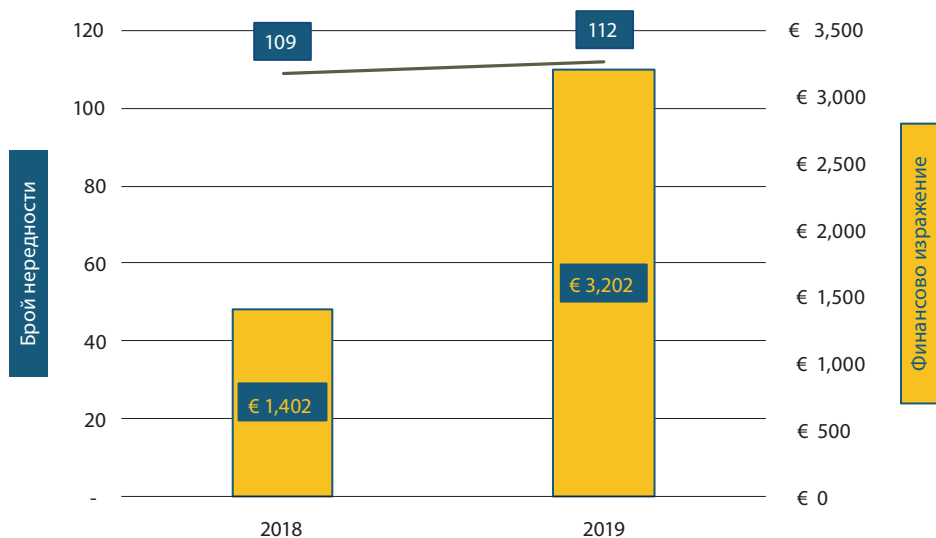
Източник: Информационна система за управление и наблюдение на средствата от ЕС в България 2020 (ИСУН).

ФИГУРА 39. БРОЙ И ФИНАНСОВО ИЗРАЖЕНИЕ (ХИЛ. ЕВРО) НА УСТАНОВЕНИТЕ НЕРЕДНОСТИ ПРИ ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ ЗА ПРОГРАМНИЯ ПЕРИОД 2014 – 2020 Г. (2018 – 2019)

Източник: АФКОС.

ФИГУРА 40. ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ – БРОЙ И ФИНАНСОВО ИЗРАЖЕНИЕ (ХИЛ. ЕВРО) НА УСТАНОВЕНИТЕ НЕРЕДНОСТИ (2018 – 2019)

Източник: АФКОС.

новените нередности. За 2019 г., във Фонда за регионално развитие средният размер на нередностите е 106 хил. евро, или повече от три пъти по-висок от този във Фонда за развитие на селските райони (28 хил. евро)⁶⁰.

Според експертните оценки, злоупотребите се движат между 5 и 15% от финансовите средства, получени от бенефициентите на оперативните програми. При общ бюджет от 23,2 млрд. лв., потенциалните щети за програмния период 2014 – 2020 г. са между 1,16 млрд. и 3,48 млрд. лв. На годишна база (приемайки 7-годишен срок на действие на програмите), щетите са между **166 млн. и 498 млн. лв.** Това прави измамите с еврофондове съизмерими с най-големите пазари на организираната престъпност като трафика на хора, разпространението на наркотици и нелегалната търговия с горива.

ПЕРСПЕКТИВИ

В краткосрочен и средносрочен план европейските средства, предназначени за България, ще нарастват, особено в светлината на мерките за подпомагане на секторите, засегнати от кризата, предизвикана от COVID-19. Паралелно с това ще растат и изкушенията за злоупотреби с европейските фондове. При липсата на съществени промени в методите и капацитета за контрол, както и политическа воля за преодоляване на корупцията по високите етажи на властта, измамите със средства на ЕС е вероятно да доведат до ответни мерки от страна на Европейската комисия и ОЛАФ, включително спиране на фондове и наказателни процедури срещу страната. България е една от страните членки с най-голям брой разследвания, проведени от ОЛАФ (7 приключени през 2017, 4 през 2018 и 7 през 2019 г.). Борбата с измамите с европейски средства ще бъде един от основните приоритети на ново-създадената Европейска прокуратура. Евентуалната ефективна намеса на тази нова институция може да окаже благотворно въздействие и върху дейността на българското правораздаване в усилията да се ограничат корупционните практики и измамите, накърняващи финансовите интереси на ЕС.

⁶⁰ МВР – АФКОС. Доклад относно дейността на съвета за координация в борбата с правонарушенията, засягащи финансовите интереси на европейския съюз през 2019 г. и Доклад относно дейността на съвета за координация в борбата с правонарушенията, засягащи финансовите интереси на европейския съюз през 2018 г.

10. ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ

Телефонните измами продължават да бъдат едно от най-коментираните в публичното пространство престъпления поради големия брой опити за измами и специфичния профил на жертвите – възрастни хора, които се поддават на един основен и многократно повтарящ се сценарий – имитиране на полицейска акция за залавяне на телефонни измамници.

През 2019 г. очаквано се наблюдават съществени промени на този престъпен пазар вследствие както на неутрализирането на някои от основните групи телефонни измамници, така и на рязкото свиване на опитите за измама. Щетите от регистрирани измами намаляват с повече от два пъти в сравнение с 2018 г. Опитите за измами отбелязват още по-голям спад, особено през втората половина на годината, благодарение на въведените ограничения на входящия трафик към стационарни абонати на Виваком.

ТЕНДЕНЦИИ

Според данни от оператора Виваком, в началото на годината са засечени над 60 000 измамливи позвънявания месечно, а през последните месеци на 2019 г. техният брой спада до по-малко от 1 000 на месец. Рязко спадат и регистрираните измами, като от няколкостотин на месец в началото на годината те се свеждат до по-малко от 10 за последните месеци. Освен традиционното използване на СИМ карти на румънски оператори, през годината са забелязани и редки опити за измами с карти на български и английски оператори.

Националните представителни изследвания сред населението потвърждават намаляването на опитите за телефонни измами. Поради сравнително ниския дял на жертвите сред цялото население, социологическите изследвания по-скоро улавят тенденциите в опитите, отколкото реално извършените измами.

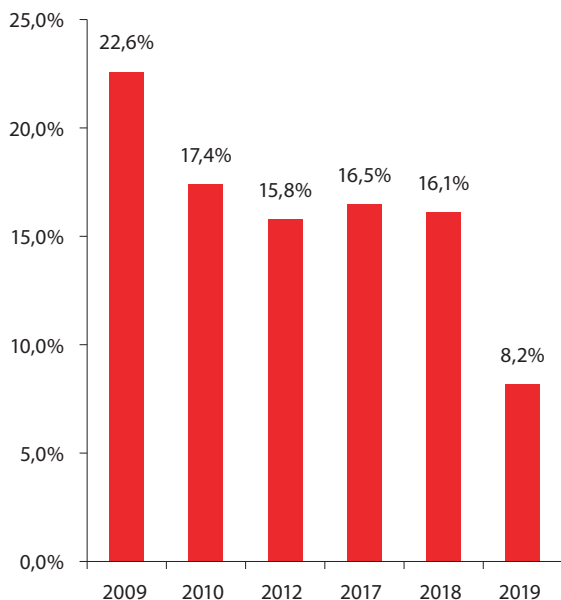
ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Рязък спад на опитите за измами и на регистрираните престъпления, благодарение на успешни акции срещу няколко от основните групи телефонни измамници (в Горна Оряховица, Левски и Ветово).
- ✓ Ефективно сътрудничество с оператори на фиксирани телефонни услуги за блокиране на опитите за измами.
- ✓ Двукратно намалява броят на регистрираните измами и на щетите (от 8 млн. лв. през 2018 г. до 3,8 млн. лв. през 2019 г.).
- ✓ Макар и силно ограничени, заплахите от телефонните измами не са напълно преустановени: има регистрирани заплахи и през 2020 г., възможно е и възникването на нови схеми за измама.

Данните от 2020 г. показват, че делът на хората, които са били обект на опит за телефонна измама, е намалял около два пъти, от 16,1% през 2018, на 8,2% през 2019 г. Такъв рязък спад не е наблюдаван от 2009 г. насам (Фигура 41), а процентът на хората, станали обект на опит за телефонна измама, остава стабилен от 2010 г. досега, като се движи между 16 и 17%. През 2019 г. се увеличава леко делът на хората, които са получили повече от едно обаждане с цел телефонна измама, което потвърждава тезата, че телефонните измамници провеждат няколко кампании годишно в рамките на един град или квартал.

В известен смисъл обаче това сравнение на годишна база е заблуждаващо, тъй като опитите за измама, извършени през първото тримесечие на 2019 г., са повече, отколкото през всичките останали девет месеца на годината. През четвъртото тримесечие дейността на телефонните измамници на практика е сведена до минимум, като общо за трите месеца са регистрирани само 19 измами (Фигура 42). Престъплението телефонна измама се характеризира с много висок дял на неуспешните опити и много нисък дял на

Фигура 41. ОПИТИ ЗА ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ СПОРЕД ВИКТИМИЗАЦИОННИ ИЗСЛЕДВАНИЯ (% НАСЕЛЕНИЕ)

Източник: Национални представителни изследвания на Центъра за изследване на демокрацията.

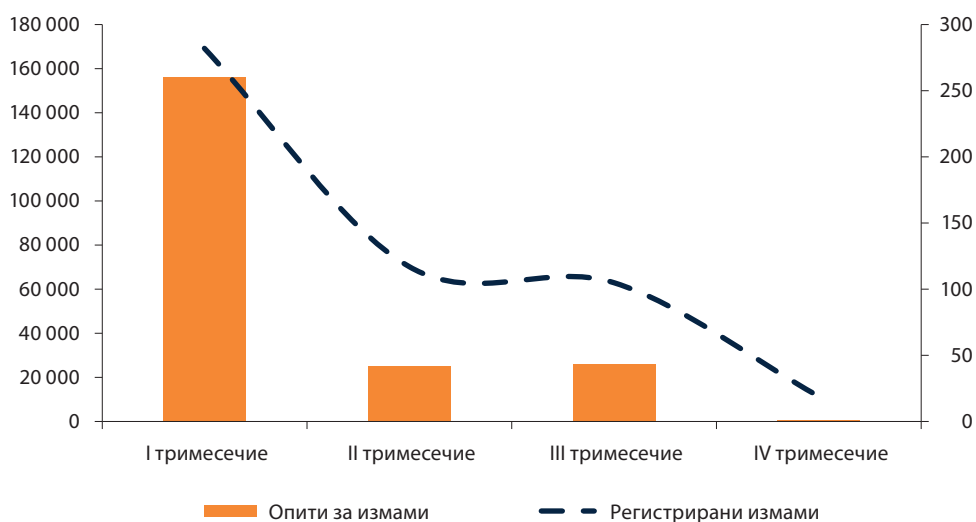
„успешните“ позвънявания. За 2019 г., за всяка регистрирана измама са били направени около 400 неуспешни опита.

Регистрираните от МВР телефонни измами са два пъти по-малко от тези през 2018 г., а възходящата тенденция на процента на разкрити измами се запазва, като от 16% през 2018 той се покачва на 26% през 2019 г. (регистрирани и разкрити престъпления в рамките на годината)⁶¹. За сравнение, делът на разкритите престъпления през 2015 г. е бил само 7%.

Новост през 2019 г. са опитите за използване на карти на чужди оператори (освен традиционно използваните карти на румънските оператори). Установени са и опити за телефонни измами, направени от територията на България, но към потенциални жертви в Гърция. Друга особеност е по-честото прибягване до заплахи спрямо потенциалните жертви на измама, включително такива за физическо насилие.

Преобладаващ сценарий е заблуждаването на жертвите, че получават обаждане от полицейски служители, провеждащи акция с цел залавяне на

Фигура 42. ОПИТИ ЗА ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ И РЕГИСТРИРАНИ ИЗМАМИ (2019)

Източници: МВР, Виваком.

⁶¹ МВР. Доклад за дейността на Министерството на вътрешните работи за 2019 г., София, 2020 г.

телефонни измамници. Други сценарии са обаждане от лекар, който иска пари за лечение на близки на жертвите, както и искане на дарения за различни каузи.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

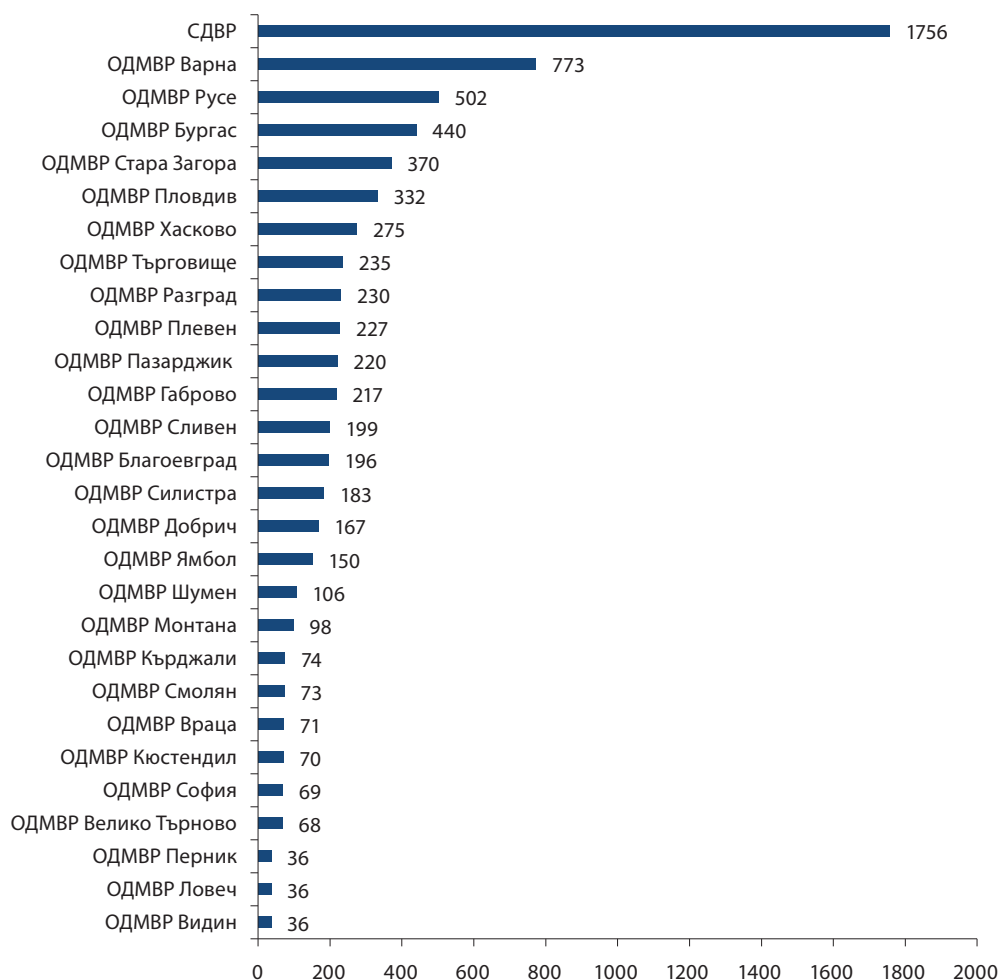
Запазва се тенденцията жертвите да са предимно възрастни хора, които през деня (в работно време) са сами вкъщи или по принцип живеят сами. Измамите се извършват в светлата част на деня, преобладаващо в работни дни, като

непосредствено преди празници и през зимните месеци се наблюдава по-голяма активност.

В села и малки населени места телефонните измами са по-редки, защото хората се познават и бързо се разбира, че действат телефонни измамници. Най-много жертви има в София, следвана от Варна и Русе. Данните на МВР за регистрирани телефонни измами през периода 2012 – 2019 г. показват следното разпределение по области (Фигура 43).

Телефонните измами се провеждат от групи от около 10 – 12 човека, които се намират най-често на територията на Румъния, снабдени с

ФИГУРА 43. РЕГИСТРИРАНИ ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ ПО ОБЛАСТИ (2012 – 2019)

Източник: МВР.

предплатени карти (които в Румъния, за разлика от в България, се продават без изискване да се идентифицира купувачът на карти). В организирани престъпни групи за телефонни измами участват организатори/босове, въртачи, контрольори и мулета (Фигура 44). Въртачите обикновено са 7 – 8 души, а останалите осъществяват координацията или контактуват с мулетата. Ролите в групата обаче не са строго фиксирани и понякога едни и същи лица могат да съвместяват няколко функции – на въртачи, контрольори и дори организатори. Не винаги телефонните измамници имат формален организатор/бос, като групата се обединява около контрольора, който разполага с муле.

- **Организатори/босове:** те ръководят телефонните измами и получават основните приходи от тази дейност. Местожителството и идентичността на тези участници до голяма степен са известни, но липсват доказателства, свързващи ги с конкретни престъпления. Телефонните измами са семейно-кланов бизнес със сравнително хоризонтална структура. Организаторите са концентрирани в 3 области (Плевен, Велико Търново и Русе) и няколко населени места (сред известните са **Левски и Градище, Плевенска област, Горна Оряховица, Павликени и Камен във Великотърновска област, и град Ветово в Русенска област**).

ФИГУРА 44. УЧАСТНИЦИ ПРИ ТЕЛЕФОННИТЕ ИЗМАМИ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

- **Въртачи:** те осъществяват контакт с жертвите, въвеждат ги в заблуждение и поддържат заблуждението до получаване на исканите суми или ценности. В една измама може да участва повече от един въртач, в зависимост от разработвания сценарий и реакциите на жертвата. Особена група сред въртачите са т.нар. „викачи“ или „плакачи“, които плачат по телефона за по-голяма „автентичност“ на сценария, който се представя на жертвата. Физическото местоположение на въртачите може да се променя, но най-често кампаниите се осъществяват в Румъния, с румънски предплатени карти. Звъни се на стационарни телефони в определено населено място, като номерата се набират на случаен принцип. Въртачите работят по зададен сценарий, който се адаптира според доверчивостта и податливостта на жертвата.
- **Контрольори:** тяхната роля е да набират мулета и да ги контролират при пренасянето на взетите от жертвите пари или ценности до посочени места/лица. Функциите им често се изпълняват и от самите въртачи. При успешно договаряне с жертвата, **контрольорите** се свързват с мулета, изчакващи сигнал в близост до съответните жертви. По данни на ГДНП, работещите въртачи и контрольори са около 200. Най-често те са от групата бургуджии. Работата в чужбина е кампанийна, от хотели или хотели, като след завършване на дадена операция картите и телефоните се унищожават преди влизане в България.
- **Мулета:** те имат за задача да получат парите (или други ценности) от жертвата и да ги оставят на определено от контрольорите място. Рекрутирането на мулета често става по обяви за работа, подадени от хора, които търсят работа и разполагат със собствен транспорт. Понякога за мулета се използват и таксиметрови шофьори. Мулетата получават процент (около 10 – 20%) от доставената сума, или работят за фиксирана сума. За разлика от въртачите, които са лица от ромски произход и са в близки отношения с поръчителите на измамите, мулетата не са постоянен, „вътрешен“ елемент от престъпните групи. Те могат да влязат в пряк, физически контакт с жертвите, въпреки че се практикува по-често избягването на такъв чрез хвърляне на парите през прозорци

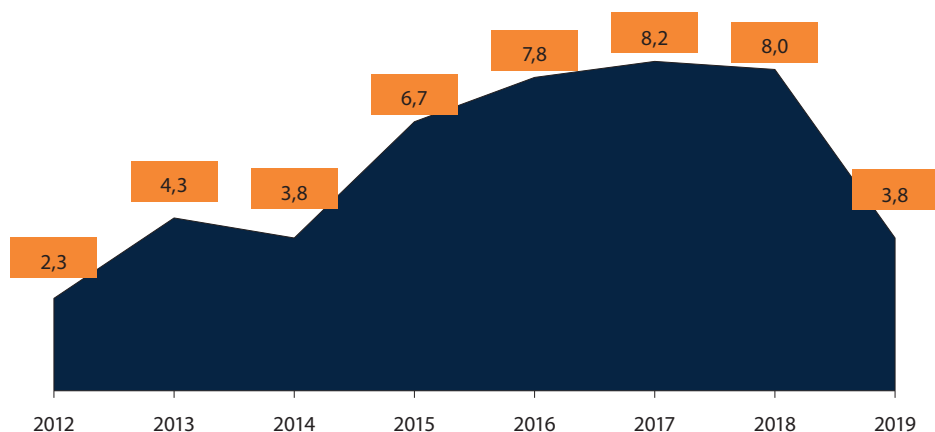
и балкони или оставянето им до кошове за смет, пейки и др. Мулетата се подбират най-често чрез обяви в интернет и са с различен етнически произход, вкл. етнически българи. Обикновено мулетата разбират, че участват в телефонна измама, но има и случаи, в които те не осъзнават това. Мулетата обаче са най-често залавяните извършители на телефонни измами, докато другите участници (въртачи, контрольори и организатори на измамите) обикновено остават неразкрити поради липсата на физически контакт и веществени доказателства, свързващи ги с измамите. Мулетата нямат физически контакт с контрольорите и организаторите на телефонните измами, като получават по телефона указания за жертвите и за мястото за предаване на получените пари или ценности. Като новост се отбелязва участието на 2 мулета за пренасяне на парите от жертвата до контрольорите/организаторите, с цел по-трудното проследяване от полицията и доказване на връзката между жертвата и същинските поръчители на измамата. Основен проблем при противодействието на телефонните измами е, че залавянето на мулета най-често не води до разкриване на останалите участници в престъпните групи.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

В парично изражение, щетите от тази престъпна дейност са равни на приходите на телефонните измамници. Според оценки на Прокуратурата и ГДНП, за периода 2012 – 2019 г. щетите възлизат на 45 млн. лв. Според оценки на МВР, обемът на щетите само за 2019 г. е около 3,8 млн. лв., което е повече от два пъти по-малко в сравнение с 2018 г. (Фигура 45). Така спадът на обема е в синхрон със спада на регистрираните измами. Обемът за 2019 г. е най-нисък в сравнение с всички години от 2013 насам. Няма данни приходите от телефонни измами да са обект на сложни инвестиционни схеми или на опити за пране на пари. По-скоро те се влагат в недвижими имоти, използвани от самите измамници, в скъпи коли и луксозен начин на живот.

Обществената опасност от телефонните измами надхвърля финансовия размер на щетите. Нематериалните щети се изразяват в психическите травми, нанесени на най-уязвимия сегмент на обществото (възрастни, самотни хора). Срамът от измамата в някои случаи води до продължителни психически разстройства, включително и до опити за самоубийство. Социологическите изследвания показват, че по-голяма вероятност да станат жертва на телефонни измами има при хора с

ФИГУРА 45. ЩЕТИ ОТ ТЕЛЕФОННИ ИЗМАМИ – В ХИЛ. ЛВ. (2012 – 2019)

Източник: МВР.

по-ниски от средните за страната доходи, при домакинствата от 1 или 2 души, и при хората, които не ползват интернет вкъщи.

Друга нематериална щета е подкопаването на доверието в правоохранителната система, поради високата публичност на тези престъпления и невъзможността да се заловят и осъдят главните действащи лица – въртачите, контролорите и организаторите на телефонните измами. Допълнителен деморализиращ фактор е убеждението, че престъпните групи, осъществяващи телефонни измами, остават недосегаеми, въпреки че са известни както на правоприлагащите органи, така и на хората, съжителстващи с тях в дадено населено място. Настъпилите промени през 2019 г. – рязкото намаляване на измамите и неутрализирането на някои от основните престъпни групи – могат да възвърнат доверието на населението, ако заловените измамници получат справедливо наказание. **При трайна тенденция за силно ограничаване на телефонните измами би трябвало да се даде по-голяма публичност на това положително развитие.**

ПЕРСПЕКТИВИ

Въпреки многократния спад както на опитите за измами, така и на регистрираните измами през 2019 г., това престъпление не е напълно изкоренено и през 2020 г. все още се регистрират отделни случаи, някои за съществени суми (десетки хиляди лева). Необходими са допълнителни оперативни мерки срещу престъпните групи, които не са били засегнати от акциите през 2019 г., както и наблюдение на разкритите групи с оглед възстановяване на дейността им под някаква форма през следващите години. Важно е и да се анализират прилаганите схеми за измама, и при възникване на нови сценарии да продължат информационните кампании сред потенциалните жертви. Особен интерес представляват и опитите на българските ОПГ да осъществяват телефонни измами на територията на други страни, най-вече на Гърция.

11. КИБЕРПРЕСТЪПЛЕНИЯ⁶²

В България процесът на дигитализация продължава да се развива с бързи темпове, паралелно с нарастването на броя и разнообразието на кибератаките и киберпрестъпленията. Сравнително ниското ниво на информираност както на бизнеса, така и на гражданите относно определени рискове и заплахи в киберпространството, допълнително повишават нивото на виктимизация. Увеличеното потребление на мобилни услуги и интернет е предпоставка за разрастване на престъпния пазар чрез опити за кибер и интернет-базирани атаки и към мобилните устройства.

Киберпрестъпленията обхващат широк спектър от престъпни дейности. В тази категория попадат, на първо място, традиционните престъпления като измами, търговия с незаконни стоки и разпространение на порнографски материали, които използват интернет и новите технологии като инструмент за постигане на по-голяма масовост и ефективност, както и за намаляване на риска от залавяне. Такива са например различните киберизмами или кражба на лични и финансови данни, познати още като схеми за социален инженеринг, продажбата на наркотици през онлайн магазини в „тъмната мрежа“, онлайн разпространението на порнографски материали. Друга част от киберпрестъпленията са свързани с директни атаки върху компютърни системи или ИТ инфраструктура и включват престъпления като разпространяване на зловреден код, опити за проникване и дистрибутирани атаки с цел отказ на услуги (DDoS attacks). В настоящата оценка се разглеждат престъпления и от двата типа. Подбрани са киберпрестъпления, които показват силна тенденция за ръст в България, висок потенциал за масовост на атаките, необходимост от висока степен на организираност, както и такива, които не са били обект на задълбочено проучване.

Естеството на организираната киберпрестъпност предполага силно изразена мултинационалност и

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Българската инфраструктура на информационни технологии и комуникации е сред най-уязвимите на кибератаки в Европа и се използва за извършване на глобални кибератаки.
- ✓ През 2019 г. 25% от всички атаки към облачните услуги на Microsoft са извършени от български IP адреси.
- ✓ От 2016 г. насам нараства броят на атаките със зловреден код и онлайн измамите – двата най-широко разпространените вида инциденти.
- ✓ Най-често жертви на киберпрестъпления са банкови и финансови институции, големи онлайн търговци, платформи за търговия и обмен на криптовалути и държавни институции.
- ✓ Все по-широкото използване на интернет-базирани услуги (допълнително подсилено от пандемията от COVID-19) ще доведе и до ръст на киберпрестъпленията.

трансграничност на престъпните групи. Разкриването на географското местоположение на източника на кибератаки и фактическата самоличност на извършителите е допълнително затруднено от използването на иновативни и високотехнологични решения за анонимизиране и прикриване на следите от престъплението. Личният (например данни с личен характер) и репутационен (например компрометирана ИКТ сигурност на банкови институции) характер на предмета на някои киберпрестъпления допринася за сравнително ниското ниво на докладване от страна на жертвите, което затруднява изготвянето на реална оценка за обема и щетите от тази престъпна дейност⁶³.

⁶² Поради неизбежното използване на специфична терминология при анализа на киберпрестъпленията, основните термини са дефинирани в края на главата.

⁶³ В някои случаи големите банки и финансови институции предпочитат да водят собствени разследвания при киберпрестъпления и рядко съобщават за нанесени щети.

ТЕНДЕНЦИИ

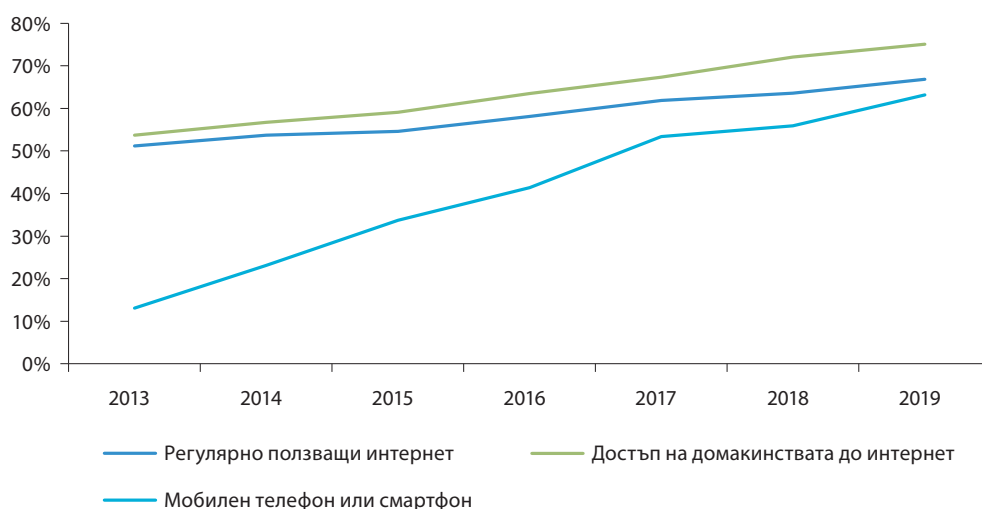
През последните години в България е налице траен ръст на домакинствата с широколентов достъп до интернет, както и на българските граждани, регулярно използващи интернет (Фигура 46). Разширява се обхватът и обемът на услуги и продукти, които се предлагат и доставят чрез интернет – административни, правни, финансови и др. Трябва да се отбележи и бързият ръст на използването на мобилни устройства за достъп до интернет като смарт телефоните. Докато през 2013 г. използващите такива устройства са около 13%, то през 2019 г. те са почти две трети от всички български граждани – 63,2%⁶⁴.

Същевременно, технологичният прогрес и високият процент на достъпност до интернет позволяват голяма част от традиционните престъпления да се извършват посредством ИКТ. По отношение на основните киберпрестъпления, експертните оценки сочат, че през 2019 г. зачестяват фишинг и „компрометиран бизнес имейл“ (КБИ) атаките, но за разлика от периода 2017 – 2018 г.

се наблюдава съществен спад в дистрибутираните атаки за отказ от услуги. Рязко се увеличава броят на засегнатите IP адреси в българското адресно пространство – с над 6,5 пъти спрямо предходната година, с 27 пъти спрямо 2017 г. и с 390 пъти спрямо 2016 г.⁶⁵

Въпреки кампанийния характер на много от транснационалните кибератаки, през периода 2017 – 2019 г. се наблюдава трайна тенденция за ръст на най-разпространените видове киберпрестъпления в България (Фигура 47). В последните няколко години страната периодично фигурира в световните класации, свързани с оценката на киберпрестъпността. Това е силен индикатор, че българската ИКТ инфраструктура активно се използва от международни организирани престъпни мрежи за провеждане на различни видове кибератаки, чиито жертви се намират в целия свят. Особено впечатление прави увеличението на измамите и отказите от услуги, което сочи подчертана целенасоченост на организираната киберпрестъпност към уязвимостта на облачните технологии, както и към устойчивата ефективност на социалния инженеринг при измамните схеми.

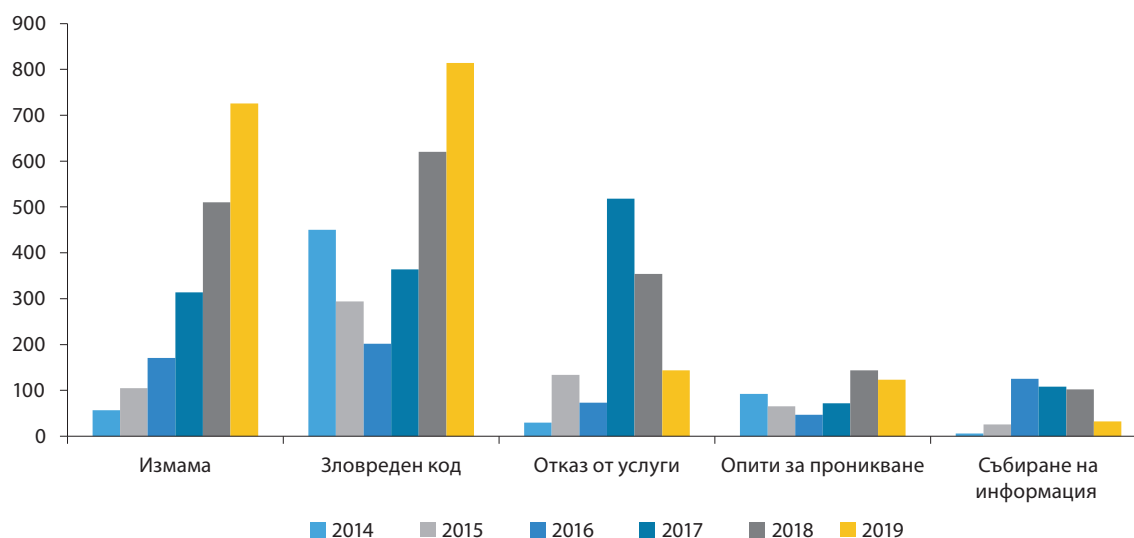
ФИГУРА 46. ТЕНДЕНЦИИ В ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ИНТЕРНЕТ В БЪЛГАРИЯ (2013 – 2019)

Източник: Национален статистически институт.

⁶⁴ По данни на НСИ.

⁶⁵ Данни на ДАЕВ.

ФИГУРА 47. ВИДОВЕ РЕГИСТРИРАНИ КИБЕРИНЦИДЕНТИ (2014 – 2019)

Източник: Национален център за действие при инциденти в информационната сигурност.

Фишинг атаките заемат изключително важно място в развитието на киберпрестъпността. Те могат да се използва за получаване на достъп до пароли и потребителски имена, свързани с имейл комуникации, електронно банкиране, както и за доставяне на зловреден код с цел внедряване на криптовирус или превземане на компютъра за целите на бот мрежа. Успешната фишинг атака е предпоставка за последващо престъпление като измама с електронни платежни средства, искане на откуп или КБИ.

Най-чести мишени на целенасочените фишинг атаки са банки, финансови институции, големи интернет търговци, едри бизнеси с внедрени автоматизирани системи за управление и контрол, както и платформи за търговия с криптовалути. Особено внимание трябва да се отдели на засилените опити и успешни кибератаки към държавните институции, например инцидентите с бази данни в Агенция „Митници“, НАП, както и сайтове на различни държавни структури. Фишинг атаките в тези случаи най-често целят внедряване на зловреден код, чрез който да бъдат откраднати пароли и потребителски имена с цел използването им за неправомерно прехвърляне на парични и/или

други средства, или заблуждаване на конкретен служител с цел неправомерно получаване на паричен превод.

Най-значителният инцидент по отношение уязвимостта на ИКТ инфраструктурата на държавните институции в страната е безпрецедентната кибератака към информационните бази данни на НАП, при която беше осъществен достъп до разнообразен набор от лични и идентификационни данни на особено голям брой⁶⁶ граждани и търговски фирми. Общият обем на информацията, до която е установено, че е бил осъществен достъп е 1 450 GB. Тази атака затвърди оценките от предходните години за сериозната уязвимост на българската инфраструктура в сферата на киберсигурността и доведе до временно преустановяване на обмена на информация между различни служби на страните – членки на ЕС и НАТО и съответните български служби.

⁶⁶ Според Доклад на Временната анкетна комисия, създадена към Народното събрание на Република България с цел да изясни фактите и обстоятелствата около случая с източване на информация от електронната база данни на НАП, общият брой на всички засегнати физически лица (български и чужди граждани, в т.ч. с прекратена регистрация) възлиза на 6 074 140 лица.

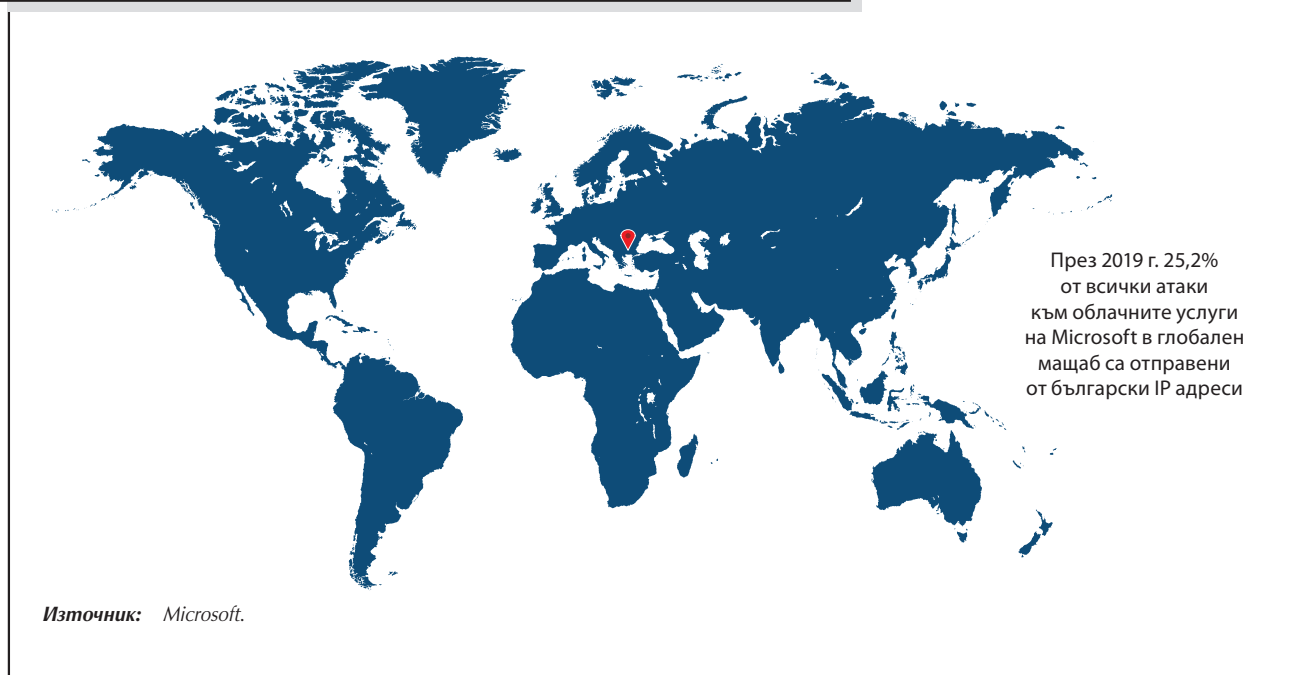
Наличните данни сочат, че към края на 2019 г. в страната продължава да съществува голямо многообразие от информационни системи с различно предназначение и функционалности, въведени в различни периоди и в различна степен на зрялост спрямо оперативната съвместимост и мрежовата и информационната сигурност. Тези системи са силно фрагментирани, което води до инвестирането на съществен финансов и човешки ресурс за тяхната интеграция и техническа поддръжка. Специализиран анализ от втората половина на годината показва например, че е осигурена техническа поддръжка за 90% от информационните системи с общо предназначение, докато по отношение на специализираните системи, такава е налична за едва 46%⁶⁷. Според същия анализ, 30% от администрациите в страната не разполагат с необходимия административен капацитет за осъществяване на ефективно електронно управление, а 64% използват външен изпълнител за осигуряване на експлоатационната поддръжка на информационните си системи.

Кибератаките към българския бизнес бележат постоянен ръст през последните няколко години.

Според данните от националното представително проучване сред бизнеса за 2019 г., около 7% от запитаните представители на бизнеса потвърждават, че са станали жертва на кибератаки, като едва 15% от инцидентите са били докладвани на компетентните органи, а най-често срещаните инциденти се свързват със заразяване с вирус и нерегламентиран достъп до фирмена информация.

Добре развитата ИКТ инфраструктура в България (бърза, надеждна и евтина интернет свързаност) я прави привлекателна за експлоатиране от мултинационални организирани киберпрестъпни групи. Много от международните кибератаки са кампанийни и данните сочат, че българска ИКТ инфраструктура се използва нерядко за източник на престъплението. Например, през 2019 г. над 50% от всички атаки към облачната услуга Microsoft Azure в глобален мащаб произлизат от България⁶⁸. Данните през първата половина на 2019 сочат, че около 1,6% от всички спам съобщения на глобално ниво са изпратени от сървъри, регистрирани в България⁶⁹. Изпращането на спам съобщения чрез

ФИГУРА 48. КИБЕРАТАКИ КЪМ ОБЛАЧНИТЕ УСЛУГИ НА MICROSOFT ОТ БЪЛГАРСКИ IP АДРЕСИ

⁶⁷ Пак там, стр. 43.

⁶⁸ Microsoft Security Response Center.

⁶⁹ AV-Test, <https://www.av-test.org/en/statistics/spam/>.

имейл остава предпочитан начин за провеждане на фишинг атаки.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

През 2019 г. не се наблюдават нови тенденции за промяна на схемите, организацията и главните действащи лица при организираните кибер и интернет-базирани престъпления. Според експертни оценки, организираните киберпрестъпления, извършвани в България, най-често се свързват с чуждестранни и/или мултинационални организирани престъпни мрежи, чиито организатори и главни действащи лица се намират извън страната. През изминалата година, за пръв път се появяват данни за почти изцяло български престъпни структури, начело с български лидери. За разлика от класическите ОПГ, кибер-

престъпните ОПГ се отличават с изключително гъвкави, динамични и бързореагиращи структури, които често се променят спрямо съответната криминална кампания. Наличните технологични решения правят възможно организираните киберпрестъпници да изграждат доверие и да действат координирано, целенасочено и ефективно, без да е необходим физически контакт или познаване на действителната самоличност на останалите съучастници.

Комуникацията по подготовката на организирано киберпрестъпление протича основно в затворени интернет форуми и групи, включително и в „тъмната мрежа“. Използват се технологии за анонимизация и криптиране на съобщенията, както и услуги, които работят със собствени комуникационни сървъри без записи на информационния обмен. Транзакциите за закупуване на необходимите инструменти за извършване на кибератаката, като например

ФИГУРА 49. СТРУКТУРА НА КИБЕРПРЕСТЪПНОСТТА

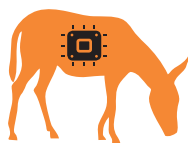
МЕЖДУНАРОДНИ МРЕЖИ

Преобладават международни мрежи, в много случаи доминирани от украински, руски, нигерийски и северноафрикански групи.

СКРИТИ КОМУНИКАЦИОННИ КАНАЛИ

Участниците комуникират посредством специализирани форуми, криптиращи и анонимизирани приложения.

МРЕЖИ ОТ (ЕЛЕКТРОННИ) МУЛЕТА

Поради широкото навлизане на интернет банкирането мuleта се използват все по-често за откриване и поддържане на банкови сметки и по-рядко за боравене с пари в брой.

МЕСТНО УЧАСТИЕ

Български граждани се занимават с всякакви видове киберпрестъпност като фасилитатори в международни групи. През 2019 г. се наблюдават индикации за наличието на предимно български групи, начело с български лидери.

Източник: Център за изследване на демокрацията.

бот мрежи, лични/финансови данни, фишинг китове и др., се извършват с криптовалуты. Тези и други фактори спомагат за все по-разпространения модел на престъпление-като-платена-услуга (crime-as-a-service), от който нерядко се възползват и български хакери и криминални ИТ специалисти.

Фишинг атаки

В повечето случаи групите, извършващи масирани фишинг атаки, са международни и мултинационални. Организаторите и координаторите на престъпленията често се свързват с Украйна, Русия и държави от Северна Африка. Българското участие се свежда до принос на ниско и средно ниво в цялата организация на престъплението. Помагачи на местно ниво могат да се наберат чрез онлайн форуми и услуги за обмен на съобщения (чат стаи). Те могат да съдействат с превод на фишинг страници, а в някои случаи и с набелязване на жертвите, особено при таргетираните фишинг атаки. Ако групата не разполага с вътрешна експертиза за изработка на имитиращата страница, тя може да се поръча като фишинг кит от специализираните интернет форуми и „магазини“, в които такъв тип услуги се предлагат и от български граждани. Освен от големите финансови институции, все по-често се използват фишинг атаки, които имитират съобщения от държавни структури, като Националната агенция за приходите.

Компрометиран бизнес имейл

В България КБИ схемите включват предимно международни организирани групи, в които най-често организаторите са от нигерийски произход, като най-високото ниво на организацията се намира в Нигерия. Нигерийските престъпни киберорганизации отстъпват по технологична развитост на руските и украинските, но компенсират с ефективно прилагане на социален инженеринг. Организаторите се сдобиват с пароли за имейл адреси чрез заразяване със зловреден код, вследствие на фишинг атака. Зловредният код може да бъде троянец от типа „кийлогър“, програма за дистанционен достъп или друга програма, която извлича и изпраща необходимата информация от компютъра на жертвата. Следва

период на наблюдение на обмена на електронни съобщения от страна на киберпрестъпниците, в който се проследява и анализира поведението на компрометирания акаунт и неговите контрагенти. В подходящ момент киберпрестъпника изпраща съобщение с искане за плащане, имитиращо рутинно такова, като замества IBAN във фактурата с номер на контролирана от него сметка. След неправомерно получаване на сумите, парите се изпращат посредством електронно банкиране в чужбина.

Когато се използват български контрагенти за ощетяване на чуждестранните им партньори, в България се изграждат мрежи от новорегистрирани фирми, много често на чужди граждани от страни на ЕС. Типична е постоянната смяна на управителите, като едни и същи лица се „превъртат“ в управлението на множество фирми. Чрез пълномощници и легални услуги за фирмено и счетоводно управление, лицата регистрират множество банкови сметки в български банки. Сметките се управляват от организаторите чрез интернет банкиране. При получаване на сумите вследствие на измамата, паричните средства се нареждат своевременно в банкови сметки в чужбина, като най-често се проследяват до банки в Китай, Хонг Конг и Дубай. Все по-рядко се използват мулета за физическо теглене на престъпните постъпления от банкови сметки. Такива са обикновено лица със слаб икономически и социален статус, както и от чуждестранен произход, включително нигерийци.

ЩЕТИ

В световен мащаб щетите само от КБИ през 2019 г. се оценяват на повече от 1,7 млрд. долара, с ясна тенденция за увеличаване на обема с всяка следваща година⁷⁰. В допълнение, някои проучвания сочат, че близо 96% от фирмите са обект на опит за подобна измама⁷¹. Въпреки че в България броят на киберпрестъпленията се увеличава и страната периодично се нарежда сред най-засегнатите от някои видове кибератаки, липсват официални данни

⁷⁰ FBI, 2019 Internet Crime Report, 2020.

⁷¹ AGARI, Business Email Compromise Report, 2017.

ФИГУРА 50. НАЙ-ЧЕСТИ МИШЕНИ НА КИБЕРАТАКИ

банки и финансови институции

платформи за търговия
и обмен на криптовалути

големи интернет търговци

държавни институции

Източник: Център за изследване на демокрацията.

и статистика за реалните финансови измерения на киберпрестъпността.

Кибератаките, целящи да злоупотребят с репутацията на държавни и финансови институции могат да имат сериозен негативен ефект върху общественото доверие към съответните организации в краткосрочен и средносрочен план⁷². При фирмите, занимаващи се с търговия, и финансовите институции това може да доведе до сериозен отлив на клиенти и да причини съществени финансови загуби. Кибератаките към държавни институции с политически мотиви могат да нанесат дълготрайни и непредвидими политически и социални щети⁷³.

Същевременно косвените щети от киберпрестъпленията могат да включват спад на доверието в дигиталната икономика, съответно отдръпване на потребителите от извършване на електронни и интернет-базирани трансакции. През 2019 г. около 3,4% от интернет потребителите се въздържат от провеждане на търговски сделки по интернет заради съображения за сигурност и поверителност⁷⁴.

ПЕРСПЕКТИВИ

Все по-масовото навлизане и използване на интернет-базираните технологии и услуги ще благоприятства и в обозримото бъдеще ръста при кибер- и интернет-базираните престъпления. Все по-големият брой потребители на активно интернет банкиране, виртуални административни и офис услуги и дистанционно регистриране и управление на фирми, са сред факторите, които улесняват организирането и извършването на такива престъпления.

Пандемията от COVID-19 от началото на 2020 г. допълнително мотивира потребителите да ползват още по-редовно интернет-базирани услуги и тази тенденция вероятно ще се запази и в следващите години. Според данни на Европол⁷⁵ това води до бум в киберизмамите във всички страни – членки на ЕС. Тази тенденция вероятно ще се запази и дори увеличи в краткосрочен и средносрочен план.

⁷² Например фишинг съобщения представящи заблуждаващ произход.

⁷³ Например атаки от типа отказ от услуги на интернет страници на държавни и обществени институции, както и изтичане на данни.

⁷⁴ Данни на НСИ.

⁷⁵ Europol. *Beyond the pandemic: how COVID-19 will shape the serious and organised crime landscape in the EU*, 2019.

ТАБЛИЦА 5. КИБЕРПРЕСТЪПЛЕНИЯ: ОСНОВНИ ТЕРМИНИ

Социален инженеринг	Използването на заблуда, за мотивиране на потенциалната жертва да сподели определена лична или конфиденциална информация, която да послужи за извършване на престъпление
Анонимизиращи технологии	Технически решения, които прикриват истинското местоположение и самоличност на потребителя
Фишинг	Злонамерен опит за придобиване на чувствителна информация като потребителско име, парола и детайли на кредитна карта. Най-често включва създаването на дубликат на съществуваща уеб страница на банка, електронна поща и др.
Компрометиран Бизнес Имейл" (КБИ)	„Компрометиран бизнес имейл“ е вид измама насочена към фирми, които извършват разплащания чрез банкови преводи към доставчици в чужбина и в страната. Използват се заблуждаващи или компрометирани имейл акаунти, получени чрез фишинг атака или други техники, както и социален инженеринг, за да се подведат жертвите да наредят банков превод в сметка на измамниците.
Криптиране	Промяната на данни в неподлежащ на разчитане вид. Необходим е ключ за дешифриране/декриптиране на данните.
Киберизнудване	Заразяване с вирус, който криптира данни или целият компютър на жертвата. Под заплахата за изобличаване или необратима загуба на информация, се иска „откуп“ от жертвата, за да и се възстановят данните.
Отказ от услуги	Представлява злонамерен опит даден ресурс, предоставян от компютър, да бъде направен недостъпен за целевите му потребители.
IP адрес	Уникален адрес, който се използва от машини (обикновено компютри), за да се свързват едни с други, когато изпращат информация през интернет или локална мрежа, използвайки интернет протокол.
Бот мрежа	мрежа от свързани по Интернет устройства, на всяко от които работи един Интернет бот (автоматизирана програма) или повече. Чрез тях може да се инициира атака за отказ на услуга, да се крадат данни, да се изпраща спам и най-общо хакерът да получи достъп до устройството и неговата свързаност. Собственикът най-често не знае за това, но при узнаване може да получи контрол върху бот мрежата.
Командно-контролен сървър	Компютър, който се използва за задаване на команди към други заразени машини в бот мрежата.
Фишинг хост	Машина/адрес, на която се намира фишинг интернет страница
Престъпление-като-платена-услуга	Развитие в киберпрестъпността, наподобяващо съвременния бизнес модел на предлагане на услуги по интернет, което включва разпространение на специализирани киберпрестъпни елементи на определена цена, без непременно продавачът да е част от ОПГ или от последващото киберпрестъпление. Например, определено ОПГ може да си „поръча“ кражба на лични данни, имейли, пароли и др. за последващо престъпно деяние.
Тъмна мрежа	Част от интернет пространството, което е достъпно единствено чрез специализирани приложения, конфигурации или авторизации.
Кийлогър	Хардуер или софтуерно приложение, което записва използваните символи на клавиатурата.
Малуер	Зловреден софтуер

12. ИЗМАМИ С ЕЛЕКТРОННИ ПЛАТЕЖНИ СРЕДСТВА

Измамите с електронни платежни средства, и по-специално с банкови карти, са един от видовете киберпрестъпления, които бележат ръст както в ЕС, така и в България. Този тип измами обхващат две основни категории: картово-налични и картово-безналични измами. Картово-наличните измами включват измами със загубени или откраднати карти и измами с фалшифицирани карти. Картово-безналичните измами обикновено са свързани с кражба и злоупотреба с чужди картови данни (похищение на клиентска сметка) в интернет.

ТЕНДЕНЦИИ

По данни на ЕЦБ, престъпленията с електронни платежни инструменти бележат траен ръст, като за периода 2011 – 2016 г. броят на жертвите е нараснал четворно – от 0,7 до 3 на 1000 души⁷⁶. В България все още равнището остава 6 пъти по-ниско от средното за страните от еврозоната. Данните от националните представителни изследвания до голяма степен потвърждават тези на ЕЦБ, като за 2019 г. показват, че 4 на 1000 души население в страната са били жертва на картова измама. Трябва да се има предвид, че в периода 2011 – 2016 г. делът на измамите от общия брой на картовите транзакции нараства с 2,5 пъти, а делът на измамите от общата парична стойност на транзакциите⁷⁷ – с 2,3 пъти. С други думи, ръстът на този тип престъпления не е резултат единствено от нарастването на картовите транзакции през последните години.

През последните 10 години се наблюдава трайна тенденция кражбите на банкови данни през интернет да нарастват за сметка на класическите измами чрез копиране на електронните данни от картата и изготвяне на дубликат (скиминг). Расте делът и на кражбите на картови данни през

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ През последните 10 години се наблюдава трайна тенденция кражбите на банкови данни през интернет да нарастват за сметка на класическите измами чрез копиране на електронните данни от картата и изготвяне на дубликат (скиминг).
- ✓ Повечето извършители са част от международни престъпни мрежи; българските участници се включват на средно или ниско ниво, въпреки че вече има и изцяло български групи.
- ✓ Общият размер на стойността на измамите с банкови карти е 5,9 млн. лв., като от тях 3,6 млн. лв. са свързани с кражба на картови данни чрез киберпрестъпления.
- ✓ Ръстът на електронната търговия и увеличаването на електронните транзакции в контекста на пандемията от COVID-19 се очаква да доведат до ръст и на киберизмамите с електронни платежни инструменти.

ПОС устройства. По данни на ЕЦБ, в периода 2011 – 2016 г. измамите през банкомати в страната са намалели с 4 пъти, докато картово-безналичните измами през интернет са нараснали с 1,4 пъти⁷⁸.

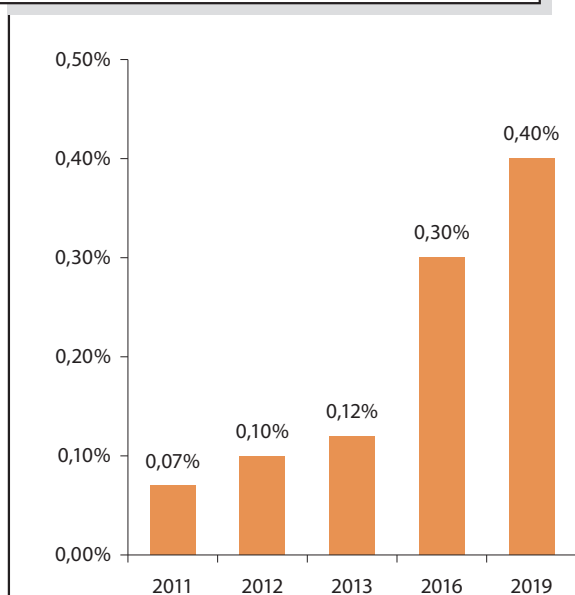
Тези тенденции следва да се разглеждат в един по-широк контекст. По данни от националното представително изследване, докато през 2011 г. едва 44% от българските потребители разполагат с банкови карти, през 2019 г. техният дял вече е 84% от населението. Същевременно, по данни на Евростат е налице нарастване с над 4 пъти на дела от населението, ползващо интернет банкиране – от 2% през 2010 г. на 9% през 2019 г., въпреки че нивото все още остава далеч под средното за ЕС от 58%. Нараства и делът на гражданите, използващи интернет за покупки – от 5% през 2010 г. на 22% през 2019 г., при

⁷⁶ European Central Bank. [Fifth report on card fraud](#), 2018.

⁷⁷ Пак там.

⁷⁸ Пак там.

Фигура 51. Дял от населението, жертви на измами с банкови карти

Източници: ЕЦБ (2011 – 2016); Център за изследване на демокрацията (2019).

средно 63% за ЕС⁷⁹. В този смисъл нарастването на дела на картово-безналичните измами през интернет следва тенденцията за догонващия ръст на използването на интернет за банкиране и покупки на стоки и услуги от населението.

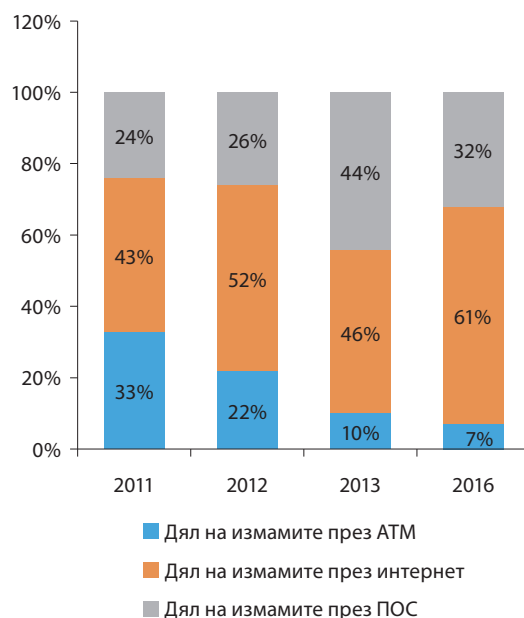
Българските престъпни групи, заедно с румънските, продължават да са едни от най-активните в ЕС по отношение на картово-наличните измами, каквато е кражбата на картови данни чрез скиминг на ATM устройства и изработване на фалшиви карти. Все пак, според Европол и данните на ЕЦБ, тенденцията у нас и в ЕС като цяло е този тип престъпност да намалява⁸⁰. Запазва се тенденцията скимиращите устройства да се поставят в почти всички европейски държави, като тегленето на средства се извършва в страни, където банкоматите не отговарят на EMV стандартите (Близкия изток, Карибския басейн, Африка, Азия и Южна Америка). Поставяне на такива устройства у нас се наблюдава в някои от големите курортни центрове в страната като Слънчев бряг, Златни пясъци, Банско.

⁷⁹ Eurostat, *E-commerce statistics for individuals*.

⁸⁰ Europol, *Internet Organised Crime Threat Assessment 2018* и *Internet Organised Crime Threat Assessment 2019*.

До голяма степен спадът в картово-наличните измами се дължи на широкия кръг от мерки, въведени от институциите и финансовия сектор като по строгите изисквания за идентифициране на клиентите, масовото навлизане на EMV стандарта при ATM и ПОС терминалите, все по-широкото прилагане на геоблокирането, въвеждането на допълнителни предпазителни мерки на ATM терминалите (камери, поставяне в закрити помещения, ползване само в светлата част на деня).

Фигура 52. Дял на основните 3 типа измами с банкови карти в България

Източник: ЕЦБ.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Организацията на **картово-наличните измами (скиминг)** изисква сравнително малки инвестиции и структура. Българските групи са специализирани в изготвянето на скимиращи устройствата и т.нар. „пластики“ за скиминга (заготовки за фалшиви карти) и работят като част от по-големи международни мрежи, които оперират на

няколко континента и генерират многомилionни печалби. Някои от групите се занимават единствено с производството и продажбата на скиминг устройства. Българските участници работят на малки групи (4 – 7 човека, обикновено с технически умения), които често си сътрудничат, като разменят технически средства, модели на устройства и експертиза.

Типичната структура на групата е класическа йерархия с ясно изразен лидер, който определя и набира участниците, възлага задачите, осигурява поръчките и извършва координацията. Останалите членове сглобяват и поставят скиминг устройствата и източват средствата (т.нар. мулета). Освен със скиминг обаче, участниците често се занимават и със законна стопанска дейност, обикновено свързана с боравене с електроника и съответните инструменти, държане на склад на различни части, доставка и ремонт, която служи за параван на престъпната. В страната са се очертали няколко региона освен София, където е установено, че се произвеждат и продават такива скиминг устройства – Варна, Силистра, Русе, Пловдив и Бургас.

Тегленето на паричните средства от банкомати се извършва обикновено в страни извън ЕС – основно страни от Близкия изток с развит туризъм или екзотични дестинации. В тази фаза на престъплението също се включват български участници, както показват редица разследвания и арести в страни като Доминиканската република, Камбоджа, Тайланд и Индонезия. При фалшивите банкови карти най-голям шанс да бъдат заловени имат лицата на най-ниско равнище в престъпните мрежи – тези, които теглят парите от банкомата или поставят/пренасят скимиращите устройства.

Към картово-наличните измами спада и кражбата на картови данни през ПОС устройства. Европол посочват няколко основни метода, използвани от престъпните групи – чрез поставяне на скиминг устройство на ПОС терминала (обикновено външни терминали за закупуване на билети, на бензиностанции и пр.), инсталиране на зловреден код или директно придобиване на ПОС терминали чрез нарочно създадени компании. Престъпните групи, ангажирани в този тип измами, често са същите, които се занимават със скиминг на АТМ терминали. През последните

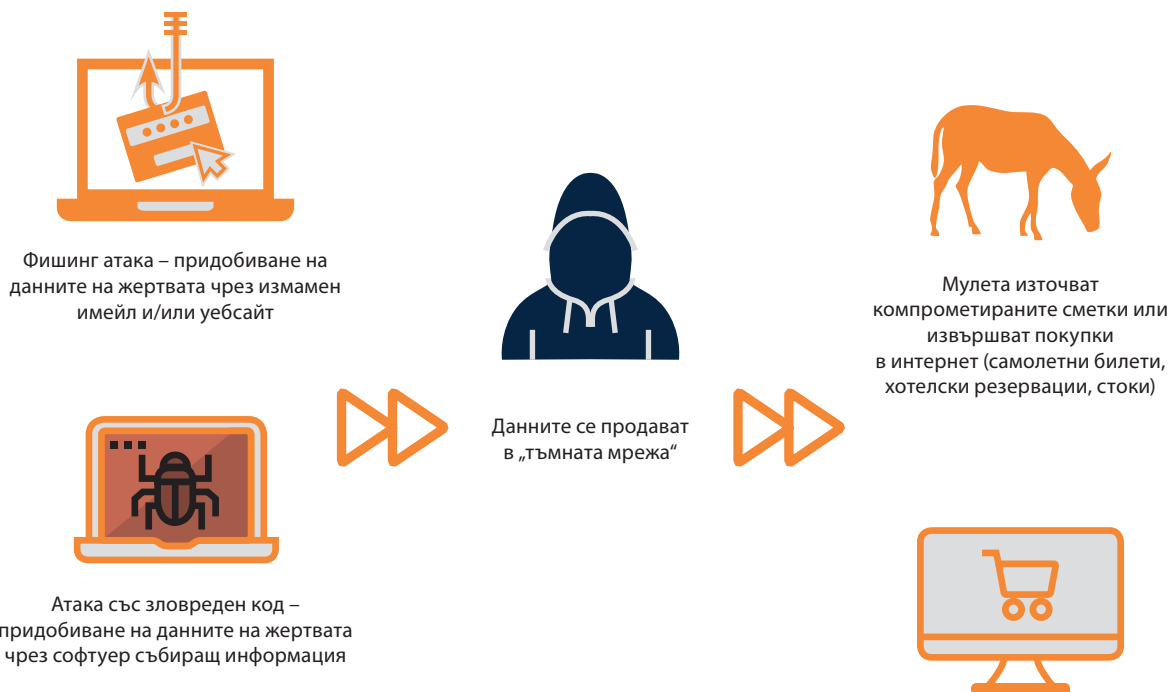
години няма данни за скимиране на ПОС терминали или създаване на компании с цел придобиване на ПОС терминали от престъпни групи на територията на страната. Откраднатите картови данни впоследствие пак се използват за създаване на фалшиви карти или се продават в „тъмната мрежа“ в интернет.

Картово-безналичните измами отбелязват траен ръст през последните 10 години. Типичните методи за кражба на картовите данни включват фишинг атаки и атака на електронни устройства чрез зловреден код. Фишинг атаките обикновено се осъществяват чрез изпращане на заблуждаващи съобщения по електронната поща с цел насочване на потребителя към фалшиви сайтове за поръчки на стоки и услуги по интернет, които изискват въвеждане на лични и банкови данни, като най-често се изработват страници дубликат на известни други сайтове. Подобен модел следват т.нар. смишинг (изпращане на заблуждаващи съобщения под формата на текстови съобщения по телефон) и вишинг атаки (измамни обаждания по телефона с цел сдобиване с личните данни на потребителя). Откраднатите по този начин банкови данни обикновено след това се продават в „тъмната мрежа“ в интернет и впоследствие чрез мрежи от подставени лица (т.нар. „финансови мулета“) се използват за източването на компрометираните картови сметки.

Повечето извършители са част от международни престъпни мрежи, като българите се включват основно на средно или ниско ниво, въпреки че има и изцяло български групи. В повечето разследвани случаи не може да се определи конкретна националност на участниците в подобни криминални мрежи за киберпрестъпления, но често организаторите са руснаци, украинци и румънци. Нигерийски граждани също се включват активно в различни фишинг атаки.

Българските групи най-често участват в набираването на финансови „мулета“ чрез обяви за работа онлайн, като включително има специални групи във Facebook. Лицата, които се занимават с рекрутирането и управлението на мулетата, често се представят за служители на международни компании с клон в България. С набраните мулета понякога се сключват договори, които в повечето случаи са нищожни. Повечето от тях са лица с нисък социален статус. Данните от

ФИГУРА 53. КАРТОВО-БЕЗНАЛИЧНИ ИЗМАМИ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

компрометираните кредитни карти, обикновено се използват за изтегляне и препращане на парите по банкови или други платежни сметки, като в крайна сметка се теглят от реален банков клон или банкомат и се предават на организатора или се изпращат по Western Union. В много случаи откраднатите картови данни се използват за закупуване на някаква стока (компютърна техника, дрехи, обувки) или за плащане на услуги (самолетни билети и почивки), като закупените стоки и услуги впоследствие се препродават.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

Данните на ЕЦБ относно броя и размера на загубите от картови измами⁸¹ позволява да се оцени общият размер на стойността на изма-

мите с банкови карти в България. Изчисленията показват, че общият размер е на стойност приблизително 5,9 млн. лв., като от тях 3,6 млн. лв. са свързани с картово-безналични измами през интернет. Все още щетите на банките и потребителите от измами с електронни платежни средства остават много по-ниски в сравнение със средните нива в ЕС.

ПЕРСПЕКТИВИ

Измамите, свързани с банкови карти, ще продължат да нарастват. Основната причина е огромният потенциал на разплащанията с банкови карти, където България все още догонва средните нива в ЕС поради сравнително по-рядкото използване на интернет и мобилно банкиране, както и на пазаруване онлайн. Потенциал крие и електронната търговия и увеличаването на електронните транзакции в контекста на

⁸¹ European Central Bank. *Fifth report on card fraud*, 2018.

пандемията от COVID-19. Всички тези фактори се очаква да доведат до ръст на измамите с електронни платежни инструменти и постепенно нарастване на риска за българската банкова система.

Най-вероятно относителният дял на скиминг атаките ще продължи да намалява в следва-

щите години в сравнение с другите измами с електронни платежни средства, но се очаква ръст на атаките към Финтех продуктите, които в България все още се използват рядко в сравнение със средното ниво за ЕС, но бурното им развитие и навлизане на европейските и световните пазари дава основание за такава прогноза.

13. НЕЛЕГАЛЕН ДЪРВОДОБИВ

Нелегалният добив на дървесина е изключително сложен и специфичен български криминален и социален феномен, в който се преплитат дейността на организирани престъпни групи, легални компании за дърводобив (надвишаващи законно получените разрешения за сеч), дребни масови нарушения от местното население и за нуждите на социално слаби домакинства. Според различни емпирични проучвания и експертни оценки добивът на незаконна дървесина в България намалява през последните 10 години, но точни данни за динамиката на пазара няма поради отсъствието на общоприета и утвърдена методология за измерване на тази специфична криминална дейност⁸².

Въпреки свиването на добиваните обеми незаконна дървесина, незаконният дърводобив е една от високорисковите престъпни дейности, сравнима с криминалните пазари на тютюневите изделия, кражбите на МПС, организирани ДДС измами и др. Освен чисто финансовите щети за бюджета, пазарът на незаконна дървесина нанася допълнително тежки социални щети, свързан е с ендемична корупция и има значителни екологични последици, особено в някои райони на страната.

ТЕНДЕНЦИИ

Изходна точка при разглеждане на функционирането както на законния, така и на незаконния пазар на дървесина е оценката на *общото състояние на горите в страната*. За съжаление България, заедно с Малта, са единствените страни в ЕС, в които до момента няма национална

⁸² В първия си анализ през 2005 г., българският клон на WWF изчислява, че незаконно добиваната дървесина е 3,7 млн. пл. куб. м дървесина, при 5,8 млн. пл. куб. м легално добивана дървесина. При втората оценка за периода 2006 – 2013 г. е констатирано намаляване на незаконната дървесина до 2,4 млн. пл. куб. м, а при последната оценка, за периода 2013 – 2017 г., незаконният добив се изчислява на между 2,4 млн. и 2,7 млн. пл. куб. м, при 7,2 млн. пл. куб. м легален добив.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

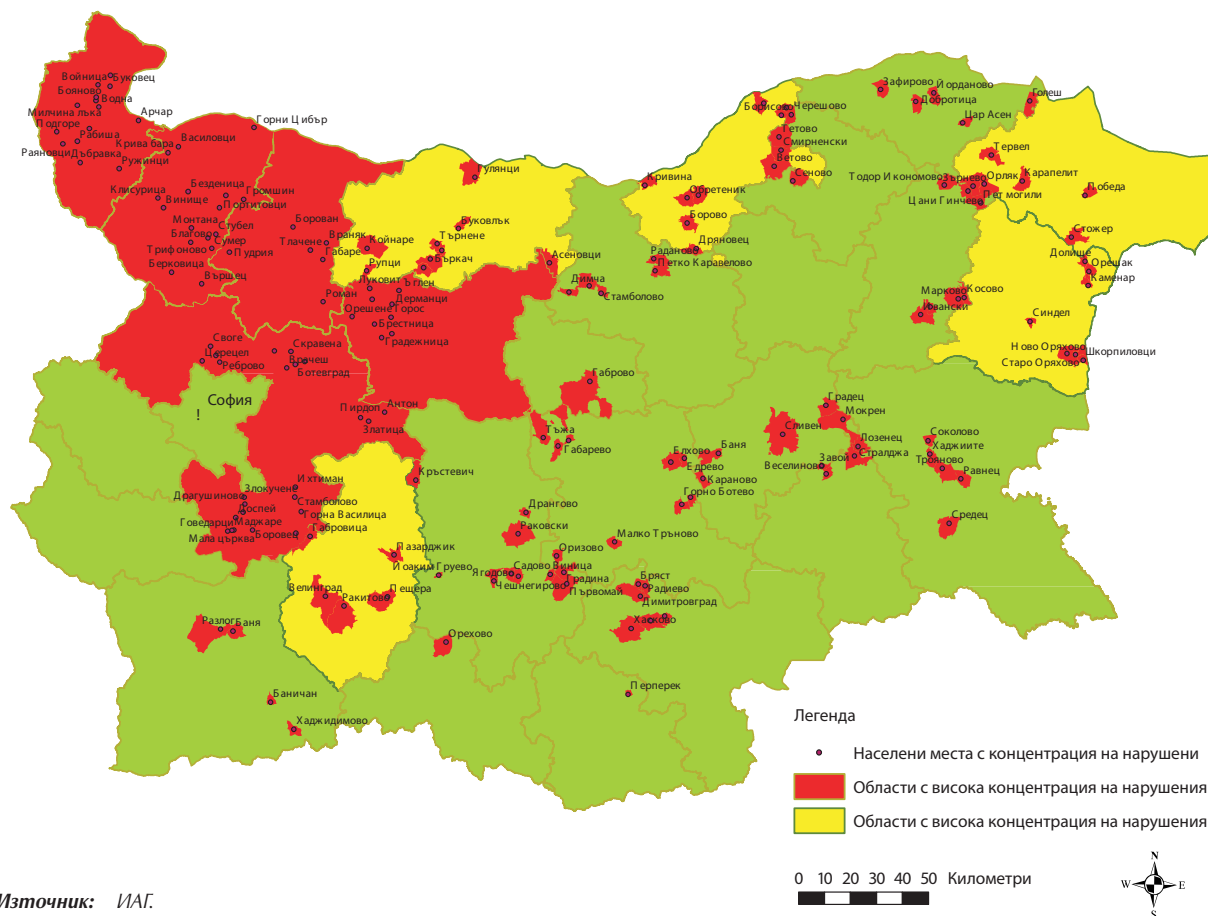
- ✓ Приходите от незаконен дърводобив се оценява на между 70 и 150 млн. лв. годишно.
- ✓ Наблюдава се спад на домакинствата, ползващи дървесина за отопление, от 44% през 2018 г. на 39% през 2019 г.
- ✓ Около 15-20% от незаконния добив на дървесина се осъществява от криминални мрежи.
- ✓ Фирми, които имат разрешение за дърводобив, прилагат различни схеми за злоупотреба с цел добиване на по-големи количества от разрешенията.
- ✓ При реализацията на незаконната дървесина се образува сложна симбиоза между легални и нелегални форми.
- ✓ При пазара на нелегална дървесина особено ярко се очертават политическите зависимости, както на централно, така и на местно ниво.
- ✓ Очаква се свиването на този пазар да продължи, но остават рисковете от затвърждаване на корупционни практики и зависимости, както и от разрушаване на екологичния баланс в определени райони.

инвентаризация на горите по призната методика на ЕС. На ниво експертни оценки съществуват силно противоречиви мнения за състоянието на българските гори и обема на дървесината в тях.

Политически приетото и доминиращо разбиране е, че естественият прираст на българските гори е по-голям от добиваната дървесина. Според тази позиция, изчисленията на регионално ниво, които се правят периодически, са достатъчно добри, защото в рамките на няколко години те покриват цялата страна.

Освен представители на Изпълнителната агенция по горите (ИАГ), представители на дърводобивни

ФИГУРА 54. МЕСТА С КОНЦЕНТРАЦИЯ НА НАРУШЕНИЯ В ДЪРВОДОБИВА

и лесовъдни организации в България⁸³ и независими експерти извън екологичните организации⁸⁴ смятат, че в България годишният прираст на дървесина е около 14 – 15 млн. плътни куб. м дървесина. Според тази гледна точка, българската гора продължава да увеличава обема си и за последните 50 години е нараснала от 200 млн. куб. м до 660 млн. куб. м. При около 7 млн. куб. м легален добив и 1,5 млн. куб. м нелегален, българската гора продължава да увеличава устойчиво обема си. Според тази позиция, дори и при двойно по-голям незаконен добив (3 млн. куб. м) българските гори ще увеличават обема си. Твърди се също, че и без мерки за залесяване, при регионалните инвентаризации се вижда,

че в местата, където е провеждан интензивен добив на дървесина, гората по естествен път се е възстановила.

Според тази официална позиция, обемът на легалния дърводобив може дори да се увеличи. Съответно ИАГ се опитва да намалява незаконния добив на дървесина, като го заменя със законен.

Данните за работата на държавните горски предприятия показват, че при законния добив на дървесина в периода 2006 – 2017 г. е налице умерен ръст. Според данните от ИАГ, **законният добив нараства средно с около 4,3 млн. плътни куб. м през 2006 – 2008 г. и достига до 5,2-5,3 млн. плътни куб. м през 2015 – 2017 г.** Този ръст се случва на фона на намаляващо вътрешно потребление (по демографски и икономически

⁸³ Проф. Иван Палигоров. Три пъти се е увеличил запасът на българските гори за половин век. Investor.bg.

⁸⁴ Дневник. Доц. д-р Георги Костов: Ако гората над село Бисер не беше изчезнала, наводнението нямаше да се случи.

причини) и запазващо се ниво на износа. Това, от своя страна, води до свиване на незаконния добив на дървесина.

Противоположна е оценката както на различни екологични, зелени и граждански организации, така и на независими експерти. Те смятат, че официалните оценки са неточни и завишени. Според тези експерти, незаконно добитата дървесина в рамките на година е между 1/3 и 2/3 спрямо легалния дърводобив, т.е. между 2,5 и 5 млн. плътни куб. м дървесина⁸⁵. Тези обеми водят до устойчиво намаляване на българските гори, с тежки дългосрочни екологични последици. Съществуват и голям брой изследвания в различни общини в България, които са правени по повод на природни бедствия и конфликти, свързани с пресъхване на реки, големи свлачища, пожари и др. екологични инциденти. ИАГ, от своя страна, също признава, че горите около 160 – 170 населени места в България са тежко засегнати от незаконна сеч, а най-интензивно е изсичането в 5 области – Видин, Монтана, Враца, Ловеч и София-област (Фигура 54). Според зелените граждански организации и независими експерти, основният проблем при тези локални масови изсичания е липсата на контрол от страна на институциите.

За съжаление, при настоящия анализ трудно може да се направи реална оценка на ситуацията, без наличието на обективни данни. Националната инвентаризация на българските гори продължава да се отлага.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Могат да се очертаят два основни типа извършители на криминална дейност при добива на незаконна дървесина. Първата група са фирми с разрешения, осъществяващи едновременно и легален, и нелегален дърводобив. Според експертите, по този начин **се добива и реализира 80% от незаконната дървесина** в страната. Втората група са лица, които добиват останалите 20% незаконна дървесина, като тук се включ-

ФИГУРА 55. СТРУКТУРА НА НЕЗАКОННИЯ ДЪРВОДОБИВ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

ва и част от местното население, което ползва дървесината за собствени нужди, без да плаща на организирани криминални групи, използващи корупция и насилие.

Поради факта, че 80% от нелегалния дърводобив се извършва от **компании, които паралелно имат напълно законна дейност**, ще бъде разгледан по-подробно моделът, по който това се случва. Определящ за модела е начинът, по който се предоставя правото за добив на дървесина. По места се наблюдава ясна и устойчива тенденция едни и същи частни компании да печелят търговете. Това се потвърждава и от експертите по места, според които поддържането на „баланс“ предполага освен редовния достъп до добив на определено количество дървесина, гарантиран от ръководствата на държавните предприятия и регионалните структури на ИАГ, и определен процент незаконна дървесина за съответната компания.

От своя страна, добиващата компания се стреми да не нарушава определени граници, т.е. да не надхвърля приетите за „нормални“ 15-20% незаконна дървесина. Обяснението на този „баланс“ е в политическата и икономическата зависимост както на ръководствата, така и на работещите в държавните предприятия. Малко са секторите

⁸⁵ WWF. Анализ на незаконния дърводобив в България за периода 2013 – 2017 г., 2018.

в икономиката на страната, където са налице толкова директни политически влияния⁸⁶. Дърводобиващи и дървопреработващи компании осигуряват значителен брой от гласовете на местните и националните избори, което ги прави изключително влиятелни политически, особено в планинските общини в страната. Освен политическото влияние, настоящият модел на дърводобив допълнително се балансира от различни корупционни практики (от директни комисионни с устойчив процент от печалбата на компанията до клиентелни влияния).

При отделните компании процентът на незаконно добитата дървесина е различен. Използват се различни техники при отсичането и групирането на дървесината, чрез които се осъществяват добиви над разрешените и платените обеми. Основен фактор е начинът, по който се измерва отсечената дървесина. При отсичането на дърветата дървесината се изчислява на корен в пространствени кубични метри, докато при превоза, складирането и продаването на населението на дървесината за огрев се използват плътни кубични метри⁸⁷. При продажба на предприятията за преработка и при износ дървесината се измерва на тегло (тонове). Поради разлики в плътността и качеството на дървесината, нормативно допустимото отклонение (или грешка) е до 10%. Според експертни оценки обаче, при преобразуванията от пространствени кубичи в плътни кубичи и след това в тонове обикновено не се заплаща около 15 – 25% от дървесината.

Съществуват различни техники за скриване на тази дървесина, които трудно се разкриват. Например трупите се обявяват с дължина 1 м, а тя всъщност е 1,2 м. Използват се и открито криминални похвати – освен маркираните за сеч дървета се отсичат и дървета, които не се предвижда да се сечат. На тези дървета се слагат или оригинални печати от горски служители, или фалшиви от работниците на фирмите. Сече се

извън участъците, определени за добив на дървесина, по периферията на определените зони, за да е по-трудно за идентифициране. При превоза на незаконно отсечените дървета също се използват криминални похвати. Компанията превозват едновременно маркирани и немаркирани дървета, като се възползват от инструкцията, че под определен размер дърветата не се маркират. Съответно разтоварват само немаркираната дървесина, а маркираните се връщат отново на сечището, за да прикриват новите товари немаркирана дървесина, като този процес може да се повтаря многократно.

Друг подход е с един и същ електронен билет да се превозват 2 – 3 камиона дървесина, като се изключва GPS навигацията. Според експерти, в действията на част от легалните дърводобивни фирми са налице всички характеристики на организирана престъпна дейност – с устойчивост и йерархия. Има лидери на дейността, сече се по график, камионите чакат в точни времеви интервали и се кара до малки цехове, където дървесината се преработва. Взимат се предпазни мерки, например пред камионите се движи „пилотна кола“, която съобщава за полицейски патрули. Изключително развити са схемите за използване на подставени лица от по-големите фирми. Традиционно се регистрират фирми на социално слаби лица, които сечат и превозват незаконната дървесина, като при залавяне фирмите се закриват. Съществува и моделът при залавяне на служители и техника на легалната фирма при сеч или превоз актовете да се съставят на фирми, регистрирани на социално слаби лица. От търговския регистър се вижда, че огромен брой фирми, работили в сектора, са прекратили дейността си през последните 10 години.

Трябва да се има предвид също, че при наемане на малки подизпълнители не може да се говори за незаконна сеч за сметка на подизпълнителите. Обикновено фирмите, наемащи подизпълнители, имат добра оценка за обема на дървесината в спечелените участъци за сеч и ползват супервайзери на място, които не позволяват на подизпълнителите да оцетят големите фирми. В този смисъл незаконната дървесина е почти 100% добита от фирмите, спечелили търговете.

Смята се, че държавните горски предприятия имат интерес да не се противопоставят на нару-

⁸⁶ При интервютата бяха описани различни форми на влияние, които са се формирали през годините – от осигуряване на евтина дървесина за огрев на социално слаби и възрастни хора, през работни места до участие от страна на кметове и местни политически лидери като собственици на дърводобивни и дървопреработващи предприятия.

⁸⁷ Стандартният коефициент за превръщане на пространствен кубичен метър в плътен кубичен метър е 0,46 или един 1 пр. куб. м = 0,46 пл. куб. м. Реалният коефициент обаче за 1 пр. куб. м е 0,50 – 0,70 пл. куб. м.

ФИГУРА 56. СХЕМИ ПРИ НЕЗАКОННИЯ ДЪРВОДОБИВ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

шенията, ако те не надхвърлят определен процент от добива на легалните компании. Причината е, че ако ИАГ активно контролира добива на дървесина в държавните гори, Агенцията би намалила и приходите на държавните горски предприятия. Например, ако санкционират по-голям брой частни компании за по-голям обем

добитата незаконна дървесина, тези компании ще намалят средния добив, и съответно държавните компании, които зависят от този добив, ще имат спад в приходите.

Освен фирми, които участват в легалния добив и осигуряват основното количество дър-

ФИГУРА 57. РЕАЛИЗАЦИЯ НА НЕЗАКОННА ДЪРВЕСИНА

При реализацията на незаконна дървесина се образува сложна симбиоза между легални и нелегални форми

Източник: Център за изследване на демокрацията.

весината за криминалния пазар, роля имат и компании, които не са участвали в търговете, а само продават дървесина за огрев или преработка в съответния район. От разследвания на полицията се очертават схеми, при които тези фирми поръчват незаконна дървесина, а след това координират транспорта и продажбата. Типичната практика е смесване на легална и нелегална дървесина. Според експерти, въпреки известното подобряване на ситуацията след въвеждането на изискванията за камери и електронни дневници за складовете с дървесина, често правилата се нарушават. Санкциите, които се налагат, са достатъчно ниски, за да не нанасят значителни щети на фирмите нарушители. Освен това нарушителите често обжалват санкциите и обикновено печелят в местните съдилища.

Подобна роля за реализацията на незаконната продукция имат и част от дървопреработващите предприятия. Не е възможно да се определи каква част от тях участват в криминалния пазар на дървесина и какъв е процентът на незаконната суровина. Съществуват оценки, че в някои райони, особено при по-малките местни цехове, преработената незаконна дървесина може да надхвърля 30 – 40%. През последните години, с въвеждането на изисквания за камери, електронни дневници и електронни кантари се смята, че процентът незаконна дървесина при преработващите предприятия е намалял. Според експерти, единствено при големите 6 дървопреработващи компании може да се твърди, че контролът с електронни кантари и камери работи ефективно.

Незаконен добив на дървесина от криминални структури, неорганизиран криминални лица и местно население

Освен законните компании, които извършват успоредно законен и незаконен добив на дървесина, в незаконния добив и търговията с дървесина участват и изцяло криминални играчи. Полицейски разследвания и наказателни дела показват, че при незаконния добив на дървесина се наблюдават няколко типа криминални структури: 1) големи криминални мрежи; 2) криминални

структури от работници на легално добиващи фирми; 3) криминални образувания от местни социално слаби лица, които действат заедно за ограничен период от време.

- *Големи криминални мрежи.* Идентифицирани са големи криминални структури, в някои от които има и сливане с държавните институции. Според прокурори от Специализираната прокуратура, при такива структури йерархията на криминалната организация „следва тази на служебните правоотношения в контролните органи“. Например директор на Регионалната дирекция по горите (РДГ) ръководи групата, в която участват директор на държавно горско стопанство и служители, заети пряко в контрола на дърводобива. В групата има участници с различни роли, например винаги има „силовак“, който действа наказателно срещу тези, които пускат сигнали срещу групата. Обикновено като отмъщение се поврежда имуществото на хората, които се противопоставят – техни коли, складове, дърводобивни машини или друго имущество. Има примери на запалени складове, тежки физически наранявания, дори убийства⁸⁸. В структурите участват служители, чиято роля е да изработват фалшиви документи или да подготвят търгове, които се печелят от работещи за структурата фирми. Въвлечени са и служители, които определят местата на съответните наряди по контрол на дървесината, взаимодействието с полицията и пр.
- *Криминални структури от работници на легално добиващи фирми.* Според експертни оценки, тези престъпни структури доставят 10 – 12% от криминалния пазар на дърва. Те се възползват от техниката на компаниите, за които работят, изградените горски пътища, които са направени за законния дърводобив, и разработените леснодостъпни терени с подходяща дървесина, но работят основно за съответната криминална структура, а не за своите работодатели.
- *Криминални образувания от местни социално слаби лица* (най-често от ромското малцинство). Обикновено те се договарят първо с местните жители от малки и средно големи градове за доставка на дървесина, след което изсичат

⁸⁸ Правен свят. *Застреляха дървен бос, приятел на Стоичков.* 20 август 2014; bTV. *Групата за незаконна сеч на дървесина с 250 000 лева печалба за година.* 19 септември 2018.

дървета в близост до тези населените места, спестявайки транспортни разходи. Дървесината се извозва с каруци или пригодени моторни превозни средства. При залавяне и конфискация на техниката за рязане и превоз, тези групи за известен период спират дейността си. Съдът в повечето случаи им ги връща, защото стойността на конфискувания дървен материал е по-ниска от стойността на превозното средство или машината за рязане.

Една малка част от незаконния дърводобив се осъществява и от лица от местното население, които имат разрешение за сеч за собствени нужди, но надвишават разрешенния обем. Например заявяват се и се заплащат 9 – 10 кубика дървесина, но се отсичат и ползват 12 или 15 кубика.

ЩЕТИ И РАЗМЕР НА ПАЗАРА

При последното проучване на WWF България за периода 2013 – 2017 г. нелегалният добив се оценява на между 2,4 млн. и 2,7 млн. пл. куб. м, при легален от 7,2 млн. пл. куб. м. Данните, които се използват за изчисленията от WWF България, са годишни статистики от ИАГ и НСИ. При настоящата оценка за 2019 г., както и при тази за 2018 г., като допълнителен и алтернативен източник са използвани и данни от национални представителни изследвания сред населението. Чрез тези изследвания се прави опит да се изчисли обемът на ползваната годишно дървесина от домакинствата, както и средните цени, на които е закупена дървесината.

Според проведените в рамките на настоящата оценка национални представителни изследвания за 2018 и 2019 г., общото потребление на дървесина от домакинствата намалява, като оценката е 5,4 млн. пл. куб. м за 2018 г. и 4,2 млн. пл. куб. м за 2019 г. Съпоставени с данни на ИАГ за същите години, обемът на незаконния пазар е между 1 млн. и 200 хил. пл. куб. м. Към потреблението от домакинствата трябва да се добави и пазарът на едра и средна строителна дървесина, където, според експертни мнения, размерът на незаконната дървесина се оценява на между 15 и 20%. Така общият годишен обем на използваната незаконна дървесина от домакинства-

та и строителния сектор се оценява на между 996 хил. пл. куб. м и 1,1 млн. пл. куб. м.

Ако се вземат предвид и двете представени оценки може да се приеме, че за последните две години (2018 и 2019 г.) приходите от нелегален дърводобив се равняват на между 70 и 150 млн. лв. годишно⁸⁹, а количеството незаконно добита дървесина е между 1 млн. и 2,7 млн. плътни куб. м⁹⁰.

ПЕРСПЕКТИВИ

Анализът на данните след 2011 г. показва, че основният фактор за свиването на пазара на незаконната дървесина не са действията на институциите, а по-скоро демографските промени в страната и спадът във вътрешното потребление. В дългосрочен план може да се очаква тези два фактора да продължат да допринасят за допълнителното свиване на пазара на незаконна дървесина.

Въпреки наблюдаваната тенденция към намаляване на незаконния добив, трябва да се имат предвид и няколко рискови фактора, които ще продължат да оказват негативно въздействие върху икономиката и социалните и политическите процеси в страната.

На първо място, утвърденият модел 15 – 20% от добиваната дървесина да е незаконна поставя дърводобивните и дървопреработващите компании в сивия сектор. Идеологията, че така се помага на малките български компании и се осигурява поминък на хората в планинските райони на практика вкоренява зависимостта на местното население от управляващите политически партии и затвърждава практиките на клиентелизъм и корупция.

В настоящия момент, въпреки големия натиск, който осъществяват екологични организации и активни граждани, като че ли има политически консенсус, че „балансът“ между интересите на

⁸⁹ Използва се средна пазарна цена на куб. м дървесина за огрев в страната за годината.

⁹⁰ В зависимост от изходните данни и анализа, оценките варират в широки граници.

собственици на фирмите и на местната и централната власт трябва да се запази. В дългосрочен план може да се очаква, че това ще продължи да подхранва практиките на незаконен добив на дървесина.

Опитите да се ограничи този модел чрез публични търгове за добив на дървесина не бяха достатъчно систематични и последователни. За да може да се намалят тези 15 – 20% незаконен добив е необходимо да се променят механизмите за контрол и да се използват модерните технологични възможности, които да се прилагат от повече от една институции. Добро предложение в тази връзка е създаването на специализирани екипи за контрол, в които участват представители на ИАГ и МВР заедно с представители на гражданското общество. Те могат да преглеждат на извадков принцип камерите, които са задължителни при складовете за дървесина.

На второ място, механизмите за социално подпомагане с дървесина за отопление в малките населени места също създават изключителна зависимост на местното население от управляващите политически формации. Ограничаването на този модел изисква политическа воля, като се замени системата на разпределяне от местните власти с централизирано разпределяне.

На трето място, представата, че като цяло прирастът на дървесина в българските гори е по-голям от добива на дървесина (без за това да има надеждни данни и оценки, извършени по утвърдена методология), излага големи територии в страната на риск. Практиките за незаконен дърводобив често са съсредоточени в определени територии на страната и там рискът от прекомерна сеч и разрушаване на екологичния баланс в дългосрочен план остава много висок. Друг голям риск представлява изсичането на старите гори, които не са поставени в териториите със специален статут, което може да доведе до необратима загуба на биологичното разнообразие.

Необходимо е да се създаде система за надеждни данни, която да дава възможност за проследяването на състоянието на българските гори във времето. Създаването на подобна система изисква доверие както сред експертната общност,

така и от гражданското общество и предполага участието на независими експерти, включително от страните в ЕС.

През последните години развитието на технологиите за заснемане с дронаве, софтуерните решения за изчисления на база видео данни и системите за поддържане на големи обеми от данни направиха възможно изключително евтино и бързо да се извърши оценка на състоянието на българските гори. ИАГ може да се възползва от реализирани вече решения от няколко големи градове, които успешно преброяват дърветата на територията си. Подобно решение би могло не само да предложи обективни данни за състоянието на българските гори, но да се превърне в много ефективен способ за контрол над отдадените за добив на дървесина терени.

Към изброените проблеми с добива на незаконна дървесина трябва се добави и един нов и остър проблем, свързан с пандемията от COVID-19. В резултат от последвалата икономическа криза най-големите дървопреработвателни компании спряха или силно намалиха дейността си, от което бяха тежко засегнати малките фирми, участващи в дърводобива по места. В опита си да компенсират загубите си, много от тях започнаха да извършват по-голяма част от дейността си в сивия сектор. Голям процент от доставяната в складовете или директно на домакинствата дървесина е добита незаконно, като се избягват дължимите данъци. Появиха се огромен брой сигнали, че с цел намаляване на разходите се изсичат дървета без съобразяване с екологичните щети. От своя страна, контролните органи избягват да санкционират фирмите за дърводобив, като обясняват поведението си с тежкото положение в сектора.

През следващите поне 1 – 2 години ситуацията в сектора едва ли ще се подобри. В този план държавата трябва да се опита да омекоти икономическия срив, като рязко се намалят цените на разрешенията за добив и същевременно се увеличат поръчките за дървесина, която се раздава на населението в малките населени места и на социално слабите домакинства. По този начин ще се ограничи възможността сивият добив на дървесина да се превърне в криминален.

14. НЕЛЕГАЛНА ТЪРГОВИЯ С ЛЕКАРСТВА

Пазарът за незаконни лекарства на територията на ЕС се развива с бързи темпове, като между 2005 и 2015 г. е нараснал с 90%, достигайки стойност от 9,6 млрд. евро⁹¹. България е сред активните транзитни страни, а българо-турската граница – важен сухоземен път за трафик на незаконни лекарства към Европа⁹². България е и страна източник на фалшиви стероидни и хормонални продукти в ЕС. Лекарствени продукти, преминали през страната, или такива с опаковки на български, често са откривани в легалните търговски канали на различни страни – членки на ЕС⁹³. Същевременно са налице данни за незаконен внос и дистрибуция в България на фалшиви и/или непредназначени за българския пазар лекарствени продукти. Незаконните лекарства не само нанасят щети на бюджета и легалния фармацевтичен сектор, но и представляват голяма заплаха за общественото здраве.

Когато се говори за незаконни лекарства, следва да се прави разлика между фалшифицирани лекарствени продукти (*falsified medicines*) и контрабандни лекарствени продукти (*counterfeit medicines*). **Фалшифицираните лекарства** се дефинират като всеки лекарствен продукт, за който е представена невярна информация относно неговата идентичност (първична и/или вторична опаковка, етикет, име, описание на съдържанието) или неговия източник (производител, страна източник, хронология на посредниците)⁹⁴. **Контрабандните лекарствени продукти** са продукти, произведени в нарушение на правата на собственика на патента или марката. Те също са незаконни, защото са нарушение на правото върху интелектуална собственост. Докато фалшифицираните лекарства са имитации на ав-

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- ✓ Пазарът на нелегални лекарства е сред най-слабо изследваните пазари на организираната престъпност; обемът му се оценява на около 208 млн. лв. за 2019 г.
- ✓ България е преди всичко транзитна страна и входна точка за Европа в международния трафик на фалшифицирани лекарства.
- ✓ Нелегалната търговия с лекарства включва внос, износ и разпространение на незаконни лекарства извън регламентирани канали.
- ✓ Организираните престъпни групи инфилтрират търговци, аптеки и болници с цел пренасочване на оригинални и фалшиви лекарства към официални търговски канали в Западна Европа, където цените на лекарствата са значително по-високи.
- ✓ Пандемията от COVID-19 увеличава търсенето и предлагането на незаконни лекарства.

тентичен продукт, контрабандните лекарства са произведени без позволение на собственика на правата и теоретично е възможно да имат правилното съдържание, но такива случаи почти не се установяват. Следователно, и двете категории незаконни лекарства са рискови както за фармацевтиката като икономически сектор, така и за здравето на пациентите.

България е особено уязвима и на схемата за **незаконен паралелен износ на лекарства**, която се основава на по-ниските цени на българския пазар на някои лекарства, произвеждани от международни фармацевтични компании. В незаконните схеми за паралелен износ, лекарства се изкупуват нелегално от аптеки или се отклоняват от болници и се изнасят през официални дистрибуторски канали към пазари в Европа (особено в Германия, Великобритания и Нидерландия), където цените са много по-високи. Тази практика е една от причините за недостига или

⁹¹ Nicola, A.D., et al. (2015). *Fakecare. Developing expertise against the online trade of fake medicines by producing and disseminating knowledge, counterstrategies and tools across the EU*. Trento: eCrime. p.5.

⁹² EUROPOL. (2017). *Counterfeiting and Piracy in the EU*, p. 23, 51, 72.; EUIPO. (2018). *Synthesis Report on IPR Infringement*, p. 25.

⁹³ EUIPO & EUROPOL. (2019). *IP Crime Threat Assessment 2019*, p. 26.

⁹⁴ Директива 2011/62/ЕС на Европейския Парламент и на Съвета от 8 юни 2011 година, чл. 1, ал. 2.

ТАБЛИЦА 6. ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ В НЕЛЕГАЛНАТА ТЪРГОВИЯ С ЛЕКАРСТВА

Незаконни лекарства	Разделят се на две основни групи: 1) Фалшифицирани лекарства – с подправено съдържание, опаковка или документация. 2) Контрабандни лекарства – в нарушение на правата върху интелектуалната собственост.
Паралелна търговия във фармацевтиката	Внос или износ на лекарства, чрез дистрибуторски канали, които са различни от договорените с притежателя на интелектуалната собственост и без да е нужно неговото позволение. Лекарства, които са предназначени за една страна, се продават от търговец на едро на паралелен търговец, който ги преупакова за новия краен пазар и изнася. В ЕС, паралелната търговия е базирана на принципа за свободно движение на стоки и подлежи на лимитиране само в строго определени случаи ⁹⁵ .
Незаконен паралелен износ на лекарства	Нелегалните схеми за паралелен износ са тези, в които паралелните търговци се сдобиват и/или търгуват с лекарствени продукти извън регламентираните за това начини: например, изкупуват на едро от аптеки или отклоняват лекарства от болници чрез фиктивни рецепти и медицински процедури.
Незаконен внос на лекарства	Внос на лекарства през неофициални канали. Куфарната търговия е основният незаконен метод за внос на незаконни лекарства в България.

пълната липса на съответните лекарства на българския пазар⁹⁶.

ТЕНДЕНЦИИ

Пазарът на незаконни лекарства в Европа заема все по-голям дял в световното производство и разпространение. Фалшифицират се широка гама препарати – обезболяващи, антибиотици, животоподдържащи и животоспасяващи медикаменти, включително продукти за лечение на он-

кологични, сърдечни заболявания, артрит и др.⁹⁷ Те се търгуват както в нерегламентирани канали, така и все по-често в официалните търговски канали на страните членки.

Според данни на Агенция „Митници“, в България най-често се залавят лекарствени препарати, свързани с нелегално производство на наркотици – през 2018 г. са иззети 39 хил. таблетки с психоактивни лекарства, а през 2019 г. броят нараства до 265,870 таблетки⁹⁸. Расте и броят на заловени вещества, включени в черните списъци на Световната антидопингова агенция. Агенцията залавя малки количества фалшифицирани или контрабандни лекарства и не разполага с

⁹⁵ Антон Манолов. *Какво е паралелен внос и какви са перспективите за развитието му в България*, 2018; Kyle, M. *Parallel Trade in Pharmaceuticals: Firm Responses and Competition Policy*. In: *International Antitrust Law & Policy: Fordham Competition Law* 2009. Hawk, Barry E. (ed.) Juris Publishing, 2010; Treacy, P. *What is Parallel Trade and How Does it Affect Pharma*, 2016.

⁹⁶ ДАНС. *Годишен доклад за дейността на ДАНС за 2019 г.*, стр. 41.

⁹⁷ OECD & EUIPO. *Trade in Counterfeit Pharmaceutical Products*, 2020, p. 11; EUIPO & EUROPOL. *Intellectual Property Crime Threat Assessment 2019*, 2020.

⁹⁸ Лекарства с активни съставки от Списък III на Приложение 3 към чл. 3 т. 3 от Наредбата за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични към ЗКНВП; Агенция „Митници“, *Българските митници през 2018 г.*, стр. 10 и *Българските митници през 2019 г.*, стр. 24.

подробни данни относно ролята на България в международния трафик на незаконни лекарства, описана в докладите на институции и агенции на ЕС.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ

Организираните престъпни групи участват в търговията на различни незаконни лекарства в международен мащаб. В периода 2017 – 2019 г. в България са активни както организирани престъпни групи от чужди граждани, използващи страната за транзитна база, така и български ОПГ, които отклоняват и пренасочват оригинални и фалшиви лекарства между законните и незаконните канали⁹⁹. Пазарът се характеризира с високи нива на латентност и разнообразие в методите. Профилът на участниците в търговията с незаконни лекарства се отличава с добро познаване на здравната и фармацевтичната индустрии и техните регулации. През годините при разследванията относно незаконна търговия с лекарства е установявано участието на лекари и магистър-фармацевти, както и на служители във фармацевтични и търговски компании и болници.

Според данни, предоставени при интервюта с експерти, в България са засичани както фалшифицирани, така и контрабандни лекарства и опаковки. Най-значителните елементи на пазара са: незаконен паралелен износ на лекарства, незаконен внос на лекарства и незаконна дистрибуция както на оригинални, така и на фалшифицирани и контрабандни лекарства.

Докато в миналото най-масовата схема при **незаконен паралелен износ** включва набавянето на оригинални лекарства и опаковки чрез изкупуване на едро от аптеки, днес методите са разнообразни и няма конкретна схема, която да преобладава. Сред методите за набавяне на оригинални лекарства са фиктивни изписвания и назначаване на фиктивни медицински процедури по НЗОК¹⁰⁰. Чрез завишаване броя на пациентите или извършените процедури се декларира

по-големи количества лекарства от реално изписаните, като допълнителните лекарства се отклоняват или изнасят. Най-често износът се извършва към Великобритания, Германия и Холандия.

Същевременно, има и **незаконен внос на лекарствата** (преди всичко от Турция), които обикновено са фалшифицирани, контрабандни или неразрешени за продажба в България и ЕС¹⁰¹. Това позволява смесването на оригинални и фалшиви лекарствени продукти, първични и вторични опаковки, документации и листовки. Според експертни оценки, вероятно в тези схеми участват и служители от куриерските компании. Самите незаконни лекарства, влезли в официалните търговски канали, най-често се засичат преди да стигнат до крайния пациент, но намирането на извършителите е трудно, защото продуктът често е минал през няколко държави и посредници.

Незаконните лекарства в България традиционно се внасят през границата с Турция (Лесово и Капитан Андреево). През последните няколко години вероятно се е появил и канал от Гърция, през атинското пристанище Пиреус. Според отчет на Агенция „Митници“, през 2018 г. значителна част от лекарствените продукти, изнесени от България за САЩ и Европа с цел производство на наркотици, са били произведени в Сърбия и внесени незаконно от Сърбия и Македония. Въпреки че са установявани отделни нарушители, свързани с международна дейност, българските служби не разполагат с подробна информация за определен метод или организация на незаконен внос. Счита се, че куфарната търговия е основният метод за внасяне през границата с Турция на лекарства, предназначени за продажба в България или за износ към Западна Европа. Подобно на незаконния внос на тютюневи изделия, пътуващите в автобуси носят в куфарите си лекарствени продукти, между 50 и 600 блистера, които в Турция са на 3 до 4 пъти по-ниски цени. Сред внасяните лекарства има и такива, за които в България се изисква рецепта, а в Турция не. Установени са случаи, в които лица, залавяни с контрабандни цигари в миналото, се преориентират към куфарна търговия на лекарства. След внасянето им в България, лекарствата се продават онлайн, особено чрез социалните мрежи.

⁹⁹ БНТ. Каква е престъпната схема за незаконен паралелен износ на лекарства?. 2017.

¹⁰⁰ ДАНС. Годишен доклад за дейността на ДАНС за 2019 г.

¹⁰¹ БНР. Спецпрокуратурата ще оповести имената на седемте души с обвинения за незаконен реекспорт на лекарства, 2017; 7.12.2017.

ФИГУРА 58. МОДЕЛ ЗА ПРЕНАСОЧВАНЕ НА ЛЕКАРСТВА ОТ И В ЗАКОННИ КАНАЛИ ОТ ОПГ

Източник: Център за изследване на демокрацията.

Проучването сред населението и проведените експертни интервюта сочат, че участниците в схеми за внос на незаконни лекарства варират. Става въпрос както за индивидуални куфарни търговци, така и за ОПГ, които оперират на международно ниво. През декември 2019 г. например, Изпълнителната агенция по лекарствата (ИАЛ) налага глоба между 25 хил. и 50 хил. лв. на лице, изкупувало турски лекарства от куфарни търговци и продавало част от тях, реализирайки месечна печалба от около 4 хил. лв.

В най-мощния случай, установен досега, ОПГ начело с магистър-фармацевт, управител в българска фармацевтична компания, е внасяло нелегално лекарства от Турция, предназначени за нелегален паралелен износ в ЕС. Схемата частично се е извършвала чрез „кухи“ фирми, регистрирани на социално слаби лица. Групата е разполагала с множество лекарства с опаковки на турски и румънски език, въпреки законово изискване да бъдат преупаковани за крайния им пазар. Не е ясно дали незаконно внесените лекарства са придобити чрез куфарни търговци или чрез други методи.

В някои случаи схемите за незаконен паралелен износ (или внос) на лекарства, включват и извършване на данъчни престъпления. За да се

изнесат отклонените лекарства се регистрират множество „кухи“ фирми на подставени лица в България и ЕС. Тези лица обикновено са от социално слабите групи и предоставят личните си данни срещу заплащане. Впоследствие, чрез фирмите се извършват фиктивни сделки, свързани с вътреобщностното придобиване (ВОП) и вътреобщностните доставки (ВОД) с цел укриване на ДДС¹⁰². Голяма част от схемите включват участието както на лекари и фармацевти, така и, в някои случаи, на държавни служители, което допълнително затруднява разследването им.

Освен чрез куфарна търговия, **незаконен внос** се осъществява и чрез пощенски и куриерски пратки. В България значителна част от колетните пратки не минават през митническа проверка. Пратките с незаконни лекарства най-често се изпращат до поискване или до офис на куриерската компания и се описват като лични. Проследяването на пратката чрез услугите на куриера позволява на извършителите да се известят, ако тя бъде спряна за митническата проверка и да избегнат залавяне при приемане на колета. Друг проблем е, че не винаги се изискват лични карти при взимане/получаване на пратки. По информа-

¹⁰² Legalworld.bg. Как идентични искания за промяна на мярка за неотклонение се решават по два различни начина в АСПНС, 2018.

ция на Агенция „Митници“, една част от пратките са транзитни и се насочват към страни като Франция и Германия. Тези незаконни канали се хранят с контейнери, разтоварени в пристанище Пиреус в Гърция. Въпреки това, митническите служители са установили едва 48 случая на незаконни лекарства – дребни куфарни търговци, идващи от Турция с между 50 до 600 блистера в багажа.

Според проучване на Pfizer, **интернет пространството е основният нелегален канал на търговия в развитите страни**, като най-често срещаните продукти са тези за еректилна дисфункция и наднормено тегло, следвани от онколекарства и противогрипни медикаменти¹⁰³. Търговията в интернет на лекарства с рецепта е категорично забранена на територията на ЕС. Счита се, че от десетките хиляди сайтове, предлагащи лекарства, едва 5% са легални¹⁰⁴. В България популярни сайтове за обяви¹⁰⁵, форуми и социални мрежи съдържат обяви за лекарства, отпускани с рецепта или нелегални на територията на страната – от луксозни добавки и фалшиви лекарства до животоспасяващи и животоподдържащи медикаменти, за които са необходими специални условия на съхранение и транспортиране. Продават се и опасни средства за допинг, които често водят до трайни увреждания на органи, особено на черния дроб.

Контролът над онлайн поръчките е силно ограничен и много малка част от пратките се проверяват. Незаконната онлайн търговия на лекарства често се установява по случайност или във връзка с друго разследване, поради което липсват систематични данни за продажбите през интернет. Според данни от националното представително изследване, само 1,5% от домакинствата са купували през 2019 г. лекарства с рецепта от български онлайн аптеки и 0,7% от чуждестранни сайтове.

Освен през интернет, търговията на дребно с незаконни лекарства се извършва и чрез магазинчета и аптеки в по-малките населени места, често без да се издават касови бележки.

Незаконната търговия с лекарства е свързана и с пазара за наркотици. Според данни от разследвания в страната, при производството на метамфетамин често се използват лекарствени препарати със съдържание на ефедрин и псевдоефедрин, които се набавят или от българската аптечна мрежа, или чрез внос от Турция. През 2018 г. Агенция „Митници“ регистрира увеличение на трафика на лекарства с псевдоефедрин за Полша и Чехия, където е съсредоточено производството на метамфетамин в Европа¹⁰⁶.

ЩЕТИ

Според последния доклад на Службата на Европейския съюз за интелектуална собственост, през 2019 г. загубите, причинени от контрабандни фармацевтични продукти в България, са в размер на 208 млн. лв., като това число включва и здравните щети¹⁰⁷. За сравнение, според същия доклад, общите загуби на страната от контрабандни стоки са оценени на 490 млн. лв., което означава, че пазарът на контрабандни лекарства допринася с 42% и е съизмерим само с този на фалшифицираните козметични продукти, които са нанесли щети за 157 млн. лв., или 32% от общите щети. Сравнението с предишни доклади на Службата отчита спад, тъй като през 2018 г. загубите от контрабандни лекарства за България са оценени на 308 млн. лв.¹⁰⁸

Няма официални данни и оценки за размера на незаконния паралелен износ на лекарства от България. По експертни оценки, незаконният паралелен износ на лекарства възлиза приблизително на 100 млн. лв. към 2017 г., или близо 1/3 от законния паралелен износ¹⁰⁹.

Освен директни и индиректни икономически щети, пазарът на незаконни лекарства представлява сериозен риск за здравето на хората. Най-тежките последици в България са свързани с употребата от млади хора на незаконни

¹⁰³ Van Baelen, M., et al. *Fighting counterfeit medicines in Europe: the effect on access to medicines*. *Medicine Access*, 2017, p. 49.

¹⁰⁴ Пак там (п 88), р. 5.

¹⁰⁵ Виж: alo.bg, bazar.bg, olx.bg, prodavash.bg, pazarluk.com, и pozvanete.bg.

¹⁰⁶ Агенция „Митници“, *Българските митници през 2018 г.*, стр. 9.

¹⁰⁷ *Infographics Bulgaria* in EUIPO. 2020 Status Report on IPR infringement.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ Iliev, D. *Parallel Profits: Bulgaria's Medical Drug Dealers*. *Balkan Insight*, 2017.

Фигура 59. ЩЕТИ ОТ КОНТРАБАНДНИ ЛЕКАРСТВА В БЪЛГАРИЯ

Източник: Служба на ЕС за интелектуална собственост.

стероиди и неконтролирани фитнес добавки. България е една от страните членки с най-либерален регулаторен режим върху хранителните добавки.

ПЕРСПЕКТИВИ

Лекарствените продукти, особено животоспасяващи и животоподдържащи медикаменти, са от съществено значение за здравето на обществото, което гарантира тяхното търсене и предлагане. Световната пандемия, предизвикана от появата

на COVID-19 в края на 2019 г., увеличава търсенето и предлагането на незаконни лекарства, но дори преди появата на пандемията оценките на различните европейски агенции отчитат тенденция за ръст. Тъй като страната е от стратегическо значение в международния трафик на лекарства, българските органи и институции ще бъдат в предните позиции в борбата с незаконните лекарства.

Повечето нарушения, свързани с незаконната търговия на лекарства (например купуването на едро от аптеки, разпространението на контрабандни лекарства или износ на лекарства без разрешение), се наказват с административна глоба от ИАЛ. В повечето от установените случаи повдигнатите обвинения са свързани с други аспекти на престъплението, например пране на пари или данъчни измами. Необходими са законодателни промени в посока криминализиране участието във всеки етап на схема за трафик на незаконни лекарства.

Съществуват редица практики и инструменти, с които може да се ограничи пазарът на незаконни лекарства. На първо място, трябва да се спомене европейската система за верификация на лекарства, позволяваща проследяването на всички законно търгувани опаковки. За ефективното ѝ действие обаче е необходимо да се увеличи капацитетът на ИАЛ за проактивен мониторинг върху официалните търговски канали, както и възможността за налагане на санкции при установени нарушения. Освен правоохранителните и административните органи, в борбата срещу незаконните лекарства могат да се ангажират и съответните пациентски и фармацевтични организации, както и неправителствени структури, с цел изграждане на ефективни политики и практики, базирани на факти.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Оценката на заплахите от организираната престъпност се основава на три основни типа източници: 1) национални представителни социологически изследвания сред населението и бизнеса, чиято основна цел е да оценят дела на жертвите и да дадат представа за тенденциите в развитието на различните престъпни пазари; 2) криминологични (дълбочинни) интервюта с представители на институциите, които имат ключова роля за противодействието на организираната престъпност, както и с представители на частния сектор и независими експерти; и 3) публично достъпни данни, доклади и изследвания както на общото състояние на престъпността, така и на конкретните престъпни пазари.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

За целите на трите годишни оценки на заплахите от организирана престъпност в България са проведени национални представителни социологически изследвания сред населението на възраст над 15 г. (интервю лице в лице) и сред бизнеса – в съотношение 1:2:7 между големи, средни и малки фирми (телефонно интервю).

Основните характеристики на изследванията са представени в Таблица 7.

Таблица 7. Социологически изследвания (2018 – 2020)

Годишна оценка	Население/ бизнес	Теренна работа	Интервюта	Изпълнител
2017	Население	март 2018	1 052	Естат ООД
	Бизнес	март – април 2018	501	Естат ООД
2018	Население	март – април 2019	1 050	Естат ООД
	Бизнес	март – май 2019	500	Естат ООД
2019	Население	февруари – март 2020	1 054	Естат ООД
	Бизнес	януари – март 2020	500	Естат ООД

КРИМИНОЛОГИЧНИ (ДЪЛБОЧИННИ) ИНТЕРВЮТА

За целите на всяка от трите годишни оценки са проведени по 60 интервюта с представители на държавни институции, представители на частния сектор и независими експерти. Интервютата са изпълнени от агенция „Маркетлинкс“ (2018 г.) и от агенция „Пи Ем Джи Аналитикс“ (2019 и 2020 г.).

Интервюирани са представители от следните институции:

1. Министерство на вътрешните работи – Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“
2. Министерство на вътрешните работи – Главна дирекция „Национална полиция“
3. Министерство на вътрешните работи – Главна дирекция „Гранична полиция“
4. Министерство на вътрешните работи – Областни дирекции на МВР
5. Министерство на вътрешните работи – АФКОС
6. Министерство на финансите – Агенция „Митници“
7. Министерство на финансите – Национална агенция по приходите
8. Министерство на финансите – Изпълнителна агенция „Одит на средствата от Европейския съюз“
9. Сметна палата
10. Прокуратурата на Република България
11. Национална следствена служба
12. Изпълнителна агенция по лекарствата
13. Изпълнителна агенция по горите
14. Национална комисия за борба с трафика на хора

